

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

ОЛІЙНИЧУК Роман Петрович

УДК 343.34

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРУПОВОГО
ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ**

12.00.08 – кримінальне право
та кримінологія; кримінально-виконавче право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник
Воробей Петро Адамович,
доктор юридичних наук,
професор

Київ-2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГРУПОВЕ ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	14
1.1. Розвиток вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за групове порушення громадського порядку.....	14
1.2. Відповідальність за групове порушення громадського порядку за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав.....	42
Висновки до розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ГРУПОВОГО ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	66
2.1. Об'єкт групового порушення громадського порядку.....	66
2.2. Об'єктивна сторона групового порушення громадського порядку.....	83
Висновки до розділу 2.....	112
РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ГРУПОВОГО ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	115
3.1. Суб'єкт групового порушення громадського порядку.....	115
3.2. Суб'єктивна сторона групового порушення громадського порядку.....	126
Висновки до розділу 3.....	140

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГРУПОВЕ ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	143
4.1. Розмежування групового порушення громадського порядку з суміжними складами злочинів та іншими правопорушеннями.....	145
4.2. Особливості кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку	170
Висновки до розділу 4.....	185
ВИСНОВКИ	188
ДОДАТКИ	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Арт.	артикул
ДСА	Державна судова адміністрація
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінально–процесуальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
м.	місто
МВС	Міністерство внутрішніх справ
п.	пункт
п.п.	пункти
ПВСУ	Пленум Верховного Суду України
р.	рік
РНК	Рада Народних Комісарів
розд.	розділ
рр.	роки
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РФ	Російська Федерація
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.ст.	статті
ст.	стаття (століття)
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
ч.	частина

ВСТУП

Актуальність теми. Однією з необхідних та обов'язкових умов нормального функціонування будь-якої держави та суспільства є забезпечення громадського порядку. У Кримінальному кодексі (далі – КК) України (ч. 1 ст. 2) передбачено, що своїм завданням він визначає правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Тому використання кримінально-правових засобів охорони громадського порядку є одним із дієвих засобів реагування на суспільно небезпечні посягання у цій сфері.

Сучасне українське суспільство стурбоване поширенням деструктивних процесів у відносинах між різними групами людей, сформованих за соціальними, політичними, релігійними, територіальними, національними й іншими ознаками. Однією з форм реалізації таких негативних процесів є групові порушення громадського порядку. Такі протиправні дії, як свідчить судова та слідча практика, зачіпають цілу низку суспільних відносин, що знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність, зокрема, у сфері життя та здоров'я особи, власності, нормальної роботи органів державної влади, підприємств, установ та організацій. Злочинна поведінка таких груп людей є безконтрольною та залежною від зовнішніх чинників, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою. Нерідко групові порушення громадського порядку набувають соціально загрозливих форм і зумовлюють вчинення більш тяжких злочинів (вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, масових заворушень, хуліганств, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини).

Згідно з офіційними даними Державної судової адміністрації України за період, який досліджується (2001–2009 рр.), зафіксовано лише три обвинувальних вироки за групове порушення громадського порядку. У дослідженні також

встановлено, що слідча практика має лише поодинокі випадки порушення кримінальних справ за ст. 293 (“Групове порушення громадського порядку”) КК України. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України, у 2001 р. за цією статтею було порушено 2 кримінальні справи, у 2002 р. – 4, у 2003 р. – 6, у 2004 р. – 10, у 2005 р. – 14, у 2006 р. – 11, у 2007 р. – 6, у 2008 р. – 9, у 2009 р. – 5.

Проте такі, загалом невисокі, показники не відображають реальної кількості вчинених злочинів. Насправді, вчинення таких злочинних дій – непоодинокий факт. Про це свідчать результати проведеного дисертантом анкетування працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) (40,7 % з усіх опитаних осіб вказали, що їм відомі випадки групового порушення громадського порядку). Головними причинами такої ситуації є: латентність зазначеного посягання; складнощі при доказуванні саме групового характеру злочину; неправильна кваліфікація таких дій як вчинення групового хуліганства; відсутність реальних потерпілих від злочину; соціально-політичні зміни.

Вибір теми дисертаційного дослідження зумовлюють ще й такі чинники: недосконалість правової норми, яка передбачає відповідальність за групове порушення громадського порядку, та труднощі в її практичній реалізації; неврахування зарубіжного досвіду щодо протидії такому злочину; недостатнє вивчення теоретичних аспектів питання, пов’язаного із кримінально-правовою охороною громадського порядку; відсутність чітких критеріїв відмежування групового порушення громадського порядку та суміжних злочинів чи адміністративних правопорушень. Зазначене вище підтверджують результати опитування працівників ОВС, 55,9 % з яких вказали, що ст. 293 КК України є недосконалою, і тому потребує законодавчих змін.

Питанням кримінально-правової характеристики та відповідальності за групове порушення громадського порядку була присвячена значна кількість наукових праць вчених, серед яких особливий внесок становлять праці Г.З. Анашкіна, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, В.Т. Дзюби, І.М. Даньшина, О.П. Ігнатова, Т.М. Кафарова, І.Я. Козаченка, І.М. Копотуна,

М.Й. Коржанського, В.В. Кузнецова, М.Т. Куца, В.А. Ломаки, П.С. Матишевського, П.П. Михайленка, В.О. Навроцького, М.Л. Накловича, В.В. Налуцишина, Г.І. Піщенко, Ю.М. Ткачевського, А.П. Тузова, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка та ін. Без сумніву, що роботи цих науковців мають значну наукову і практичну цінність. У них розглянуто окремі теоретичні та прикладні питання кримінально-правової характеристики та відповідальності за вказаний злочин.

Теоретичну основу дослідження, окрім робіт згаданих авторів, складають також праці вітчизняних і зарубіжних науковців минулого й сучасності в галузі кримінального права. Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи стали праці: П.П. Андрушка, І.Г. Богатирьова, В.І. Борисова, П.А. Вороб'я, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, О.М. Костенка, О.Г. Колба, В.С. Комісарова, Л.М. Кривоченко, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, С.Я. Лихової, М.І. Мельника, В.О. Меркулової, В.А. Мисливого, А.А. Музики, В.І. Осадчого, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.М. Смітійенка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, В.О. Тулякова, Г.О. Усатого, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, П.В. Хряпінського, В.Л. Чубарева, В.І. Шакуна, Н.М. Ярмиш та ін.

Попри це, як і раніше, багато аспектів досліджуваного питання залишаються дискусійними та розв'язуються суперечливо. Зумовлюється це, зокрема, і тим, що самостійного комплексного дослідження кримінально-правової характеристики групового порушення громадського порядку у вітчизняній кримінально-правовій доктрині ще не було. Це одна з причин, яка пояснює практичну відсутність судової практики застосування закону про кримінальну відповідальність у згаданій сфері.

Усе наведене вище свідчить про актуальність теми дослідження і необхідність наукового осмислення та дослідження норми про кримінальну відповідальність за групове порушення громадського порядку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає тематиці Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних

досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на період 2004–2009 рр. (наказ МВС України від 5 липня 2004 р. № 755), основним напрямом наукових досліджень Київського національного університету внутрішніх справ на 2008–2010 рр. (п. 3.4.1), Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007–2009 рр. (постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767) та ґрунтується на положеннях Концепції реформування кримінальної юстиції України (Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008) та Концепції забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р., № 1244).

Тема дисертації затверджена Вченою радою КНУВС (протокол № 17 від 26 грудня 2006 р.), передбачена планами проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у Київському національному університеті внутрішніх справ на 2009 р. (п. 142) і внесена до Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права схвалених відділеннями Академії правових наук України (п. 591, 2007 р.).

Мета та завдання дослідження. Основною метою праці є здійснення всебічної кримінально-правової характеристики групового порушення громадського порядку та розроблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність, які спрямовані на підвищення ефективності судової й слідчої практики. Реалізація визначеної мети стає можливою за умови комплексного та системного підходу до розв’язання ряду взаємопов’язаних завдань, серед яких можна визначити такі:

- провести ретроспективний аналіз відповідальності за групове порушення громадського порядку;
- здійснити порівняльно-правове дослідження норм про відповідальність за групове порушення громадського порядку за вітчизняним законодавством й кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн;
- визначити та дослідити родовий та безпосередній об’єкти складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України;

– проаналізувати і розкрити зміст об’єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України;

– встановити ознаки осіб, які можуть бути суб’єктом злочину, передбаченого ст. 293 КК України;

– з’ясувати зміст суб’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 293 КК України;

– виявити характерні ознаки досліджуваного злочину, за якими він відрізняється від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень;

– розглянути питання щодо особливостей кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку;

– сформулювати відповідні рекомендації щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність та оптимізацію правозастосовної діяльності.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони громадського порядку.

Предмет дослідження – кримінально-правова характеристика групового порушення громадського порядку.

Методи дослідження. За допомогою *історико-правового* методу проведено вивчення етапів розвитку норм про відповідальність за групове порушення громадського порядку (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий* метод використовувався у порівнянні вітчизняної кримінально-правової норми, що регламентує відповідальність за аналізований злочин, з відповідними нормами законодавства про кримінальну відповідальність окремих зарубіжних країн (підрозділ 1.2); *формально-логічний* метод надав змогу дослідити поняття “громадський порядок” (підрозділ 2.1); *догматичний* метод дозволив провести аналіз норм чинного законодавства про кримінальну відповідальність, що сприяло виявленню недоліків у ньому та допомогло сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення (розділи 2, 3 та 4); *конкретно-соціологічний* – при аналізі результатів анкетування працівників ОВС та дослідженні матеріалів судової та слідчої практики (розділи 2, 3 та 4).

Емпіричну основу дослідження становлять: статистична звітність Державної судової адміністрації України та МВС України (2001–2009 рр.); узагальнення результатів анкетування 270 слідчих і працівників оперативних підрозділів ОВС; зведені дані вивчення 220 архівних кримінальних справ, порушених за ст. 296 КК України, що перебували у провадженні протягом 2001–2009 рр., зведені дані вивчення 11 кримінальних справ, порушених за ст. 293 КК України, що розслідувалися протягом 2002–2009 рр. слідчими ОВС.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінально-правової характеристики групового порушення громадського порядку. На підставі проведеного дослідження автором сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані і важливих для юридичної практики. Зокрема,

вперше:

– комплексно визначено основні етапи становлення відповідальності за групове порушення громадського порядку: 1) за періодами розвитку вітчизняного кримінального законодавства, виділені такі етапи генезису кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку: а) виникнення кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); б) розвиток такої відповідальності та її диференціація (друга половина XVII ст. – початок XX ст.); в) уточнення ознак відповідного складу злочину (1922–1961 рр.; 1966–2001 рр.); г) остаточне закріплення та виникнення потенційних моделей удосконалення відповідальності за групове порушення громадського порядку (з 2001 р. й дотепер); 2) за об'єктом посягання: а) посягання на різні суспільні відносини, зокрема, на основи правопорядку (XV ст. – 1715 р.); б) посягання на державну владу (1715–1845 рр.); в) посягання на порядок управління (1845–1961 рр.; 1966–2001 рр.); г) посягання на громадський порядок (з 2001 р. й дотепер);

– класифіковані типові групові дії: заклики до громадян не виконувати вимоги представників влади; непокоря розпорядженням представників влади;

створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, установ чи організацій; блокування роботи транспорту; незаконне пікетування; обмеження доступу громадян до громадських місць;

– доведено, що виділення з першого загального наслідку (грубого порушення громадського порядку) одного з його проявів (суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації) є недоцільним, відтак запропоновано останній наслідок виключити з диспозиції ст. 293 КК України;

– обґрунтовано, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку є також місце вчинення злочину (громадське місце) та обстановка вчинення злочину (публічно);

– доведено, що визначення змісту умислу при груповому порушенні громадського порядку залежить від видів умислу та співучасників. Якщо винна особа вчиняє злочин, передбачений ст. 293 КК України, з визначеним (конкретизованим) умислом, то слід вести мову про прямий умисел, а якщо з невизначеним (неконкретизованим) – про непрямий. Також обґрунтовано, що непрямий умисел може мати місце в поведінці саме пособника;

– обґрунтована пропозиція передбачення відповідної компромісної норми в ст. 293 КК України;

– запропоновано висновок про доцільність об'єднання ст.ст. 293 та 294 КК України;

удосконалено:

– аргументацію, що злочин, передбачений ст. 293 КК України, слід вважати закінченим з моменту настання наслідків;

– критерії, за якими має здійснюватися розмежування групового порушення громадського порядку від інших суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень, зокрема, передбачених ст.ст. 294, 295, 296, 279, 341, 356 КК України та ст.ст. 185, 185-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП);

– чинну редакцію ст. 293 КК України, через внесення до неї пропозицій, здатних, на думку автора, підвищити її ефективність;

дістали подальшого розвитку:

– наукові позиції про те, що громадський порядок (як родовий об’єкт злочину) – це урегульована нормами права та поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення нормальних умов праці, відпочинку, побуту і спокою людей;

– теоретичні підходи, що групове порушення громадського порядку вчиняється тільки через дію;

– аргументація про те, що суб’єктом групового порушення громадського порядку є загальний суб’єкт;

– ідеї щодо передбачення в Загальній частині КК України підстав кримінальної відповідальності юридичних осіб, зокрема й за вчинення окремих злочинів проти громадського порядку (ст.ст. 293, 294 КК України).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і рекомендації використовуються: у *правотворчості* – з метою удосконалення правових норм про відповідальність за злочини проти громадського порядку (лист про впровадження у законотворчий процес Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 15 січня 2010 р. № 04-19/14-29); у *правозастосуванні* – при розслідуванні ОВС кримінальних справ про групове порушення громадського порядку (акт впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління МВС України від 8 грудня 2009 р. № 13/11 – 3684) та судовому розгляді відповідних кримінальних справ (лист з Верховного Суду України про врахування пропозицій до постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 “Про судову практику у справах про хуліганство”, від 10 лютого 2010 р. № 20-543/0/8-10); у *навчальному процесі* – при викладанні курсу “Кримінальне право. Особлива частина” (за темою: “Злочини проти громадського порядку та моральності”) та спецкурсу “Кваліфікація злочинів, підслідних ОВС” (за темою “Кваліфікація злочинів проти громадського порядку та моральності”), підготовці підручників та навчальних посібників із

кримінального права (акт впровадження в навчальний процес Київського національного університету внутрішніх справ від 16 червня 2010 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення та висновки, сформульовані в роботі, оприлюднено на: всеукраїнській науково-практичній конференції “Формування правової держави в Україні. Проблеми і перспективи” (м. Тернопіль, 2008 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми та узагальнення національного та світового наукового досвіду в напрямку бачення шляхів реформування правової системи України” (м. Луцьк, 2008 р.), V міжнародній науково-практичній інтернет-конференції “Розвиток України в XXI ст.: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми” (м. Тернопіль, 2008 р.), загальноуніверситетській науково-теоретичній конференції “Проблеми кримінально-правових наук: історія, сучасність, міжнародний досвід (пам’яті професора П.П. Михайленка)” (м. Київ, 2009 р.), міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 70-річчю Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника “Правова політика Української держави” (м. Івано-Франківськ, 2010 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 12 публікаціях, з яких: сім статей опубліковані у наукових фахових виданнях України, п’ять статей (тези виступів на наукових конференціях) – в інших виданнях.

Структура і зміст роботи. Структура дисертації визначена предметом та зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, восьми додатків та списку використаних джерел (332 найменування). Повний обсяг дисертації становить 251 сторінку, з них загальний обсяг тексту – 197 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГРУПОВЕ ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Протягом усієї історії розвитку вітчизняного законодавства в ньому існували норми, що передбачали відповідальність за різні порушення громадського порядку. Дійсно, не вивчивши та не проаналізувавши історичний аспект будь-якої проблематики, неможливо зробити адекватні висновки щодо майбутнього розвитку та тенденції будь-якого явища. Це передбачено різноманітними соціальними законами, закономірностями соціального життя, тому й вивчення групових порушень проти громадського порядку слід почати з аналізу норм кримінального законодавства, які регулювали відносини в сфері громадського порядку, та відповідно встановлювали відповідальність за їх порушення [197, с. 64]. Ці аспекти обумовили як сам історичний розгляд кримінального законодавства в цій сфері, так і актуальність проблематики.

1.1. Розвиток вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за групове порушення громадського порядку

Як вже зазначалося, питання кримінальної відповідальності за злочини проти громадського порядку та моральності і, зокрема, групове порушення громадського порядку неодноразово висвітлювалися в юридичній літературі. Існують численні наукові та навчальні праці, у яких досліджується вказана проблематика [256; 122, с. 474-481]. На наш погляд, слід пригадати, які саме дисертаційні дослідження, монографічні та навчальні праці були підготовлені за згаданою тематикою як в СРСР, так і в сучасній Російській Федерації та Україні.

Це дозволить з'ясувати наукову новизну дослідження та ступінь розробки вказаної проблематики.

Усі наукові та навчальні роботи можна умовно поділити на три категорії.

Перша категорія охоплює роботи, які стосуються загальних питань теорії та практики кримінально–правової протидії злочинам проти громадського порядку та моральності (за КК УРСР 1960 р. – злочинам проти громадської безпеки, громадського порядку та здоров'я населення). На нашу думку, це такі основні монографічні та навчальні праці: П. І. Грішаєва “Преступления против порядка управления, общественной безопасности и общественного порядка” (Москва, 1957 г.) [37], П. Ф. Грішаніна, В. А. Владімірова “Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения” (Москва, 1962 г.) [40], М. Д. Дурманова “Уголовная ответственность за преступления против общности, общественного порядка и здоровья населения” (Москва, 1962 г.) [57], П. С. Матишевського “Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения” (Москва, 1964 г.) [169], колективна праця “Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения” (Москва, 1970 г.) [222], М. А. Єфімова “Борьба с преступлениями против общественного порядка, общественной безопасности и здоровья населения” (Минск, 1971 г.) [62], Н. Т. Куца “Преступления против общественного порядка и общественной безопасности” (Киев, 1974 г.) [151], В. В. Кузнецова “Злочини проти громадського порядку та моральності” (Київ, 2007 р.) [141].

Друга категорія – це роботи, які стосуються питань кримінально–правової протидії саме злочинам проти громадського порядку.

Це такі дисертаційні дослідження, монографічні та навчальні праці: Н. Ф. Кузнецової “Уголовная ответственность за нарушения общественного порядка” (Москва, 1963 г.) [144], А. П. Тузова “Борьба с хулиганством несовершеннолетних (уголовно-правовое и криминологическое исследование на материалах Украинской ССР)” (Киев, 1969 г.) [257], І. М. Даньшина “Уголовно-

правовая охрана общественного порядка” (Москва, 1973 г.) [48], С. С. Яценка “Ответственность за преступления против общественного порядка” (Киев, 1976 г.) [330], В. І. Ткаченка “Квалификация преступлений против общественного порядка” (Москва, 1982 г.) [254], С. С. Яценка “Уголовно-правовая охрана общественного порядка. (Сравнительно-правовое исследование)” (Киев, 1988 г.) [331], Е. Х. Нарбутаева “Квалификация преступлений против общественного порядка” (Ташкент, 1983 г.) [180], Т. М. Кафарова та Ч. Т. Мусаева “Борьба с посягательством на общественный порядок: (уголовно-правовой и криминологический аспекты)” (Баку, 1983 г.) [85], Т. У. Умурова “Борьба с преступлениями против общественного порядка” (Самарканд, 1985 г.) [295], Е. Х. Нарбутаева “Квалификация преступлений против общественного порядка” (Нукус, 1986 г.) [181], С. С. Яценка “Уголовно-правовая охрана общественного порядка. (Сравнительно-правовой аспект)” (Киев, 1986 г.) [332], С. В. Векленка “Уголовная ответственность за нарушения общественного порядка из хулиганских побуждений” (Москва, 1996 г.) [20], Г. І. Піщенко “Попередження хуліганства (кримінально-правовий і кримінологічний аспекти)” (Київ, 1999 р.) [210], А. З. Ільясова “Уголовно-правовые и криминологические проблемы массовых беспорядков” (Махачкала, 1999 г.) [78], О. В. Куделіча “Уголовно-правовая охрана общественного порядка в современной России” (Москва, 2000 г.) [135], В. І. Зарубіна “Уголовная ответственность за хулиганство” (Москва, 2001 г.) [75], П. В. Помазкова “Борьба с преступлениями против общественного порядка” (Ростов-на-Дону, 2004 г.) [213], В. В. Налуцишина “Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України)” (Київ, 2008 р.) [179], І. М. Копотуна “Громадський порядок як об’єкт кримінально-правової охорони” (Київ, 2008 р.) [101].

Третя категорія – це роботи, які стосуються безпосередньо питань відповідальності за групове порушення громадського порядку. Нам відоме єдине дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: М. П. Берестового “Уголовная ответственность за организацию или

активное участие в групповых действиях, нарушающих общественный порядок” (Москва, 1975 г.) [9].

Слід зазначити, що у вказаних роботах відсутня спроба комплексного дослідження усіх питань кримінально-правової характеристики групового порушення громадського порядку за КК України. Основна причина такої ситуації – переважна більшість робіт стосуються юридичного аналізу саме відповідних норм радянського кримінального законодавства.

Вказані наукові праці обмежуються, в основному, загальними міркуваннями про місце складу злочину “Групове порушення громадського порядку” у системі кримінального права та окремі проблеми його застосування. У цілому кримінально-правові дослідження щодо відповідальності за злочини проти громадського порядку та моральності (за КК УРСР 1960 р. – злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та здоров’я населення), особливо радянського періоду, відрізняються значними декларативними положеннями. Це пояснюється, очевидно, гострою соціально-політичною спрямованістю цих злочинів, а також відомою заідеологізованістю науковців, що досліджували вказану проблематику. Особливо слід звернути увагу на певні методологічні недоліки. Зокрема у вітчизняній кримінально-правовій науці, до цього часу не визначено єдиного поняття “громадський порядок”. Існуючі позиції мають певні недоліки, про що буде зазначено далі більш детально.

Окремі положення сучасних дисертаційних робіт потребують детального вивчення, відповідного обґрунтування та подальшого розвитку у вітчизняній кримінально-правовій науці, зокрема в цьому дослідженні. В даному контексті нашу увагу привернули думки сучасних вітчизняних дослідників щодо перспектив вказаного складу злочину. Так, на думку В. В. Налуцишина, “...вчинення хуліганства за попередньою змовою групою осіб слід розглядати як діяння, передбачене ст. 293 КК “Групове порушення громадського порядку”, а вчинення хуліганства організованою групою утворює склад злочину, передбаченого ст. 294 КК “Масові заворушення” [179, с. 140]. Також вчений визначає замість громадського порядку новий об’єкт злочинів, зокрема,

хуліганства – громадський спокій як складову частину правопорядку [179, с. 70]. Його висновок, зважаючи на попередні положення, безпосередньо стосується й групового порушення громадського порядку.

Інший фахівець І. М. Копотун однією з підстав для розмежування на види злочини проти громадського порядку визначає груповий характер посягання. За цією ознакою до самостійного підвиду він відносить злочини, що захищають громадський порядок від групових посягань: ст. 293 “Групове порушення громадського порядку”, ст. 294 “Масові заворушення”, відповідні кваліфіковані склади ч. 2 – 4 ст. 296 КК України [102, с. 68].

З одного боку, І. М. Копотун стверджує, що встановлення кримінальної відповідальності за ст. 293 КК України було зайвим: “...по-перше, про це свідчить незначна кількість злочинів, порушених за ст. 293 КК України; по-друге, наявність можливості притягнення до відповідальності за ті ж самі дії за ч. 2 ст. 296 КК України”. Тому він пропонує спочатку декриміналізувати діяння, передбачені ст. 293 КК України [102, с. 76].

З іншого боку, І. М. Копотун пропонує у висновках до своєї роботи ст. 293 КК України викласти в такій редакції:

“Стаття 293. Групове порушення громадського порядку

Організація групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активна участь у таких діях за відсутності ознак злочину, передбаченого ст. 279 цього Кодексу –

караються штрафом до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців” [102, с. 168-169].

Тобто науковець, на наш погляд, до кінця не визначився щодо власної позиції до регламентації групового порушення громадського порядку. Такі суперечливі погляди наштовхують на думку про існування істотної проблеми в кримінально-правовій характеристиці складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

Таким чином, дослідження сучасної норми про відповідальність за групове порушення громадського порядку потребує спочатку огляду історичного аспекту її формування з метою прийняття до уваги законодавчого досвіду попередніх періодів, врахування правового наступництва та розробки можливих шляхів їх вдосконалення. Адже, як слушно зазначає О. Ф. Кістяківський: "...лише історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди" [89, с. 10].

До викладеного необхідно додати, що проблема історичного розвитку відповідальності за групове порушення громадського порядку зовсім не була предметом монографічного дослідження у сучасній вітчизняній кримінально-правовій науці. Такий стан є додатковим актуалізуючим фактором виконання дисертаційної роботи на дану тему.

Дослідження генезису розвитку кримінальної відповідальності неможливе без аналізу окремих концептуальних положень історії вітчизняної кримінально-правової науки. У цьому контексті є слушною думка професора В. К. Грищука, який зазначає, що історія української кримінально-правової науки залишається зовсім невивченою [41, с. 8]. Професор М. Й. Коржанський висловив більш радикальну думку: "...історія кримінального законодавства України дуже бідна, її майже немає" [116, с. 8]. Однак це не завадило шановному вченому визначити періоди розвитку вітчизняного кримінального права, пов'язані з дією окремих історичних правових пам'яток минулого: Руської Правди, Статуту князівства Литовського, Зерцала Саксонського, Магдебурзького права, акту "Порядок", Прав та установ Малоросії, КК УРСР 1922, 1927 і КК УРСР 1960 рр. тощо.

Ця проблема ускладнюється й тим, що, як справедливо зазначив П. Л. Фріс, у юридичній літературі відсутні спеціальні дослідження історії вітчизняної (української) кримінально-правової політики, а отже, й історії вітчизняного кримінального законодавства, тому значною мірою науковцям слід звертатися до джерел російського походження [305, с. 65].

У даному контексті, насамперед, доцільним є розгляд загальних етапів (стадій) розвитку руського права, про які йдеться в історико-правових

дослідженнях. Так, на межі XIX – XX ст.ст. в юридичній літературі було визначено такі три періоди історії руського права: земський (або княжий); період московський (а саме двох держав: Московської та Литовської XIV – XVII ст.ст.); період імперії XVIII – XIX ст.ст. [26, с. 4]. Ця періодизація дозволяє визначити найбільш типові періоди розвитку й вітчизняного кримінального права.

У свою чергу, відомий криміналіст А. Ф. Бернер поділяє історію розвитку руського кримінального права на такі основні періоди: 1) з найдавніших часів до Уложення 1649 року; 2) від Уложення до видання Зводу законів; 3) сучасний період [10, с. 159].

Н. Ф. Кузнєцова аналізує тільки російське кримінальне законодавство XX ст., виділяючи дев'ять етапів його розвитку та покладаючи в основу класифікації особливості державно-правової й соціально-економічної системи влади [147, с. 19–20].

В. П. Коняхін обирає критерієм періодизації рівень кодифікованості кримінального права, розглядаючи наступні його етапи: 1) становлення в межах некодифікованого кримінального законодавства (X–XVIII ст.ст.); 2) структурне відособлення як підсистема кримінального законодавства (1813–1845 рр.); 3) розвиток його структури в системі кодифікованого кримінального законодавства (1845–1996 рр.) [100, с. 18]. На нашу думку, одні класифікації, насамперед, залежать від подій політичного характеру, пов'язаних із “радянським” минулим української держави (Н. Лопашенко) [259, с. 47–50], інші – роблять акцент на розвитку суто російського кримінального права (І. С. Аліхаджієва, Т. Г. Даурова, О. А. Лиценбергер) [3, с.5].

Видатний історик державного права України-Гетьманщини XVII–XVIII ст.ст., професор Л. О. Окіншевич у своїх курсах з історії українського права, включаючи кримінальне, застосував поділ його на три епохи: 1) феодальну (X–XV ст.ст.); 2) станової держави (XVI – середина XIX ст.ст.); 3) модерної держави [80, с. 6]. Слід погодитися з А. В. Савченко, що такий “...підхід обмежений, хоча й відповідає етапам розвитку європейських націй, членом комплексу яких є й український народ” [231, с. 46]. Окремі українські вчені,

поклавши в основу періодизації співвідношення джерел права і стверджуючи, що українське кримінальне право мало два основних джерела – звичай і закон, встановили, що періоди розвитку української держави й українського права не збігаються [81, с. 8].

На нашу думку, такі періодизації є досить умовними, але практичне значення їх полягає саме в тому, що ці варіанти градації історії кримінального права України слугують поглибленню уявлення про розвиток кримінально-правових відносин в цілому у нашій державі. Тому є доцільним конкретизувати періоди розвитку українського кримінального права, врахувавши при цьому типи та форми держави і права в різні історичні часи, особливості кримінально-правових джерел та правових інститутів, а також інші соціально-політичні чинники.

На наш погляд, є досить цікавою позиція професора П. Л. Фріса, який вирізнив шість періодів розвитку національної кримінально-правової політики, що відповідає періодам розвитку кримінального права (законодавства) України: “1) період феодальної роздробленості (IX – середина XI ст.ст.); 2) період козацької держави (середина XVII ст. – середина XVIII ст.ст.); 3) період творення Української незалежної держави (1917–1922 рр.); 4) період кримінального законодавства Української РСР (1917–1991 рр.); 5) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 6) сучасний період – період після прийняття першого національного Кримінального кодексу (5 квітня 2001 р. і по теперішній час)” [305, с. 67-68].

Однак можна погодитися з думкою А.В. Савченко, що “...між п.п. 1 і 2, 2 і 3 спостерігається випадіння цілих століть, хоча у часи, про які не говориться П. Л. Фрісом, кримінальне право і законодавство України також певним чином розвивалося і мало свою специфіку” [231, с. 46].

На нашу думку, більш виваженою є позиція А.В. Савченко, який виділив наступні періоди розвитку українського закону про кримінальну відповідальність: “1) кримінальне законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.ст.); 2) кримінальне

законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 3) кримінальне законодавство козацької держави та під час перебування України в складі Австро-Угорської й Російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.ст.); 4) кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917–1921 рр.); 5) кримінальне законодавство Української РСР (1917–1991 рр.); 6) кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 7) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. й дотепер)” [231, с. 47].

Повертаючись до безпосереднього дослідження розвитку норм про відповідальність за групове порушення громадському порядку слід зауважити наступне:

- по-перше, не можна погодитися з думкою І. М. Копотуна, що “...найдавнішою пам’яткою законодавства, яка захищала громадський порядок, був звід законів Хамурапі, що складений за часів царювання Хамурапі – царя Вавилону у XVIII ст. до н.е.” [102, с. 36]. Для обґрунтування своєї позиції вчений наводить такі аргументи: “...своєрідним вираженням таліона в Законнику Хамурапі було правило, відповідно до якого усі, хто обвинувачував помилково (наклепник), мав відповідати в тій мірі, в якій це загрожувало обвинуваченому: той, хто безпідставно обвинуватив іншого у вбивстві, повинен померти сам. Специфічним було покарання за образу: так, якщо син образив батька, то йому відрізали язика” [102, с. 36]. На нашу думку, не можна ототожнювати наклеп та образу зі злочинами проти громадського порядку;

- по-друге, вважаємо недоцільним аналізувати вітчизняні правові пам’ятки минулого, які не стосуються розвитку відповідальності за групове порушення громадському порядку. Також слід відмітити, що І. М. Копотун, досліджуючи питання вітчизняної історії відповідальності за злочини проти громадського порядку, намагався охопити всі відомі правові джерела, починаючи від Угод Київської Русі і Візантії (912, 944, 971 рр.) до КК УРСР 1960 р. [102, с. 37-54].

Однак при цьому чомусь свою увагу зосередив саме на злочинах проти честі та гідності (наклепі та образі): “Норма, що передбачає відповідальність за посягання на громадський порядок, тобто образу, розвивалася разом із суспільством” [102, с. 42].

Тому зупинимося лише на нормативно-правових актах, які мають пряме відношення до регламентації відповідальності за групове порушення громадського порядку.

Першу згадку про певні групові дії, які були спрямовані на порушення громадського порядку, ми знаходимо у Новгородській судній грамоті XV ст. У ст. 6 вказаного нормативного акту заборонялося “наводити наводки”, тобто спонукувати юрбу до нападу на суд або на супротивника. “А истцу на истца наводки не наводит, ни на посадника... ни на иных судей”, – вказувалося в статті. “А кто наведет наводку на посадника или на тысяцкого... или на иных судей, ино взять... на виноватом на боярине 50 рублев...” [228, с. 304].

У можливих опонентів може виникнути обґрунтоване питання: “Яким чином ця правова пам’ятка минулого має відношення до національного законодавства?” Відповідь на це питання нам дає П. Л. Фріс, який вказує, що прийняття та визначення змісту цього акту “...проходило внаслідок впливу в т.ч. і українців, які мали великий вплив на органи влади у Росії, тобто вони були наслідком реалізації положень, вироблених українською кримінально-правовою політикою” [304, с. 103], які широко застосовувались на теренах України, були побудовані на її нормативній базі і, в зв’язку з цим, правомірно можуть розглядатись як частина українського кримінального законодавства.

Наступним документом, який викликав наш інтерес, став Судебник 1497 р. У ст. 9 вказаного нормативного акту визначені особливо небезпечні злочини проти держави й церкви, а також діяння, які вчиняються феодално залежним населенням проти своїх панів: “А государскому убойце и коромолнику, церковному татю и головному, и подымщику, и зажигалнику, ведомому лихому человеку живота не дати, казнити его смертною казною” [26, с. 352]. Як відомо, Судебник 1497 р. не розкривав зміст визначених у тексті понять [78, с. 17]. Тому в

теорії права щодо цього залишаються дискусійними тлумачення окремих понять та складів злочинів. Так, у дореволюційній історичній науці термін “подымщик” трактувався переважно як палій будинку, двору, житлового приміщення, на відміну від палія укріплень міста – “зажигалника”. Висловлювалися й інші точки зору.

Так, І. І. Срезневський, ґрунтуючись на текстах літописних звісток, що ставляться до XV ст., зв’язує слово “подымщик” зі значеннями дієслова “подымати” – піднімати, озброювати, збуджувати. На його думку, “подымщик” у відповідності зі ст. 9 Судебника 1497 р. є особа, що піднімає, збуджує когось (населення або його частину) проти основ правопорядку [26, с. 275]. Тобто з певною умовністю ми можемо віднести вказану статтю до правових норм, що встановлювали кримінальну відповідальність за дії, подібні до групового порушення громадського порядку.

Не можна залишити поза увагою й правову систему національної української козацької держави, яка була створена внаслідок визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. Ця правова система, як відомо, базувалися на нормах звичаєвого права, нормах Польсько-Литовських статутів (за виключенням Слобожанщини, яка перебувала під впливом російських законів, хоча і там в певній мірі застосовувались норми польсько-литовського законодавства) [304, с. 106-107]. На думку П. Л. Фріса, за нормами тих часів до дій, що порушували громадський порядок, відносилися: “...бійка, лайка та інша такого роду поведінка” [304, с. 110]. Тобто ми бачимо, що відповідальність за групове порушення громадського порядку взагалі в законодавстві та “козацькому праві” не визначалася. На нашу думку, це пояснюється високим розвитком, на той час, демократії в козацькій державі.

Наступним предметом нашого історико-правового дослідження став Артикул військовий 1715 р. Петра I, який відіграв важливу роль у розвитку руського кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

У теорії кримінального права науковці, аналізуючи вказаний нормативний акт, звертають увагу на те, що покарання за злочини, які посягають на

громадський порядок, були значно пом'якшені порівняно із західноєвропейським законодавством. Останнє, як правило, передбачало за ці злочини смертну кару, яка здійснювалася способами, що завдавали найбільших мук [102, с. 45].

Була встановлена відповідальність за такі посягання на владу, як бунт і збурювання. Відповідно до Арт. 133, до них прирівнювалися “непристойные подозрительные сходбища”, хоча б і не заради злочинних цілей, просто різного роду “собрания ... для советов каких-нибудь или челобитья”, а також подачі колективного прохання. Як бунтівників карали військовослужбовців, які відмовлялися виконувати свої обов'язки через несплату їм заробітної плати (Арт. 68). Винні каралися на місці, особливо якщо була небезпека, що такі “непристойности расширятся” (Арт. 137). “Пущин” винуватці або “виселицею”, недонесення – висланням або тілесним покаранням (Арт. 135 та 136) [227, с. 352, 379]. Тобто законодавство жорстко карало будь-які групові прояви не тільки проти органів державної влади, але й які мали форму вираження певних законних вимог людей.

Одним з перших фундаментальних актів у дореволюційній Росії що регламентують питання, пов'язані із вчиненням групових порушень громадського порядку, був Устав Благочіння або Поліцейський від 8 квітня 1782 року, який передбачив відповідальність за “учинение сходбища, скопа” [78, с. 17]. У ст. 272 Уставу зазначалося: “Кто учинит сходбище подозрительное либо скоп, либо взлом оград, либо насильное завладение недвижимого имения, того имать под стражу и отослать к суду” [78, с. 18].

У тексті Уставу не розкривається зміст понять “сходбище” і “скоп”, оскільки, очевидно, мається на увазі вчинення будь-яких дій натовпом. Звернення до словників російської мови свідчить, що “скопище” означає “натовп”, “збіговисько”, “всі разом”, “спільно” [78, с. 19].

У теорії кримінального права на початку XIX століття “скопище” визначається як “...публічне скупчення багатьох осіб у явному намірі захищати об'єднаними силами свою приватну волю проти оголошеної державної волі. ... На

накази керівництва розійтися по своїх будинках, вони залишаться на місці зібраними й нерозлучними” [299, с. 42].

У відповідних коментарях редакційної комісії до проекту Уложення 1885 року було зазначено, що під “скопищем” слід розуміти: “...об’єднання ряду загальних дій або заради загальної мети більш-менш значного числа осіб. ... Поняття множини осіб не може бути визначено будь-якими ознаками, особливо притаманним закону, особливо з точністю визначеним найменшим числом учасників, а встановлюється за обставинами у кожній конкретній ситуації, дуже часто навіть залежно від місця зібрання Зібрання утворюється з осіб, що не тільки безпосередньо перебувають у натовпі, але й причетних до нього словом або дією: число інших осіб, які тільки присутні при таких діях натовпу (глядачів), у розрахунок не приймається. ... Створення такого зібрання, як правило, не припускає будь-яких підготовчих дій: зібрання формується відразу на місці з натовпу, що зібрався з будь-якого приводу; на це вказує й саме найменування “скопище”, “скопь”, тобто випадків, непередбаченого скупчення людей, об’єднаних загальною метою” [294, с. 267].

Також були визначені й ознаки “скопища”: 1) єдність мети, об’єднання ряду загальних цілей або загальних дій, чим зібрання відрізняється від простого натовпу; 2) більш-менш значне число учасників; 3) як правило, для караності зібрання необхідно довести, що воно мало здатність до неконтрольованого збільшення [294, с. 267].

Ці ознаки, між іншим, вказувалися й у матеріалах судової практики тих часів [78, с. 267]. Наприклад, в одній із кримінальних справ про аграрні заворушення сенат у своєму рішенні вказав: “... злочин був вчинений натовпом селян у кілька сотень людей, тобто зібранням об’єднаним силами, зібрання це було публічним, тому що воно із села Луциковки рухалося шляхом загального користування й кожний бажаючий цілком доступно міг приєднатися до цього зібрання” [220, с. 267].

Аналіз цього періоду розвитку кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку свідчить про вибірккову регламентацію окремих проявів групового порушення громадського порядку.

Новим етапом формування українського кримінального права в його сучасному розумінні став 1832 р. [231, с. 51]. З точки зору кодифікаційної техніки, як стверджують О. М. Костенко та О. О. Кваша, Книга перша 1-го тому Зводу законів 1832 р. – Уголовне уложення – була першим в історії Росії та України Кримінальним кодексом, який складався із Загальної та Особливої частин, що поділялися на розділи, глави і статті [109, с. 9]. На підставі законодавчих виправлень і доповнень цей нормативний акт трансформувався в “Уложення про покарання уголовні та виправні” 1845 р.

Відповідно до Уголовного уложення Зводу законів 1832 р. поняття “бунта” визначалося як “восстание скопом или заговором многих подданных против Верховной власти”. До бунту були віднесені й заворушення, що не переслідували такої мети, однак “...результатом которых явилось потрясение коренных, основних учреждений государства” [78, с. 22].

Відповідні норми про відповідальність за злочини проти громадського порядку одержали подальший значний розвиток у таких законодавчих збірниках: в Уложенні про покарання уголовні та виправні 1845 р. (у ред. 1857 р. та 1885 р.); в Уставі про покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р.; в Уголовному Уложенні 1903 р. Тому цілком є справедливою теза П. В. Помазкова, який стверджує, що розгорнута система норм про відповідальність за порушення громадського порядку сформувалася лише наприкінці XIX– початку XX століття [213, с. 11].

В Уложенні 1845 р. у першому відділенні “Про бунт проти влади Верховної” глави другої третього розділу “Про державні злочини” передбачалася відповідальність за повстання “скопом” та змовою проти Государя та держави (ст. 249). У розділі 4 “Про злочини та проступки проти порядку управління” були включені норми, що передбачали відповідальність за групові форми “опору розпорядженням уряду та непокорі владі”. Так, у ст. 263 Уложення

встановлювалося покарання за “...явное против властей правительством установленных восстание с намерением или воспрепятствовать обнародованию Высочайших указов, манифестов, законов или других постановлений правительства, или не допустить их исполнение, или принудить эти власти к чему-либо несогласному с их долгом, если противодействие такого рода произведено вооруженными людьми или сопровождается насилием или беспорядками. Если противодействие такого рода совершено хотя невооруженными людьми, однако с явным насилием и беспорядками, или же напротив вооруженными, хотя и без явного с их стороны насилия”, то відповідальність наступала за ст. 264 Уложення. За ст. 265 Уложення була передбачена відповідальність, якщо цей злочин був вчинений “...невооруженными людьми и без явных: насильственных с их стороны действий, но однако же, для восстановления порядка начальству было необходимо прибегнуть к необыкновенным мерам усмирения” [79, с. 242]. У ст. 266 Уложення було встановлено правило, відповідно до якого покарання, передбачене у ст.ст. 263-265 застосовувалося лише до основних виконавців, коли злочин був вчинений без попередньої змови з іншими співучасниками, або ж до організаторів чи підбурювачів, коли на це вони давали попередню згоду. Виконавці, співучасники та пособники зазнавали покарання у випадках, зазначених у ст.ст. 263 і 264 Уложення [79, с. 245].

Вперше в історії розвитку вітчизняного законодавства в ст. 290 Уложення була передбачена можливість звільнення від покарання тих учасників групових дій, які на заклики керівництва й органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події. Подібна кримінально-правова норма, що заохочує відмову від такої подальшої злочинної поведінки передбачена й в кримінальних кодексах окремих зарубіжних країн, результати дослідження яких висвітлені нижче.

На нашу думку, саме ст. 265 Уложення передбачала відповідальність за дії, подібні сучасному груповому порушенню громадському порядку.

В Уставі про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 р. у Главі другій “Про проступки проти порядку управління” містилися норми, які встановлювали відповідальність за порушення громадського порядку значною

групою осіб. Так, ч. 2 ст. 30 Уставу передбачала відповідальність за невиконання законних вимог поліцейських, а також волосних або сільських начальників при виконанні ними посадових обов'язків при значному скупченні людей. У Главі третій Уставу “Про проступки проти благочиння, порядку та спокою” передбачалася відповідальність за різні види порушення порядку під час богослужіння та за порушення порядку та спокою в громадських місцях. Наприклад, за ч. 1 ст. 38 Уставу відповідальність наступала за порушення тиші, сварку, бійку або інше бешкетування в громадських місцях. Якщо в цих порушеннях приймала участь група людей, яка не розійшлася на вимогу поліції, то більш сувора відповідальність передбачалася за ч. 2 ст. 38, а якщо довелося припинити порушення громадського порядку силою без застосування зброї, то більш суворе покарання встановлювалося у ч. 3 ст. 38 Уставу.

У Кримінальному Уложенні 1903 р. існували норми, які передбачали відповідальність за злочини проти громадського порядку, що були вчинені як одноосібно, так і значною кількістю осіб (натовпом) [213, с. 13]. Наприклад, відповідно до Глави 2 “Про порушення постанов, що охороняють віру” у ст. 75, передбачалася відповідальність особи за вчинення подібного правопорушення – шум або інше бешкетування, вчинені в церкві, каплиці або якщо це перешкоджає відправленню християнського богослужіння. Крім цього, в Главі 5 “Про смуту” у ст. 120 встановлювалася відповідальність за незалишення публічного зібрання після того, як поліцейська влада вимагала, щоб це зібрання розійшлося [265].

Судова практика свідчила, що причинами групових дій, які порушують громадський порядок у ті часи були: суперечки щодо землекористування; вбивство охоронцем селянина, який скопив траву в панському лісі; різні економічні стосунки; вимоги щодо підвищення заробітної плати [78, с. 28].

Після революційних подій 1905 р. законодавець вирішив доповнити Главу п'яту “Про смуту” новими нормами. Так, відповідно до Зводу законів 1909 р., ч. 1 ст. 121 передбачала покарання за “...неуважение Верховной власти или порицание установленных законами образа правления или порядка наследия Престола, или заявить сочувствие бунту или измене, или иному лицу, учинившему

бунтовщическое или изменническое деяние или учению, стремящемуся к насильственному разрушению существующего в государстве общественного строя, или последователю такого учения”. Відповідно до ч. 2 ст. 121 Зводу законів була передбачена відповідальність й тих, хто організував або підбуривав до організації такого зібрання, а також його учасників.

У період з 1905 по 1917 роки під час економічної й політичної кризи в країні спостерігалось значне зростання всіх видів правопорушень, відбувалися все більше зовні невмотивовані, безглузді злочини, нерідко тяжкі за наслідками, які згодом отримали назву “хуліганство” [151, с. 57].

Після жовтневого перевороту 1917 р. у результаті боротьби пролетаріату з експлуаторськими класами в суспільстві затверджується новий тип громадського порядку. В. І. Ленін вказував про необхідність міцної охорони громадського порядку “залізною рукою”. Він на конкретних прикладах переконливо роз’ясняв, до яких пагубних наслідків приводить порушення революційної законності, недотримання громадського порядку. На його думку, порушення громадського порядку – це порушення демократії, прояв безкультур’я [157].

Слід зазначити, що правову основу діяльності судових органів становили, насамперед, нормативно-правові акти, які регулювали їх функціонування, та були прийняті в Україні у 1917–1921 рр., а також нормативно-правові акти колишньої Російської імперії, якщо вони не суперечили новому законодавству [90, с. 183–184].

До основних злочинів проти держави, громадської безпеки та громадського порядку в період українського державотворення 1917–1921 рр., як зазначає Е. М. Кісілюк, відносилися: ворожа агітація, посягання на зміну влади в країні, загроза внутрішній безпеці держави та порушення громадського порядку [90, с. 35].

Як відомо, вже 17 березня 1917 р. у зв’язку зі злісним невиконанням громадянами розпоряджень влади була видана постанова Тимчасового уряду Російської імперії, яка діяла і на території України “Про зміну ст. 29 Устава про

покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р.”. Відповідно до цієї постанови за невиконання законних розпоряджень, вимог або постанов державної влади, рівно як і земських та громадських установ, винні особи підлягали тюремному ув'язненню на строк до шести місяців або арешту до трьох місяців, або грошовому стягненню до 300 карбованців [90, с. 35]. Надалі для дотримання в Україні належного громадського порядку Українською Центральною Радою був створений Крайовий комітет по охороні революції в Україні [293, 359-360]. В обов'язковій постанові зазначеного комітету від 26 жовтня 1917 р. були визначені першочергові заходи, невідкладні для наведення належного правопорядку та забезпечення спокою в державі. Зокрема наголошувалося, що всякого роду погроми, бешкети і непорядки повинні нещадно придушуватися всіма засобами, аж до збройної сили включно, всякі прояви контрреволюційної агітації, спроби нацькувати одну частину населення на інші і підбурити до безпорядків на ґрунті продовольчих труднощів повинні рішуче подавлятися, а винні особи нести покарання. З метою охорони громадського спокою в державі було запропоновано заборонити, до відміни вказаної постанови, зібрання, мітинги та інші виступи на вулицях. Усім громадянам УНР і органам влади було рекомендовано вжити усіх заходів та прикласти всіх сил для охорони порядку і спокою в країні [90, с. 35-36].

Кримінальне законодавство періоду “воєнного комунізму” мало яскраво виражений класовий, репресивний характер. Це пояснюється складністю політичної та соціально-економічної ситуації перших місяців радянської влади. Слід зазначити, що у цей час було видано велику кількість Декретів, Положень, Постанов, які встановлювали відповідальність за різні злочини [51; 157; 218; 311]. Але аналіз цих документів свідчить, що в них не міститься норм, які б встановлювали відповідальність за групове порушення громадського порядку. Велику увагу законодавець того часу приділяв встановленню покарання за масові заворушення, бандитизм, саботаж, хуліганство тощо.

Ще до видання кримінальних кодексів 1922 та 1927 років законодавчими органами УСРР були введені на території УСРР майже всі кримінальні закони

РРФСР, до того ж в окремих випадках ці закони відтворювали текст законодавства РРФСР [51].

Як відомо, постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 23 серпня 1922 р. було введено в дію КК УСРР з 15 вересня 1922 р. Наступний КК УСРР був прийнятий 8 червня 1927 р., який, незважаючи не чисельні зміни, майже до 1960 р. відтворював національну кримінально-правову політику.

У Кримінальних кодексах УСРР 1922, 1927 рр. серед злочинів проти громадського порядку (в сучасному розумінні) виділялося хуліганство та групове хуліганство. Але цей злочин, який сьогодні відноситься до злочинів проти громадського порядку, на той час відносився до злочинів проти життя, здоров'я, честі та гідності особи.

Також кримінальна відповідальність встановлювалася за масові заворушення. Так, у ст. 75 КК УСРР 1922 р. встановлювалася відповідальність за участь у масових заворушеннях будь-якого роду: погромах, руйнуванні шляхів і засобів зв'язку, звільненні арештованих, підпалах тощо, якщо при цьому учасники заворушень були озброєні. Відповідальність диференціювалася у такий спосіб: у ч. 1 вказаної норми були передбачені міри покарання для організаторів, керівників, підбурювачів, а також тих учасників, яких викрито у вчиненні вбивств, підпалів, нанесенні тілесних ушкоджень, згвалтувань й збройному опорі владі; у частині 2 – для інших збройних учасників; у ч. 3 – для незброєних учасників заворушень; у ч. 4 – для осіб, що не приймали особистої участі в заворушеннях і насильницьких діях, але сприяли учасникам через надання їм допомоги або приховання слідів злочину й самих злочинців та інших дій [15, с. 465].

Існував цілий розділ, який містив норми про порушення громадського порядку, однак, на перший погляд, норми, аналогічної сучасній статті 293 КК України, не існувало [134; 16].

Однак, на наш погляд, схожою нормою, яка встановлювала відповідальність за групове порушення громадського порядку, була ст. 77 КК УСРР 1922 р., яка визнавала кримінально караним участь у заворушеннях, не обтяжених

злочинними діями, вказаними в ст. 75, але поєднаних з явною непокорюю законним вимогам влади або протидією виконанню останніми покладених на них законом обов'язків, або спонукали їх до виконання явно незаконних вимог, навіть якщо непокора виражалася тільки у відмові припинити загрознає для громадської безпеки зібрання. При цьому дії підбурювачів, керівників і організаторів каралися суворіше (позбавленням волі на строк не нижче двох років з суворою ізоляцією, ніж дії інших учасників (позбавленням волі на строк не нижче шести місяців) [15, с. 466].

Слід погодитися з П. Л. Фрісом, що в ті часи кримінально-правова політика України визначалась з Москви, зокрема через прийняття загальносоюзних нормативних актів, які були обов'язкові для республік СРСР [304, с. 134]. Так, у 1927 р. були видані такі загальносоюзні кримінально-правові акти, як "Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР злочини проти порядку управління)", яким визначалось поняття так званих контрреволюційних злочинів, їх коло та основні напрямки кримінально-правової боротьби з ними. Зокрема відповідно до Положення про державні злочини, відповідальність за масові заворушення (ст. 16) стала регламентуватися цим загальносоюзним законом. Стаття 16 Положення 1927 р. складалася із двох частин. У ч. 1 передбачалася відповідальність за: "...масові заворушення, що супроводжуються погромами, руйнуванням залізничних колій або інших засобів повідомлення й зв'язку, убивствами, підпалами й іншими подібними діями". Відповідальність, як і за Кодексом УСРР 1922 р., диференціювалася: 1) для організаторів і керівників масових заворушень, а також всіх учасників, які вчинили зазначені вище злочини або здійснили озброєний опір владі, покарання передбачалося у вигляді позбавлення волі зі строгою ізоляцією на строк не менше двох років, з конфіскацією всього або частини майна, з підвищенням, при особливо обтяжуючих обставинах, аж до вищої міри соціального захисту – розстрілу з конфіскацією майна; 2) по відношенню до інших учасників – позбавлення волі на строк не більше трьох років. За ч. 2 цієї статті відповідальність визначалася у вигляді позбавлення волі на строк не більше

одного року за: “масові заворушення не обтяжені злочинами, передбаченими ч. 1, але поєднані з явною непокорюю законним вимогам влади або із протидією виконанню останніми покладених на них обов’язків, або схилянням їх до виконання явно незаконних вимог”. Таким чином, відповідальність за масові заворушення встановлювалася вже в одній статті [141, с. 18].

Подібна норма знайшла реалізацію й в КК УСРР 1927 р. Однак слід пригадати, що відповідна стаття 56-16 КК 1927 р. була передбачена в Главі 2 “Злочини проти порядку управління”, яка складалася з двох частин. Частина перша передбачала відповідальність за масові заворушення (подібна до ст. 75 КК УСРР 1922 р.), а частина друга – за подібні дії до групового порушення громадського порядку (схожа до ст. 77 КК УСРР 1922 р.) [16, с. 335].

Відмінності між відповідними нормами КК 1922 р. та КК 1927 р. полягали в наступному: по-перше, дві статті були об’єднані в одну; по-друге, в оновленому законодавстві відмовилися від диференціації відповідальності підбурювачів, організаторів, керівників та інших співучасників; покарання за КК УСРР 1927 р. було значно пом’якшено (передбачалось позбавлення волі на строк не більше одного року).

Після війни в кримінальному законодавстві істотних змін не відбулося. Як і раніше, поряд з нормою про хуліганство існувала відповідальність за масові заворушення та, фактично, за групове порушення громадського порядку, що породжувало досить істотні труднощі, пов’язані з їх застосуванням. Подібність даних злочинів була настільки великою, що органи попереднього розслідування та суди різних інстанцій інколи досить непослідовно й суперечливо кваліфікували ті самі діяння [292].

Тим часом, багатьма практичними працівниками відзначалося, що на основі суб’єктів масових ексцесів, зокрема, і на міжнаціональному ґрунті, найчастіше притягалися до відповідальності за групові дії, що порушують громадський порядок.

З введенням в дію 1 квітня 1961 р. КК УРСР від 28 грудня 1960 р. була виключена кримінальна відповідальність за групове порушення громадського

порядку. Це було пов'язано зі звуженням обсягу криміналізації масових заворушень. Слід зазначити, що відповідна стаття з'явилася в Кримінальному Кодексі України лише в 1966 році відповідно до Указу Президії Верховної Ради від 9 листопада 1966 р. (пізніше до даної статті були внесені зміни та доповнення згідно з Указом Президії Верховної Ради № 4571-10 від 12 січня 1983 р. та Законом № 41/95-ВР від 8 лютого 1995 р.) [131].

Норма, яка встановлювала відповідальність за такий злочин, була передбачена в Главі IX “Злочини проти управління” Особливої частини КК УРСР 1960 р. Так, стаття 187-3 КК УРСР мала назву “Організація або активна участь в групових діях, що порушують громадський порядок”. Відповідно до диспозиції статті: організація, а також активна участь в групових діях, що грубо порушують громадський порядок або зв'язані з явною непокорю законним вимогам представників влади або якщо вони спричинили порушення роботи транспорту, державних або громадських підприємств, установ, організацій, – каралися позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати.

Появу та вдосконалення правових норм про відповідальність за різні форми групового порушення громадського порядку ми пов'язуємо зі зростанням рівня цивілізованості населення, збільшенням можливостей для прояву певних демократичних виступів. Однак, безперечно, органи державної влади встановлювали сурові межі відповідальності за такі прояви, оскільки вважалося, що населення не може мати власну позицію, відмінну від офіційної позиції держави.

Після набуття Україною незалежності реформування та вдосконалення кримінального законодавства не припинялося. Така ситуація була природною для розвитку вітчизняного закону про кримінальну відповідальність та обумовленою, як справедливо вказують видатні вчені сучасності В. Я. Тацій, В. В. Сташис та Ю. В. Баулін, рядом недоліків КК УРСР 1960 р.: “1) мав низку серйозних прогалин; 2) за період свого існування був підданий (особливо в останні роки)

численним і не завжди обґрунтованим змінам і доповненням, що порушили його цілісність і системність; 3) не враховував міжнародних зобов'язань України у зв'язку із вступом її у Раду Європи і приєднанням до ряду міжнародно-правових договорів у сфері боротьби зі злочинністю; 4) перелік і зміст кримінально-правових заборон вимагав перегляду; 5) мала потребу в удосконаленні відповідно до сучасних вимог і міжнародних стандартів система покарань тощо” [248, с. 591].

Наступним етапом реформування норми, яка встановлювала відповідальність за групове порушення громадського порядку, стала поява проектів Кримінального кодексу України у 1993-1994 рр., які врахували чимало положень модельного законодавства – Модельного КК для держав – членів СНД.

Дещо інше від тогочасної регламентації норми про відповідальність за групове порушення громадського порядку пропонувалося у проекті Кримінального кодексу України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, що був прийнятий за основу нового кримінального законодавства [128; 129].

У проекті КК, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, відповідна норма (ст. 268 “Групове порушення громадського порядку: Організація групових дій, що грубо порушують громадський порядок або спричиняють порушення роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій, а також активна участь у таких діях – караються штрафом від п’ятнадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років”) знайшла закріплення у Розділі XII “Злочини проти громадського порядку та моральності”, на відміну від проекту Кримінального кодексу України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю (в якому відмовилися від криміналізації вказаних дій) [129, с. 104; 128, с. 152-163].

Порівняння вказаної редакції кримінально-правової норми зі ст. 187-3 КК УРСР 1960 р. дозволяє зробити наступні висновки: по-перше, була змінена назва відповідної статті в бік уточнення; по-друге, в цілому форми групового

порушення громадського порядку залишились без змін (окрім виключення в проекті КК такої форми, як групових дій, пов'язаних з явною непокорою законним вимогам представників влади); по-третє, розширені в проекті КК місця вчинення злочину (замість державних або громадських підприємств, установ, організацій – вказано на підприємства, установи, та організації в незалежності від форм власності); по-четверте, пом'якшені види покарання (ст. 187-3 КК УРСР 1960 р. передбачала покарання у виді позбавлення волі, виправних робіт, а також штраф; ст. 268 проекту КК – обмеження волі, арешт та штраф). Проведений порівняльний аналіз в цілому дозволяє стверджувати про певну наступність в реалізації реформування кримінального законодавства.

У подальшому законотворчий процес не закінчився, а отримав логічний розвиток у відповідних (у 3-х читаннях) сесійних розглядах Верховною Радою України проекту КК. Розгляд парламентом вказаного проекту КК у першому читанні та подання на друге, як відомо, не вплинув на внесення змін до запропонованої редакції ст. 268.

При розгляді проекту КК у другому читанні Верховною Радою України народними депутатами були запропоновані суттєві зміни до згаданої статті. Так, народний депутат Є. Л. Смірнов навіть запропонував виключити відповідну статтю з проекту КК, що не було враховано [215, с. 177].

Народний депутат В. В. Медведчук запропонував диспозицію статті 268 викласти в такій редакції: “Організація групових дій, заборонених чинним законодавством, або з порушенням передбаченого законом порядку вчинення певних дій, у разі грубого порушення ними громадського порядку або спричинення ними суттєвого порушення роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій, а також активна участь у таких діях” [215, с. 177]. Щодо вказаної пропозиції у порівняльній таблиці було зазначено, що вона врахована частково. Взята до уваги, хоча, на наш погляд, й не буквально думка депутата про уточнення ознак об'єктивної сторони, а саме, що грубе порушення громадського порядку та спричинення суттєвого порушення роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій – це не ознаки дії, а наслідки. Також відповідний аналіз

редакції статті, яка була прийнята у другому читанні, дозволяє зробити висновок про неврахування окремих важливих пропозицій депутата. Виникає логічне питання: яка користь від вказаних положень й чому вони не були сприйняті? На нашу думку, В. В. Медведчук логічно вказав на протиправність (“заборонених чинним законодавством”) та певні умови (“з порушенням передбаченого законом порядку вчинення певних дій”) кримінальної протиправності групового порушення громадського порядку. Цікаво, що вказані положення фактично підтримав і знову запропонував народний депутат Б. Я. Беспалий при розгляді проекту КК у третьому читанні, однак вони знову були відхилені [216, с. 148]. Згадані пропозиції, не знайшли підтримку, оскільки народні депутати вирішили, що додаткові ознаки груповому порушенню громадського порядку не потрібні, і його нескладно відмежувати від суміжних правопорушень та від обставин, що виключають злочинність діяння.

Лише одна пропозиція була повністю врахована: народний депутат І. М. Пилипчук запропонував у санкції статті 268 слова “від п’ятнадцяти до тридцяти” замінити на слова “від двадцяти до п’ятдесяти” [215, с. 177]. Тобто, дещо був збільшений розмір штрафу за вказані протиправні дії.

Під час розгляду проекту КК у третьому читанні народні депутати О. Г. Старинець та А. О. Білоус запропонували виключити з санкції такий вид покарання як обмеження волі, що й було враховано [216, с. 148].

Відповідні законодавчі пропозиції логічно знайшли реалізацію в ст. 293 КК, який був прийнятий остаточно Верховною Радою України 5 квітня 2001 р.

Базовими концептуальними положеннями нового Кримінального кодексу України, як підсумовують відомі криміналісти В. Я. Тацій та В. В. Сташис, стали наступні положення: “...закріплення в кодексі принципу особистої та винної відповідальності фізичних осіб; поширення в КК положень, спрямованих на посилення боротьби з організованою злочинністю; розширення системи покарань, альтернативних позбавленню волі; формування санкцій Особливої частини від менш суворих покарань до більш суворих; остаточна відмова від смертної кари як виключної міри покарання; встановлення довічного позбавлення волі лише за

злочини, що пов'язані з умисним вбивством людини за обтяжуючих обставин; зниження покарання у вигляді позбавлення волі за необережні злочини; введення у Кодекс низки нових норм, що забезпечують можливість звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; введення до Особливої частини низки заохочувальних норм, що стимулюють позитивну посткримінальну поведінку винного; декриміналізація діянь, суспільна небезпечність яких не є великою, і боротьба з якими вважається достатньою шляхом застосування заходів адміністративно-правового, дисциплінарного, цивільно-правового або іншого впливу” [247, с. 4].

Разом із тим, як стверджує П.В. Коляда, чимало норм КК України 2001 р. не є досконалыми через те, що нове кримінальне законодавство приймалося у форсованому режимі, дуже короткий термін було відведено на введення його в дію, не було внесено відповідних змін до багатьох нормативно-правових актів тощо [96, с. 17].

На даний час відповідно до ст. 293 КК групове порушення громадського порядку відносять до злочинів проти громадського порядку та моральності, які виділені в окрему групу і ввійшли до Розділу XII Особливої частини КК України. Тобто суспільна небезпека діянь, що передбачені у цьому розділі, полягає в тому, що вони заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння шкоди громадському порядку та моральності. Сукупність цих відносин і є родовим об'єктом зазначених злочинів.

Виходячи з безпосередніх об'єктів ці злочини можуть бути поділені на два види: 1) злочини проти громадського порядку (групове порушення громадського порядку – ст. 293; масові заворушення – ст. 294; заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, – ст. 295; хуліганство – ст. 296); 2) злочини проти суспільної моральності (наруга над могилою – ст. 297; нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури – ст. 298; жорстоке поводження з тваринами – ст. 299; ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, – ст. 300; ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів – ст. 301;

створення або утримання місць розпусти і звідництво – ст. 302; проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією – ст. 303; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304) [127, с. 359-360].

Життя не стоїть на місці. Реформування сучасного кримінального законодавства продовжується.

Актуальність вказаної проблематики посилюється у зв'язку з розробкою проекту КК відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції України (затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року) та відповідного Плану заходів щодо реалізації цієї Концепції (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 р.) [291; 211]. Відповідно до п. 2.2 цього Плану Кабінет Міністрів України пропонує розробити та подати в установленому порядку проекти Кодексу України про кримінальні проступки та закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо розмежування правопорушень залежно від ступеня їх суспільної небезпеки, обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі.

Як відомо, на даний час існують декілька варіантів такого проекту КК. Перший варіант полягає в наступному: у проекті КК Особлива частина поділена на дві книги: “Злочини” (діяння, вчинення яких становить високу за ступенем небезпеку для особи, суспільства чи держави; одним з видів покарання за вчинення злочину має бути позбавлення волі, у тому числі довічне; вчинення злочину матиме як наслідок судимість особи) та “Кримінальні проступки” (діяння, вчинення яких має низьку за ступенем небезпеку для особи, суспільства чи держави; вчинення проступків не матиме таких правових наслідків, як позбавлення волі та судимість особи; основними критеріями такого розмежування мають бути ступінь небезпеки кримінально-караного діяння для особи, суспільства та держави і вид кримінально-правових наслідків) [98, с. 5].

Книга друга Особливої частини КК у Розділі VII “Кримінальні проступки проти громадського порядку та моральності” повинна передбачати, на думку авторів проекту КК, норму про відповідальність за групове порушення громадського порядку (ст. 509) [98, с. 5].

Другий варіант полягає в тому, що слід прийняти самостійний Кодекс України про кримінальні проступки, в якому передбачити регламентацію відповідальності за кримінальні проступки. Тобто такий шлях зводиться не до виділення в Особливій частині КК України нового конструктивного елементу Книги 2 “Кримінальні проступки”, а до надання цим проступкам самостійної правової регламентації в окремому нормативному акті [217, с. 87].

Розділ 21 “Кримінальні проступки проти громадського порядку та моральності” другого варіанту проекту КК також передбачає й норму про відповідальність за групове порушення громадського порядку (ст. 133) [93, с. 46]. Тобто таке посягання пропонується визначити не злочином, а кримінальним проступком в обох варіантах проекту КК. На нашу думку, це перший крок до перегляду ставлення до таких протиправних дій, як до злочинних.

Аналіз генезису відповідальності за групове порушення громадського порядку засвідчив про досить споріднені її витoki з розвитком відповідальності за масові заворушення. Диференціація відповідальності за масові заворушення призвела до появи простого (не обтяженого кваліфікуючими обставинами) складу, який з часом трансформувався у групове порушення громадського порядку. Відмінність між вказаними злочинами полягала, в основному, у ступені суспільної небезпеки діяння.

Підводячи підсумок цьому підрозділу, спробуємо визначити періодизацію історичного розвитку кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку. При цьому можливі різні класифікації в залежності від певних критеріїв.

Спочатку пригадаємо періоди розвитку вітчизняного кримінального законодавства, визначені А. В. Савченко, та порівняємо їх з розвитком відповідальності за вказаний злочин. Так, виникнення кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку було характерне другому періоду (за класифікацією А. В. Савченко); розвиток відповідальності та її диференціація відбулася під час третього періоду; уточнення ознак відповідного складу злочину ми побачили в п'ятому періоді; остаточне закріплення

відповідальності за групове порушення громадського порядку в КК України 2001 р. – характерне сьомому періоду; також під час сьомого періоду можливі кардинальні трансформації відповідальності за такі групові дії.

Таким чином, за періодами розвитку вітчизняного кримінального законодавства можна виділити такі етапи генезису кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку: 1) виникнення кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 2) розвиток відповідальності та її диференціація (друга половина XVII – початок XX ст.ст.); 3) уточнення ознак відповідного складу злочину (1922–1961 рр.) (1966-2001 рр.); 4) остаточне закріплення та виникнення потенційних моделей удосконалення відповідальності за групове порушення громадського порядку (з 2001 р. й дотепер).

За об'єктом посягання слід виділити такі періоди розвитку й становлення кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку: 1) посягання на різні суспільні відносини, зокрема, на основи правопорядку (XV ст. – 1715 р.); 2) посягання на державну владу (1715 р. – 1845 р.); 3) посягання на порядок управління (1845 р. – 1961 р.) (1966-2001 рр.); 4) посягання на громадський порядок (2001 р. й дотепер).

1.2. Відповідальність за групове порушення громадського порядку за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав

Кримінальний кодекс України в ч.1 ст. 3 закріпив положення про те, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Можна погодитися з В. В. Налуцишиним, що ця кримінально-правова норма засвідчує нагальну потребу національної науки кримінального права прагматично досліджувати кримінальне законодавство (право) зарубіжних країн, насамперед, з

метою узгодження політики держави щодо запобігання інтернаціональності злочинності [179, с. 33]. Практичним у цьому є підхід адаптування зарубіжного законодавства до національного з метою “...побачити вплив на розвиток національного законодавства позитивного зарубіжного досвіду насамперед тих країн, національні правопорядки яких є найбільш сумісними з правовою системою України” [308, с. 5-9].

Для вирішення цієї проблематики слід використовувати можливості кримінально-правової компаративістики, концептуальними завданнями якої є: 1) створення гармонізованих кримінально-правових норм у межах держав-членів ООН, міжнародно-правових норм прямої дії, у т.ч. таких, що стосуються: поняття злочину; видів кримінального покарання; сучасної шкали покарань; 2) врахування усіх можливих, крім покарання, форм кримінально-правового реагування на вчинені злочини; підвищення ролі кримінально-правового заохочення тощо [236, 18-20].

Слід відзначити, що відповідні положення кримінально-правової компаративістики знайшли відображення у працях відомих криміналістів П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. А. Вороб'я, Л. Є. Владімірова, О. Ф. Кістяківського, І. М. Копотуна, І. В. Красницького, Д. І. Крупко, В. В. Кузнецова, В. О. Навроцького, В. В. Налуцишина, А. В. Савченка, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, М. П. Чубинського, С. С. Яценка та ін.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості розробок у сфері порівняльного кримінального права, практично залишаються недослідженими питання, що стосуються регламентації відповідальності за групове порушення громадського порядку за вітчизняним та зарубіжним кримінальним законодавством.

Як відомо, Розділом XII КК України передбачена відповідальність за “Злочини проти громадського порядку та моральності” (ст.ст. 293-304). До числа злочинів проти громадського порядку в науці кримінального права відноситься групове порушення громадського порядку (ст. 293) [234, с. 7].

Для більш повного і правильного розуміння юридичних ознак злочинів проти громадського порядку та моральності має важливе значення вивчення підходів щодо кримінально-правової охорони цих суспільних відносин за кримінальним законодавством зарубіжних країн.

В основі цих підходів закладена позиція відомого французького компаративіста Р. Давіда: “Світ став єдиним. Ми не можемо відгородитися від людей, котрі живуть в інших державах, других частинах земного шару... Необхідна міжнародно-правова взаємодія або, в певному випадку, просте співіснування, яке вимагає, щоб ми відкрили наші вікна і подивились на зарубіжне право” [44, с. 6].

Таку саму думку М. В. Савчин екстраполює й на вітчизняне законодавство України, яке проходить етап становлення його якісних параметрів, формування власної правової традиції, використання та сприйняття елементів інших національних правопорядків. Вирішуючи названі задачі, порівняльне правознавство “...є не тільки юридичною наукою, а й практичним інструментом для вирішення юридичних справ, особливо в тих випадках, коли соціальні відносини складаються між представниками різних національних правопорядків” [234, с. 8].

Враховуючи наведені судження, ми вважаємо, що зарубіжне кримінальне законодавство в нашому дослідженні є одним з його аспектів, що дає змогу, повернутись до власних національних витоків правової системи та провести “...взаємне узгодження відповідних правових систем на засадах їх спільного збагачення і розвитку” [317, с. 9].

Детальний аналіз сучасної юридичної літератури засвідчує, що науковці, які комплексно досліджували проблематику злочинів, що посягають на громадський порядок та моральність, у переважній більшості звертали увагу на кримінально-правову та адміністративно-правову охорону саме моральності [155, с. 138-141; 153, с. 124-127; 175; 53]. Питання відповідальності за посягання на громадський порядок і, зокрема, шляхом групового порушення громадського порядку в порівняльному аспекті майже не досліджувались [306; 141; 331; 233].

Варто зазначити, що Особливі частини кримінального законодавства зарубіжних країн за своїм змістом є надзвичайно різними як за системою, так і за структурою кримінально-правових норм. Злочинні посягання, схожі або подібні до ст. 293 КК України, мають суттєві, юридично значущі відмінності в частині опису ознак діянь.

М. І. Хавронюк, розглядаючи цю проблематику, дещо вільно згрупував подібні діяння у підгрупу “Злочинні діяння проти громадського порядку” [306, с. 807-815]. В основу своїх висновків автор, хоча і поклав ґрунтовне дослідження С. С. Яценка щодо положень зарубіжного законодавства [332, с. 30-77], але не повністю врахував нові положення законодавства країн Європи.

Розглядаючи кримінальне законодавство окремих країн колишнього СРСР, деяких країн континентальної Європи, США, інших країн світу, ми ставили завдання дати кримінально-правову характеристику відповідного складу групового порушення громадського порядку.

Без сумніву, для досягнення мети і вирішення поставлених завдань компаративістського дослідження необхідним є застосування порівняльного методу. Його значення, як зауважує В. М. Селіванов, полягає не у відкритті нових фактів, а у науковому поясненні вже знайдених, дозволяє у суспільствознавстві замінити експериментальний метод, бо особливості людського фактору, суспільних відносин не завжди допускають проведення соціального експерименту [236, с. 544]. У кримінальному праві за допомогою цього методу виявляються найбільш досконалі правові формули і відшукуються найкращі можливості реалізації принципів кримінального права [261, с. 17].

Тому з метою забезпечення об’єктивності дослідження розглянемо сучасну регламентацію групового порушення громадського порядку в кримінальних законодавствах окремих зарубіжних країн, взявши за основу порівняльно-правовий метод.

Початком нашого порівняльного дослідження повинен стати прискіпливий науковий аналіз кримінального законодавства пострадянських країн. На нашу думку, це пов’язано з певним історичним минулим, яке тісно пов’язує вітчизняне

законодавство із законодавством колишніх республік СРСР. Тому розглянемо сучасну регламентацію групового порушення громадського порядку в кримінальних законодавствах таких республік колишнього СРСР: Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизії, Латвії, Литви, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України, Естонії.

У цілому слід визнати, що кримінальне законодавство країн колишнього СРСР щодо регламентації кримінальної відповідальності за вказані протиправні дії не зазнало суттєвих змін, окрім визначення окремих форм посягання та потерпілого від злочину. Так, у КК УРСР відповідна стаття 187³ “Організація або активна участь в групових діях, що порушують громадський порядок” була передбачена у кодексі згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 9 листопада 1966 р.

Окремі кримінальні кодекси країн колишнього СРСР передбачають кримінальну відповідальність саме за групове порушення громадського порядку (ст. 233 КК Республіки Азербайджан, ст. 342 КК Республіки Білорусь, ст. 226 КК Республіки Грузії, ст. 226 КК Республіки Латвії, ст. 293 КК Республіки України) [267; 276; 269; 274; 130], крім КК Республіки Молдови, який хоча і передбачає відповідальність за масові заворушення (ст. 285), але при цьому у частині 1 ст. 285, фактично, визначений склад групового порушення громадського порядку [280].

В КК інших республік колишнього СРСР взагалі не передбачена кримінальна відповідальність за групове порушення громадського порядку, але при цьому завжди встановлюється караність масових заворушень.

Очевидно, що на формування закону про кримінальну відповідальність республік колишнього СРСР значною мірою вплинув законодавчий досвід Міжпарламентської Асамблеї країн СНД. Так, відповідно до постанови Міжпарламентської Асамблеї країн СНД (прийнята на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї країн СНД) від 17 лютого 1996 р. (№7-5) був затверджений Модельний Кримінальний кодекс, який повинен був стати рекомендаційним законодавчим актом для країн-учасників СНД. У цьому проекті

КК взагалі не передбачалась відповідальність за групове порушення громадського порядку [224].

У цілому слід визнати, що кримінальне законодавство країн колишнього СРСР щодо регламентації кримінальної відповідальності за вказані протиправні дії не зазнало суттєвих змін, окрім визначення окремих форм посягання та потерпілого від злочину.

Відповідні статті в кримінальних кодексах країн колишнього СРСР, які регламентують відповідальність за групове порушення громадського порядку за назвою відповідають ст. 187³ КК УРСР “Організація або активна участь в групових діях, що порушують громадський порядок” (окрім ст. 293 КК України “Групове порушення громадського порядку”) та структурно мають одну частину, окрім ст. 342 КК Республіки Білорусь, яка передбачає дві частини.

Розглянемо більш детально відповідні склади злочинів в окремих законодавствах країн колишнього СРСР, що нагадують групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК України).

Родовим об’єктом складів злочину подібних до групового порушення громадського порядку є, як правило, громадський порядок (КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Грузії, КК Латвії, КК Молдови, КК України). Така систематизація злочинів свідчить про певну спорідненість родових об’єктів групового порушення громадського порядку за вітчизняним та зарубіжними кримінальними кодексами. Зокрема більшість кодексів передбачають саме громадський порядок родовим об’єктом групового порушення громадського порядку. Хоча є й винятки: за КК Азербайджану родовим об’єктом є громадський порядок, а видовим – навпаки громадська безпека.

Але при цьому не можна погодитися з положеннями окремих кримінальних законодавств, що видовим об’єктом групового порушення громадського порядку є громадська безпека [142, с. 108]. Також визначення порядку управління родовим об’єктом групового порушення громадського порядку, на нашу думку, не зовсім є точним [200, с. 266].

Пригадаємо, що такий родовий об'єкт був притаманний КК України 1960 р. і аналогічним кодексам республік колишнього СРСР. Так, ст. 187³ КК УРСР “Організація або активна участь в групових діях, що порушують громадський порядок” була передбачена у Главі IX “Злочини проти порядку управління”. Не погоджуючись з таким положенням, І. М. Даньшин вперше в радянській кримінально-правовій науці вказав на необхідність віднесення вказаного злочину до посягань на громадський порядок [48, с. 61]. Таку позицію підтримали й інші науковці, зазначаючи, що безпосереднім об'єктом такого злочину є саме громадський порядок [188, с. 657; 330, с. 27].

Ситуація кардинально змінилася з прийняттям нових кримінальних законодавств, і такий об'єкт не завжди отримав формалізоване визначення у відповідній главі (розділі) кодексів вказаних республік. Зокрема у КК України 2001 р. відповідний розділ, який би містив у назві згадку про порядок управління, взагалі не передбачений.

В окремих кримінальних кодексах зарубіжних країн у відповідних складах злочину передбачена й інша обов'язкова ознака об'єкта злочину: потерпілий від злочину (представник влади – КК Республіки Азербайджан, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Грузії, КК Республіки Молдови). Такий самий потерпілий виділявся й у ст. 187³ КК УРСР. Відмова вітчизняного законодавця від вказівки на потерпілого у ст. 293 КК України, мабуть, пояснюється такими обставинами. Згадка про непокору представнику влади в ст. 187³ КК УРСР, очевидно, давало підстави стверджувати про кваліфікацію таких дій за ст. 185 КУпАП. Опоненти могли заперечити, що це не просто непокора, а активна участь в групових діях, що грубо порушують громадський порядок. Хоча при цьому слід пригадати, що згідно філологічного тлумачення використання сполучника “або” у ч. 1 ст. 187³ КК УРСР (так само, як і у відповідних сучасних нормах КК Республіки Азербайджан, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Грузії) дозволяє чітко розмежувати окремі самостійні форми такого злочину: організація, а так само активна участь в групових діях, що грубо порушують громадський порядок; організація, а так само активна участь в групових діях, зв'язані з явною

непокорою законним вимогам представників влади; організація, а так само активна участь в групових діях, якщо вони спричинили порушення роботи транспорту, державних або громадських підприємств, установ, організацій. Тобто небезпека проявлялася лише у групових діях без настання суттєвих наслідків для громадського порядку. Такі дії небезпідставно вітчизняний законодавець визначив як такі, що не завдають істотної шкоди громадському порядку. Також, на нашу думку, має суттєве значення визначення кількості потерпілих: чи достатньо одного представника влади чи потрібно, щоб їх було щонайменше дві особи? Якщо виділяти такого потерпілого від злочину, то не слід обмежувати застосування норми тільки вказівкою на множину потерпілих. Очевидно, що оптимально групові дії можуть бути пов'язані з явною непокорою законним вимогам саме представника влади (КК Республіки Азербайджан). У такому випадку непокора двом або більше представникам влади також буде охоплюватися відповідним складом злочину.

Цілком справедливою є думка В. В. Кузнецова, що зарубіжному законодавцю доцільно дещо змінити редакцію відповідних статей у контексті виключення потерпілого як ознаки складу злочину чи уточнити редакцію норм, як це зроблено в ч.1 ст. 342 КК Білорусь через заміни першого сполучника “або” на “та”; а також вказати на потерпілого в однині – представник влади [142, с. 110]. Тобто активна участь в групових діях, що грубо порушують громадський порядок, поєднується саме з явною непокорою законним вимогам представника влади.

Склад злочину “Групове порушення громадського порядку” у кримінальних законодавствах колишнього СРСР має за конструкцією такі види: матеріальний (КК Республіки Білорусь, КК Республіки Латвії, КК Республіки України) та формально-матеріальний (КК Республіки Азербайджан, КК Республіки Грузії, КК Республіки Молдови).

Об'єктивна сторона матеріальних складів злочину передбачає такі обов'язкові ознаки (дії – організація групових дій або активна участь у таких діях, причинний зв'язок та наслідки – грубе порушення громадського порядку чи

суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації (тяжкі наслідки)). Об'єктивна сторона формально-матеріальних складів злочину передбачає такі обов'язкові ознаки (для формального складу дії – організація групових дій або активна участь у таких діях, які пов'язані з явною непокорою законним вимогам представників влади; для матеріального складу дії – організація групових дій або активна участь у таких діях, причинний зв'язок та наслідки – грубе порушення громадського порядку чи суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації).

Об'єктивна сторона окремих складів злочину передбачає таку обов'язкову ознаку: спосіб вчинення злочину (явна непокора законним вимогам представнику влади – КК Республіки Азербайджан, КК Республіки Білорусь, КК Республіки Грузії, КК Республіки Молдови). Виділення способу вчинення злочину, фактично, перетворює матеріальний склад злочину у формально-матеріальний.

Між іншим, у вітчизняній теорії кримінального права зазначається, що злісна непокора групи осіб законним вимогам представника влади (згідно зі ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення злісною непокорою є відмова від виконання наполегливих, неодноразово повторених законних вимог чи розпоряджень працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків, члена громадських формувань з охорони громадського порядку чи військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку або відмова, виражена в зухвалій формі, що свідчить про явну зневагу до осіб, які охороняють громадський порядок) кваліфікується лише за ст. 293 КК України [141, с. 55]. Тобто маються на увазі ситуації, коли організація групових дій або активна участь у таких діях, що призвели до грубого порушення громадського порядку, поєднуються зі злісною непокорою групи осіб законним вимогам представника влади. На нашу думку, вказана непокора цілком охоплюється поняттям грубого порушення громадського порядку і не потребує самостійної кваліфікації як адміністративне правопорушення.

Наступним етапом нашого дослідження повинні стати суб'єктивні ознаки групового порушення громадського порядку.

Суб'єктом групового порушення громадського порядку визнається фізична осудна особа, яка досягла або 14-річного віку (ст. 226 КК Грузії; ст. 226 КК Латвії; ч.1 ст. 258 КК Молдови), або 16-річного віку (ст. 233 КК Азербайджану, ст. 342 КК Білорусі, ст. 293 КК України).

Проведений аналіз ознак суб'єкта свідчить про наявність однакових ознак за вітчизняним та зарубіжним кримінальним законодавством. Основна відмінність полягає у визначенні мінімального віку притягнення до кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку. Окремо слід виділити законодавство Грузії, Латвії та Молдови, які визначають самий мінімальний вік притягнення до кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку – 14 років. Таке зниження вікової межі для вітчизняного законодавства є, очевидно, неприйнятним. Чи відповідає це принципам гуманізації кримінально-правової політики держави? На нашу думку, це не зовсім є правильним. Загальноєвропейські тенденції гуманізації кримінальної відповідальності свідчать про збільшення мінімального віку притягнення до кримінальної відповідальності. Хоча, заради справедливості, слід відмітити, що в кримінально-правовій літературі існують різні точки зору щодо тенденцій зменшення [207, с. 98] чи збільшення [14, с. 58] мінімального віку притягнення до кримінальної відповідальності.

Суб'єктивна сторона групового порушення громадського порядку характеризується прямим умислом. Вказівка на умисел впливає зі змісту диспозиції.

Розглянувши основні склади групового порушення громадського порядку, перейдемо до вивчення їх кваліфікуючих обставин. Проведений аналіз кримінально-правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за групове порушення громадського порядку дозволив зробити висновок, що кваліфікуючі обставини не характерні для такого складу злочину. Однак, на перший погляд, є й виняток – ч.2 ст. 342 КК Білорусі, яка передбачає відповідальність за “...навчання або іншу підготовку осіб для участі у групових діях, що грубо порушують громадський порядок, а так само фінансування або

інше матеріальне забезпечення такої діяльності при відсутності ознак більш тяжкого злочину”. Тлумачення цієї норми та порівняння з частиною першою ст. 342 КК Білорусі свідчить про самостійність такого складу злочину, що не дозволяє визначити його як кваліфікуючу ознаку групового порушення громадського порядку. У вказаній нормі передбачена відповідальність, фактично, за співучасть у груповому порушенні громадського порядку – винна особа є організатором чи пособником дій, які передбачені в ч.1 ст. 342 КК Білорусі. Про це нагадує й санкція ч.2 ст. 342 КК Білорусі, яка передбачає покарання (арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до двох років) менш суворе, ніж ч.1 цієї ж статті (штраф або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той же строк). Визначення відповідальності за співучасть у вчиненні злочину в окремій кримінально-правовій нормі відоме й вітчизняному закону про кримінальну відповідальність (зокрема ст. 258-4 КК України передбачає відповідальність за “...вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з цією метою”). На нашу думку, такі положення як вітчизняного, так і зарубіжного кримінального законодавства є досить сумнівними. По-перше, винна особа, фактично, уникає більш суворої відповідальності, яка передбачена в основному складі злочину: при відсутності таких “норм-фантомів” особа повинна була б бути притягнута до кримінальної відповідальності за ч.5 ст. 27 – ч.1 ст. 258 КК України (ч.4 (б) ст. 16 – ч.1 ст. 342 КК Білорусі). По-друге, створення нових таких норм не вирішує усіх питань притягнення винних до кримінальної відповідальності за відповідні злочини. Якщо йти таким безперспективним шляхом, то кожна норма, яка передбачає відповідальність за певний злочин, повинна мати відповідні “норми-фантоми”, які, у свою чергу, будуть встановлювати окремо відповідальність за готування, замах на такий злочин, підбурювання, організацію чи пособництво у вчиненні вказаного злочину [138, с. 54]. Обсяг Особливої частини КК України при таких умовах зросте, щонайменше, у 4 рази. На наш погляд, така законодавча практика є неперспективною.

Аналіз санкцій відповідних кримінально-правових норм дозволяє виділити такі покарання: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі. За ступенем суворості слід розмістити кримінально-правові норми у відповідності до зростання міри покарання та можливостей для застосування альтернативних видів покарання за такими категоріями: 1) не пов'язані з позбавленням волі, окрім арешту (ст. 293 КК України) – (штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців); 2) пов'язані з позбавленням волі: ст. 226 КК Грузії (штраф або суспільно корисна праця на строк від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин, або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той же строк), ст. 233 КК Азербайджану (штраф у розмірі від п'ятисот до однієї тисячі мінімальних розмірів оплати праці, або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той же строк, або позбавлення волі на строк до трьох років), ст. 342 КК Білорусі (штраф, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той же строк) – максимальне покарання до 3 років позбавлення волі; ст. 226 КК Республіки Латвії (позбавлення волі на строк до шести років або грошовий штраф до ста п'ятдесяти мінімальних місячних заробітних плат) – максимальне покарання до 6 років позбавлення волі; ч. 1 ст. 285 КК Молдови (позбавлення волі на строк від 4 до 10 років) – максимальне покарання до 10 років позбавлення волі.

Найбільш суворі санкції за групове порушення громадського порядку передбачено за кримінальним законодавством: Молдови, Латвії.

Визначення найбільш суворої санкції за ч.1 ст. 285 КК Молдови, яка хоча і передбачає відповідальність за масові заворушення, але при цьому у частині 1 ст. 285, фактично, як зазначалося раніше, визначений склад групового порушення громадського порядку.

Відносно найменш м'які санкції за групове порушення громадського порядку передбачено за кримінальним законодавством Грузії, Азербайджану, Білорусі, України.

Проведений аналіз свідчить про те, що санкція кримінально-правової норми, передбаченої в ст. 293 КК України, є більш м'яка у порівнянні з іншими санкціями відповідних норм зарубіжного законодавства країн колишнього СРСР.

Аналіз відповідних санкцій за групове порушення громадського порядку дозволяє відмітити більш альтернативний характер окремих санкцій норм зарубіжного кримінального законодавства. Тому, на нашу думку, вказані положення зарубіжного законодавства можуть бути враховані у чинному кримінальному законодавстві.

Важливим моментом в аспекті застосування порівняльно-правового методу є проблема розподілу правових систем сучасності. При цьому критеріями класифікації можуть бути різні обставини (зокрема політичні режими держав, релігійна приналежність тощо). Однією з найпоширеніших класифікацій основних правових сімей у наш час є та, котру запропонував відомий французький компаративіст Рене Давід – романо-германська, сім'я загального права та сім'я соціалістичного права (при цьому вчений вказав й на інші “незахідні” країни – держави мусульманського, індійського та іудейського права, Далекого Сходу, Африки та Мадагаскару) [44, с. 21, 25]. Інші дослідники наводять зовсім інший перелік (щодо кількості та змісту) правових сімей. Наприклад, О. М. Ведернікова щодо приналежності до правових сімей сучасні кримінально-правові системи класифікує на такі типи: романо-германський, англо-американський, мусульманський, соціалістичний і постсоціалістичний [19, с. 69]. Взагалі це питання є досить проблемним і, як правило, у підручниках з порівняльного правознавства йому приділяють навіть окремі глави [167, с. 243-262]. Через це, не занурюючись у наукову дискусію з приводу розподілу кримінально-правових систем і правових сімей, ми вважаємо за доцільне зосередитися на тих класифікаціях, що наявні у сучасному кримінальному праві України. Цікавою є позиція В. Л. Чубарева, який пропонує вирізняти чотири типи правових сімей: а) романо-германська; б) так званого загального права; в) держав мусульманського права; г) держав Далекого Сходу [124, с. 355-356]. І хоча серед вітчизняних вчених-юристів немає єдиної думки з приводу виділення правових

сімей, але більшість з них виділяють чотири правові сім'ї: континентальну або романо-германську, англо-американську, мусульманську та традиційну (релігійну) правові сім'ї [110, с. 204-205].

Континентальна правова сім'я (романо-германська) відзначається наявністю системи писаного права (*lex scripta*), нормативні законодавчі акти є головним і майже єдиним джерелом права, зокрема виключається прецедентна форма права [44, с. 62]. До неї належать правові системи держав континентальної Європи, Латинської Америки, Близького Сходу та Африки. Вплив цієї правової сім'ї знайшов своє відображення і у правових системах Японії, Індонезії та інших держав.

Особливостями англо-американської або англо-саксонської правової сім'ї є: прецедентна форма права, яка створена судом, існування двох джерел права (загальне право та право справедливості), невисокий рівень кодифікації правових норм, особливе значення процесуальних дій, правотворчість суддів, [110, с. 63] (Велика Британія, США, Канада, Нова Зеландія та деякі держави Африки, Азії та Океанії).

Для мусульманської правової сім'ї властивий нерозривний зв'язок права з релігією ісламу. До неї відносяться всі арабські країни. Основним джерелом права є Коран (книга мусульман) [44, с. 278].

Характерною рисою традиційної правової сім'ї є існування дуалістичного права (наявність елементів як європейського, так і звичаєвого права), а також його існування в двох формах (писане та неписане право), дія звичаю та релігійного закону. До цієї сім'ї вчені відносять майже 100 країн сучасного світу (азіатські країни, держави Середнього та Близького Сходу, Африки) [44, с. 278].

Зважаючи на вказані положення, ми спробували проаналізувати кримінальне законодавство зарубіжних країн, які є представниками різних правових сімей: Австрії, Англії, Бельгії, Болгарії, Голландії, Данії, Ізраїлю, Іспанії, Ірану, Китаю, Німеччини (ФРН), Норвегії, Південної Кореї, Польщі, Сан-Марино, штату Техас (США), Турції, Франції, Швейцарії, Швеції, Японії.

В більшості країн відсутні будь-які подібні склади злочину, і тільки за кримінальним законодавством Франції, Ізраїлю передбачена відповідальність за різні форми групового порушення громадського порядку [289, с. 369-370; 66, с. 177]. У тих кримінальних кодексах окремих зарубіжних країн, де не передбачена кримінальна відповідальність за групове порушення громадського порядку, як правило, встановлюється караність саме масових заворушень.

Цікавим є погляд на порушення громадського порядку англійського законодавства, відповідно до якого це порушення не є кримінальним правопорушенням (“Р. проти Апеляційного комітету окружного суду кварталних сесій”, за заявою комісара столичної поліції [1948] (R. v. County Quarter Sessions Appeals Committee, ex parte Metropolitan Police Commissioner), 1 King’s Bench Reports 260). Порушення громадського порядку є поняттям англосаксонського права, починаючи ще з X століття. Проте, як зауважив у січні 1981 року лорд-суддя, постановляючи рішення апеляційного суду у справі “Р. проти Гаувелла”: “Вичерпне визначення терміна “порушення громадського порядку” формулювалося дуже рідко...”. “Ми беремо на себе сміливість сказати, що є ймовірність порушення громадського спокою в будь-якому випадку, коли фактично завдається шкода або коли є ймовірність її завдання особі, або в її присутності завдання шкоди її власності, або особа має побоювання, що їй буде завдано шкоду внаслідок образи, бійки в громадському місці, масових заворушень, незаконного зібрання або іншого заворушення”[243].

У жовтні 1981 року голова апеляційного суду в іншому складі, постановляючи рішення у справі “Р. проти головного констебля Девона і Корнвела”, за заявою Центрального управління з виробництва електроенергії” (R. v. Chief Constable of Devon and Cornwall, ex parte Central Electricity Generating Board) [1982], Queen’s Bench Reports 458), у якій ішлося про акції протесту проти будівництва атомної електростанції, лорд Деннінг визначив термін “порушення громадського порядку” ширше, а саме: “Порушенням громадського порядку вважається, коли особі, яка законним чином виконує свою роботу, інший незаконно, з використанням фізичної дії, перешкоджає виконувати цю роботу.

Вона має право безперешкодно продовжувати свою роботу на законних підставах. У разі якщо будь-хто незаконно фізичними діями перешкоджає робітникові – лягаючи на пристрій або приковуючи себе ланцюгом до обладнання, – він є винним у порушенні громадського порядку” [243].

Пізніше під час розгляду в апеляційному відділі Високого суду правосуддя справи “Персі проти генерального прокурора” (Percy v. Director of Public Prosecutions) [1995], 1 Weekly Law Reports 1382), суддя Коллінз більше погоджувався з Гаувеллом, ніж з Центральним управлінням з виробництва електроенергії, постановляючи, що порушення громадського спокою має місце лише за наявності ризику вчинення насильства. Але те, що підсудний вчинив насильство, не суттєво, оскільки не встановлено, що природні наслідки його поведінки могли б викликати ризик насильницьких дій з боку інших: “Така поведінка сама по собі не може бути протизаконною або становити порушення кримінального законодавства. Досить того, щоб її природним наслідком, у разі її подальшого прояву, було підбурювання інших до насильства, а отже, встановлювалася наявність фактичної небезпеки громадському спокою” [243].

В іншій справі – “Нікол та Сельванаягам проти генерального прокурора” (Nicol and Selvanayagam v. Director of Public Prosecutions [1996], Justice of the Peace Reports 155), яку розглядав апеляційний відділ Високого суду, лорд-суддя Саймон Браун (Simon Brown) зазначив: “... суд напевно не встановить [порушення громадського спокою], якщо насильство, яке могли спровокувати інші, виявиться не лише незаконним, а й абсолютно нерозумним – як, звичайно, це було б у випадку, якби поведінка підсудного була не просто законною, а такою, що суттєво не перешкоджає правам інших. Тим паче, якби підсудний належним чином здійснював свої основні права або право на зібрання, демонстрацію чи свободу слова” [243].

Поняття “порушення громадського спокою” англійські суди тлумачили таким чином, що тепер встановлено: порушення громадського спокою має місце лише за наявності ризику завдання чи можливості завдання шкоди іншим особам чи їхній власності або якщо наслідки дій особи провокують інших на насильство.

Особа може бути заарештована за спричинення порушення громадського спокою, коли є розумні побоювання спроби такого порушення. Оскільки “порушення громадського спокою” є дуже загальним обвинуваченням, конкретна поведінка кожного порушника, що лежить в основі кожного обвинувачення, має бути точно визначена.

Далі безпосередньо розглянемо відповідні кримінально-правові норми за кримінальним законодавством Франції та Ізраїлю. Так, ст. 151 КК Ізраїлю передбачає відповідальність за “заборонене зібрання народу” – за зібрання, яке складається з 3-х або більше осіб для вчинення злочину, або для реалізації загальної, нехай навіть законної мети, і вони поводяться таким чином, що в людей, які перебувають поруч, виникає розумне побоювання, що особи можуть вчинити діяння, яке порушить спокій або безпосередньо саме зібрання народу спонукає інших людей, без необхідності й без достатніх на те підстав, порушити спокій [66, с. 177]. Інша стаття 152 КК Ізраїлю передбачає відповідальність за “бешкетування” – реалізація дій під час забороненого зібрання народу, які характеризуються порушенням спокою, що може викликати жах у суспільства. Стаття 431-4 КК Франції передбачає відповідальність за діяння, вчинене тим, хто не має при собі зброї, яке виразилося в умисному продовженні брати участь у зібранні (будь-яке скупчення людей на будь-якому громадському шляху або в будь-якому громадському місці, що може порушити громадський порядок) після вимог розійтися [289, с. 369-370].

Родовим об’єктом складів злочину, подібних до групового порушення громадського порядку, визначений громадський спокій (Книга Четверта “Про злочини й провини проти націй, держави й громадського спокою”, Розділ III “Про посягання на державну владу”, Глава I “Про посягання на громадський спокій”, Відділ II “Про протиправну участь у зібранні” КК Франції) та державні й суспільні основи (Розділ хет “Заподіяння шкоди державним та суспільним основам”, Глава бет “Об’єднання та скупчення народу” КК Ізраїлю). Така систематизація злочинів свідчить про певну спорідненість родових об’єктів

групового порушення громадського порядку за вітчизняним кримінальним законодавством та саме кримінальним кодексом Франції.

Виділення громадського спокою не суперечить вітчизняній концепції визначення об'єкта групового порушення громадського порядку, тому що громадський спокій є складовою частиною громадського порядку. Аналіз законодавства Європейських держав дозволив В. В. Налуцишину зробити висновок, що воно має систему норм, якими встановлена посилена відповідальність саме за протиправну участь у зборищах, натовпах, які завдають громадському спокою шкоду, а разом з тим і громадському порядку [179, с. 45]. З цим висновком науковця можна погодитися з певним уточненням, тому що шкода, як правило, завдається саме громадському спокою, а потім – громадському порядку в цілому. На нашу думку, доцільніше залишати у КК України громадський порядок родовим об'єктом групового порушення громадського порядку, а основним безпосереднім об'єктом – саме громадський спокій, що є складовою частиною громадського порядку.

Відповідні склади групового порушення громадського порядку за кримінальним законодавством Франції визначені як формальний (ст. 431-4), за КК Ізраїлю – формальний (ст. 152) та усічений (ст. 151).

Об'єктивна сторона усіченого складу (ст. 151 КК Ізраїлю) злочину передбачає такі обов'язкові ознаки: дії – зібрання для порушення громадського порядку; формального складу (ст. 152 КК Ізраїлю “Бешкетування”) – дії – порушення громадського спокою [66, с. 177]. Тобто склади злочинів, передбачені ст. 151 КК Ізраїлю, вважаються закінченими з моменту самого факту зібрання таких осіб (порівняємо зі ст. 255 КК України “Створення злочинної організації”), а саме порушення громадського порядку чи спокою потребує самостійної кваліфікації за ст. 152 КК Ізраїлю. Об'єктивна сторона формального складу (431-4 КК Франції) злочину передбачає такі обов'язкові ознаки: дії – участь у зібранні, що може порушити громадський порядок. Така конструкція відповідних складів злочинів за КК Франції та Ізраїлю не відповідає конструкції вітчизняного складу

злочину, передбаченого ст. 293 КК України, який, як відомо, має матеріально-формальний склад.

Наступним етапом нашого дослідження повинні стати суб'єктивні ознаки групового порушення громадського порядку.

Суб'єктом відповідних складів групового порушення громадського порядку визнається фізична осудна особа, яка досягла 12-річного (ст. 34 вав КК Ізраїлю) або 13-річного віку (ст. 122-8 КК Франції). На відміну від вітчизняного закону про кримінальну відповідальність, в якому визначений перелік злочинів, за які особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності з 14 років, у кодексах вказаних зарубіжних країн таке зниження мінімального віку притягнення до кримінальної відповідальності обумовлено особливостями розвитку розумових здібностей дитини (якщо доведено, що під час вчинення злочину вона могла усвідомлювати, що не повинна його вчиняти).

Проведений аналіз ознак суб'єкта свідчить про наявність однакових ознак за вітчизняним та зарубіжним кримінальним законодавством. Основна відмінність полягає у визначенні мінімального віку притягнення до кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку. Порівняємо це з 16-річним віком, який стосується відповідного складу групового порушення громадського порядку (ч.1 ст. 22 КК України).

Зазначене зниження вікової межі за групове порушення громадського порядку для вітчизняного законодавства є, очевидно, неприйнятним.

Суб'єктивна сторона відповідних складів групового порушення громадського порядку характеризується прямим умислом. Вказівка на умисел впливає зі змісту диспозицій. Так, у ст. 431-4 КК Франції безпосередньо вказано на умисну форму вини, а в ст.ст. 151, 152 КК Ізраїлю зазначена мета, що свідчить саме про прямий умисел. Тобто форма і вид вини за групове порушення громадського порядку за КК Франції, Ізраїлю відповідають вітчизняному складу злочину, передбаченому ст. 293 КК України.

Слід зазначити, що у відповідних статтях відсутні кваліфікуючі ознаки.

Зауважимо, що застосування відповідальності за ст. 431-4 КК Франції можливе після двох вимог розійтися, що виходять від префекта, супрефекта, мера або одного з його заступників, будь-якої посадової особи судової поліції, відповідальної за громадську безпеку, або будь-якої іншої посадової особи судової поліції, що має знаки відмінності, які відповідають її повноваженням, що не були виконані.

Ці вимоги пред'являються відповідно до прийнятих правил інформування осіб, що беруть участь у зібранні, про обов'язок негайно розійтися. Зазначені правила деталізуються декретом Державної ради, що також визначає знаки відмінності, які повинні мати вищезгадані особи.

Така компромісна норма викликає певний інтерес на предмет можливої рецепції, оскільки, як вже зазначалося, в історії розвитку вітчизняного законодавства, в ст. 290 Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р., була передбачена можливість звільнення від покарання тих учасників групових дій, які на заклики керівництва й органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події. Більш ґрунтовно це питання буде розглянуто в підрозділі 4.2. дослідження.

Наступним етапом нашого дослідження буде розгляд санкцій відповідних кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за групове порушення громадського порядку.

Стаття 431-4 КК Франції передбачає покарання у виді позбавлення волі на один рік чи штраф у розмірі 100 000 франків [289, с. 369-370]. Стаття 151 КК Ізраїлю передбачає покарання у виді тюремного ув'язнення на два роки, стаття 152 КК Ізраїлю – тюремне ув'язнення на п'ять років [66, с. 177]. Пригадаємо, що в ст. 293 КК України передбачено покарання у виді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців.

Аналіз санкцій відповідних кримінально-правових норм дозволяє виділити такі покарання: штраф, арешт, тюремне ув'язнення, позбавлення волі. За ступенем суворості умовно можна розмістити закони про кримінальну відповідальність, які

встановлюють відповідальність за групове порушення громадського порядку у відповідності до зростання міри покарання: КК України, КК Франції, КК Ізраїлю.

На нашу думку, не можна погодитися з абсолютно визначеними санкціями, які передбачені у відповідних статтях кримінального законодавства Франції та Ізраїлю. Варто також зазначити, що на перший погляд відсутня реальна альтернатива покарань у відповідних санкціях за КК Ізраїлю. Але при цьому слід пригадати, що покарання у виді тюремного ув'язнення охоплює не тільки реальне позбавлення волі, але й довічне (ст. 41 КК Ізраїлю) та виправні роботи (ст. 51 гімел КК Ізраїлю). Тому суд самостійно вирішує який вид тюремного ув'язнення він може призначити. Певна альтернатива покарань існує й за КК Франції та КК України, але слід звернути увагу на не зовсім виправданий діапазон цих видів покарань. З одного боку, це одне з найбільш м'яких покарань (штраф), з іншого – одне з найбільш суворих (позбавлення волі, арешт).

Проведений аналіз свідчить про те, що санкції правових норм за кримінальними кодексами Франції, Ізраїлю, які передбачають відповідальність за групове порушення громадського порядку, є більш суворими у порівнянні з санкцією ст. 293 КК України.

Цілком логічним є передбачення у відповідних санкціях таких альтернативних основних видів покарання, як штраф, арешт і позбавлення волі [138, с. 54]. Хоча при цьому, на нашу думку, слід було передбачати у санкції ст. 293 КК України більше альтернативних позбавленню волі видів покарання, зокрема таких, як обмеження волі, виправні роботи тощо.

Підсумовуючи викладене у розділі I дисертації, можна зробити такі висновки:

На підставі проведеного аналізу історичного розвитку відповідальності за групове порушення громадського порядку та порівняльно-правового дослідження відповідного складу злочину, можна зробити такі висновки:

1. Кримінально-правові дослідження щодо відповідальності за злочини проти громадського порядку та моральності (за КК УРСР 1960 р. – злочини проти

громадської безпеки, громадського порядку та здоров'я населення), особливо радянського періоду, відрізняються значними декларативними положеннями. Це пояснюється, очевидно, гострою соціально-політичною спрямованістю цих злочинів, а також відомою заідеологізованістю науковців, що досліджували вказану проблематику.

2. Диференціація відповідальності за масові заворушення призвела до появи простого (не обтяженого кваліфікуючими обставинами) складу, який з часом трансформувався у групове порушення громадського порядку. Відмінність між вказаними злочинами полягала, в основному, у ступені суспільної небезпеки діяння.

3. За періодами розвитку вітчизняного кримінального законодавства, виділені такі етапи генезису кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку: 1) виникнення кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 2) розвиток відповідальності та її диференціація (друга половина XVII – початок XX ст.); 3) уточнення ознак відповідного складу злочину (1922–1961 рр.) (1966-2001 рр.); 4) остаточне закріплення та виникнення потенційних моделей удосконалення відповідальності за групове порушення громадського порядку (з 2001 р. й дотепер).

4. За об'єктом посягання запропоновані наступні періоди розвитку й становлення кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку: 1) посягання на різні суспільні відносини, зокрема на основи правопорядку (XV ст. – 1715 р.); 2) посягання на державну владу (1715 р. – 1845 р.); 3) посягання на порядок управління (1845 р. – 1961 р.) (1966-2001 рр.); 4) посягання на громадський порядок (2001 р. й дотепер).

5. У більшості проаналізованих зарубіжних країн відсутні будь-які подібні склади злочину, і тільки за кримінальним законодавством Азербайджану, Білорусі, Грузії, Латвії, Молдови, України, Франції та Ізраїлю передбачена відповідальність за різні форми групового порушення громадського порядку.

6. Родовим об'єктом складів групового порушення громадського порядку визначений громадський спокій (КК Франції), громадський порядок (КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Грузії, КК Латвії, КК Молдови, КК України) та державні й суспільні основи (КК Ізраїлю).

В окремих кримінальних кодексах зарубіжних країн у відповідних складах злочину передбачена й інша обов'язкова ознака об'єкта злочину: потерпілий від злочину (представник влади – КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Грузії, КК Молдови).

7. Відповідні склади групового порушення громадського порядку за конструкцією можна поділити на чотири таких види: формальний (ст. 431-4 КК Франції, ст. 152 КК Ізраїлю), усічений (ст. 151 КК Ізраїлю), матеріальний (КК Білорусі, КК Латвії) та формально-матеріальний (КК Азербайджану, КК Грузії, КК Молдови).

8. Об'єктивна сторона окремих складів злочину передбачає таку обов'язкову ознаку: спосіб вчинення злочину (явна непокора законним вимогам представнику влади – КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Грузії, КК Молдови). Виділення способу вчинення злочину, фактично, перетворює матеріальний склад злочину у формально-матеріальний.

9. Суб'єктом групового порушення громадського порядку визнається фізична осудна особа, яка досягла 12-річного (ст. 34 КК Ізраїлю) або 13-річного віку (ст. 122-8 КК Франції), або 14-річного віку (ст. 226 КК Грузії; ст. 226 КК Латвії; ч.1 ст. 258 КК Молдови), або 16-річного віку (ст. 233 КК Азербайджану, ст. 342 КК Білорусі). Враховуючи зарубіжний досвід, видається перспективним законодавча конкретизація в ст. 293 КК України групи осіб, що порушують громадський порядок.

10. Суб'єктивна сторона групового порушення громадського порядку характеризується прямим умислом. Так, у ст. 431-4 КК Франції безпосередньо вказано на умисну форму вини, а в ст.ст. 151, 152 КК Ізраїлю зазначена мета, що свідчить про прямий умисел.

11. Відповідні склади групового порушення громадського порядку за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн не передбачають кваліфікуючі обставини.

12. Санкції правових норм за кримінальними кодексами Франції, Ізраїлю, Молдови, Латвії, які передбачають відповідальність за групове порушення громадського порядку, є більш суворими у порівнянні з санкцією ст. 293 КК України. Відносно найменш м'які санкції за групове порушення громадського порядку передбачено за кримінальним законодавством: Грузії, Азербайджану, Білорусі. Проведений аналіз свідчить про те, що санкція кримінально-правової норми, передбаченої в ст. 293 КК України, є більш м'яка у порівнянні з іншими санкціями відповідних норм зарубіжного законодавства країн колишнього СРСР.

13. Доцільно розглянути на предмет рецепції регламентацію компромісної норми в статті, яка передбачає відповідальність за групове порушення громадського порядку.

14. Аналіз відповідних санкцій за групове порушення громадського порядку дозволяє відмітити більш альтернативний характер окремих санкцій норм зарубіжного кримінального законодавства. Є доцільним передбачити у санкції ст. 293 КК України більше альтернативних позбавленню волі видів покарання, зокрема таких, як обмеження волі, виправні роботи тощо. Вказані положення зарубіжного законодавства можуть бути враховані у чинному кримінальному законодавстві.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ГРУПОВОГО ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Кожен злочин, як і будь-яке інше діяння людини, завжди виявляється як певна єдність об'єктивного і суб'єктивного [145, с. 65]. Причому об'єктивні ознаки будь-якого злочину завжди виступають у єдності з його суб'єктивними ознаками. Сам же процес кваліфікації виражається в послідовному встановленні точної відповідності об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони вчиненого злочину об'єкту, об'єктивній стороні, суб'єкту і суб'єктивній стороні складу злочину, передбаченого законом.

Визнаючи нерозривний зв'язок об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, наука кримінального права в той же час вивчає їх окремо, що необхідно для їх більш глибокого розуміння. Такий підхід дозволяє глибше пізнати об'єктивну та суб'єктивну сторони злочину, які складають у реальній дійсності єдиний і неподільний акт злочинної поведінки. У даному дисертаційному дослідженні також буде використаний саме такий підхід до розгляду та аналізу ознак групового порушення громадського порядку.

2.1. Об'єкт групового порушення громадського порядку

Правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт відіграє істотну роль і для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст його об'єктивних і суб'єктивних ознак, є

вихідним при кваліфікації злочинів, побудові системи Особливої частини КК України.

Перед безпосереднім дослідженням об'єкта групового порушення громадського порядку визначимо основні (базові) положення щодо розуміння поняття “об'єкта злочину” та його класифікації в теорії кримінального права.

У науці кримінального права домінує точка зору, згідно з якою об'єктом будь-якого злочину є охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини [13, с. 152; 43, с. 17; 103; 169; 249].

Однак існують й інші концепції щодо визначення об'єкта злочину. Зокрема С. Б. Гавриш та М. І. Бажанов об'єктом злочину вважають благо [32, с. 125-172; 6, с. 30]. Хоча при цьому М. І. Бажанов ототожнює благо із суспільними відносинами [6, с. 30].

Г. П. Новосьолов визначає об'єктом злочину “...окремих осіб або множинність осіб”, тобто людину [191, с. 66].

О. М. Костенко вважає, що об'єктом злочину є безпека як “...захищеність можливості людей жити за законами природи від посягань, які є виявами комплексу сваволі й ілюзій” [108, с. 233].

На думку Є. І. Каіржанова, аналіз кримінально-правових норм свідчить про те, що законодавець іноді використовує в окремих кримінально-правових нормах категорію “інтерес” як об'єкт злочину [83, с. 25].

У сучасній вітчизняній кримінально-правовій науці набула поширення позиція щодо визначення об'єкта злочину як цінностей, які охороняються кримінальним правом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може спричинити або спричиняє шкоду [168, с. 56; 300, с. 75-78]. Послідовник цієї позиції Є. В. Фесенко до категорії “цінності” відносить різноманітні об'єкти матеріального світу, в тому числі і людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, заподіює або ставить під загрозу заподіяння їм шкоди. Тому зазначені цінності, на думку вченого, виступають об'єктом злочину [301, с. 51; 302, с. 234-236].

В. П. Ємельянов зазначає, що “...ні суспільні блага і цінності, ні люди не можуть виступати у всіх випадках як об’єкти злочинних посягань. Універсальною категорією, що охоплює всі без винятку охоронювані кримінальним законом реальні об’єкти, може виступати категорія “сфери життєдіяльності людей” [59, с. 7-11].

Кожна з позицій вчених належно обґрунтована і містить раціональне “зерно”. Слід погодитися з В. І. Осадчим, що “...в принципі “благо”, “цінності”, “сфери життєдіяльності людей” означають умови існування суспільних відносин і забезпечується суспільними відносинами” [203, с. 59]. Ці суспільні відносини забезпечують найбільш суттєві блага й інтереси особи, охороняються кримінальним правом і представляють собою об’єкти злочинів [33, с. 34-35].

Таким чином, під час дослідження ми будемо спиратися на найбільш поширену в теорії кримінального права концепцію об’єкта злочину – суспільні відносини. Це відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.

У науці кримінального права найпоширенішою є триступенева класифікація об’єктів “за вертикаллю” (загальний, родовий та безпосередній). Ця класифікація цілком відповідає потребам практики, є логічною і ґрунтується на співвідношенні філософських категорій “загального”, “особливого” і “окремого”.

Найбільше значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності має безпосередній об’єкт злочину [11, с. 14]. Під ним слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК, і яким завдається шкоди злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину. Завданням же даного дослідження є встановлення тих суспільних відносин, які визначені законодавцем як безпосередній об’єкт даного злочину, і розкриття їх змісту.

У теорії кримінального права широко відома також і класифікація безпосередніх об’єктів злочинів “за горизонталлю”. Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об’єкта виокремлюють основний (головний) і додатковий об’єкти. Необхідність такої класифікації виникає тоді,

коли один і той же злочин одночасно завдає шкоди кільком суспільним відносинам. Додатковий об'єкт, так само як і основний безпосередній об'єкт, має важливе значення для визначення соціальної сутності вчиненого злочину, для встановлення тяжкості наслідків, що настали чи могли настати. Ця властивість додаткового об'єкта часто використовується законодавцем для виокремлення кваліфікованих складів [225, с. 74].

Далі перейдемо до прискіпливого аналізу об'єкта саме групового порушення громадського порядку, зважаючи на вищевикладені положення.

Аналіз відповідної юридичної літератури дозволив визначити основні дискусійні питання, на які слід знайти відповіді під час дослідження вказаного об'єкта злочину.

По-перше, як слід визначити термін “громадський порядок”; по-друге, який зміст громадського порядку; по-третє, які складові елементи громадського порядку; по-четверте, у якому співвідношенні знаходяться категорії “громадський порядок” та “громадська безпека”; по-п'яте, як співвідносяться категорії “громадський порядок” та “моральність”.

Аналіз Розділу XII Особливої частини КК України дає підстави дійти висновку, що він об'єднує склади злочинів, родовим об'єктом яких, як зазначено в законодавстві, є громадський порядок та моральність.

Тому об'єктом злочину, який аналізується в даній роботі, є громадський порядок у тій його сфері, що пов'язана з суспільними відносинами, які забезпечують обстановку суспільного спокою і поведінку громадян, що відповідає закону, в різних сферах соціального спілкування.

Правильне визначення поняття громадського порядку, як справедливо зауважує І. М. Копотун, сприяє: 1) точному визначенню самого поняття, його місця та значення в державному будівництві, що допоможе розв'язати низку проблем правового регулювання суспільних відносин (зокрема при відмежуванні адміністративних правопорушень від кримінально караних); 2) вирішенню питань про ступінь суспільної небезпеки посягання на громадський порядок та їх правової кваліфікації; 3) вирішенню питань про розподіл компетенції державних

органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері охорони громадського порядку [102, с. 18].

Як відомо, термін “громадський порядок” запозичений з французького законодавства початку ХІХ ст., коли було проведено чітку межу між судовою (кримінальною) поліцією та поліцією адміністративною, на яку було покладено обов’язок “охороняти громадський порядок в кожній місцевості” [102, с. 26]. У російському нормативно-правовому словнику поняття “громадський порядок” уперше вживається за часів Миколи І у Статуті про попередження та припинення злочинів 1832 року. Згодом його вживають в актах, прийнятих за Олександра ІІІ: у Положенні про заходи по охороні державного порядку від 14 серпня 1881 року і в Урядовому наказі Сенату, підписаному царем 12 липня 1889 року. Наказом встановлювалась у сільській місцевості посада земського начальника, а її введення пояснювалось “відсутністю близької народові твердої урядової влади, яка поєднувала б у собі опікунство над сільськими обивателями з турботами про завершення селянського питання та з обов’язками по охороні благочиння, громадського порядку, безпеки і прав приватних осіб у сільських місцевостях” [179, с. 26].

Поступово на межі ХІХ – ХХ ст. поняття “громадський порядок” витісняє інші – близькі йому, а саме: “благочиння” – правомірна поведінка громадян у громадських місцях; “благоустрій” – раціональний устрій та чистота вулиць, площ, подвір’їв та під’їздів будинків, а також “благополуччя” – нормальне продовольче, медичне та економічне становище населення. У нормативно-правових актах ранньої радянської держави своєрідною субстанцією громадського порядку виступає революційний порядок. Конституція 1936 року закріпила поняття “громадський порядок” і “державний порядок”, підкреслила їх особливу актуальність і створила основу для законодавчого застосування та наукового дослідження. Поняття “громадський порядок” широко застосовується у 50-60-х рр. у низці законодавчих актів, зокрема в Указі Президії Верховної Ради СРСР “Про посилення відповідальності за хуліганство” від 26 липня 1966 року.

Це поняття формулювалось досить виразно, зазначались його окремі елементи (громадські місця) [146, с. 368-369].

Звертаючись до ретроспективного аналізу даної категорії, слід зазначити, що вже в радянський період поняття громадського порядку у вітчизняній юридичній літературі розглядалося у двох значеннях, що мають широке та вузьке тлумачення.

Громадський порядок у широкому змісті містить всю систему суспільних відносин, які виникають внаслідок дотримання та реалізації соціальних норм, принципів, ідей, які діють у суспільстві в усіх сферах життя та є суспільно необхідними та найбільш важливими для даного економічного і політичного устрою, поведінки громадян, державних організацій та громадських об'єднань [8, с. 65]. У такому значенні громадський порядок є об'єктом охоронного впливу всіх соціальних інститутів держави.

В онтологічному аспекті порядок характеризується філософами як поняття категорійного типу, що співвідноситься з безладом, який є його протилежністю [213, с. 32]. Порядок у суспільстві, що є умовою його існування, у той же час є наслідком процесів, що відбуваються в ньому.

Так, П. Ф. Гришаєв вважав, що громадський порядок охоплює всі суспільні зв'язки й відносини: “Під громадським порядком слід розуміти порядок, що регулює відносини між членами суспільства, відповідно до якого кожний з них зобов'язаний дотримуватися правил у суспільстві, які закріплені як у правових нормах, так і в нормах моралі” [39, с. 5].

На думку І. М. Даньшина: “Громадський порядок – це порядок вольових суспільних відносин, що складаються в процесі свідомого та добровільного дотримання громадянами встановлених у нормах права та інших норм неюридичного характеру правил поведінки в галузі спілкування, чим забезпечують злагоджене та стійке спільне життя людей в умовах розвиненого суспільства” [48, с. 68].

Є цілком справедливою позиція В. О. Навроцького, що для точного встановлення змісту поняття “громадський порядок” слід з'ясувати значення

термінів “громадський” (стосується невизначеної кількості осіб) та “порядок”: 1) стан урегульованості суспільних відносин нормами права, моралі, звичаями, правилами співжиття, нормами громадських організацій; 2) результат дотримання членами суспільства встановлених правил і норм поведінки), які його утворюють [120, с. 445].

Визначення громадського порядку у широкому значенні набуває поширення у сучасній кримінально-правовій науці [179, с. 61-62]. Так, В. Т. Дзюба зазначає, що визначення громадського порядку у вузькому розумінні фактично зводить його до системи суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення нормальних умов відпочинку, побуту і спокою в громадських місцях. Громадський порядок – це досить широка соціальна категорія, оскільки громадський порядок складають: правопорядок, державний порядок, порядок управління з одного боку; звичаї, етичні і моральні правила поведінки – з іншого. А тому він робить висновок – немає підстав для “вузького” його тлумачення [54, с. 15-18]. Аналогічну позицію зайняв й С. Д. Шапченко, який вважає, що “громадський порядок – це стан суспільних відносин, пов’язаний з додержанням кожним громадянином умов, визначених правовими нормами, традиційними моральними та звичаєвими вимогами щодо поваги до влади, правослухняність, додержання правил загальної поведінки у суспільстві, за якою кожен зі свого боку поводить так, як фактично поводяться інші. Громадський порядок знаходиться у єдності і взаємообумовленості з правопорядком” [184, с. 8].

Досить розгорнуте визначення громадського порядку запропонував й М. Й. Коржанський: “Громадський порядок... не може бути об’єктом одного злочину. Громадський порядок – це порядок, що існує у даному суспільстві, тобто вся система його визначальних суспільних відносин. Громадський порядок включає правопорядок у цілому, охоплюючи і громадську безпеку, і громадський спокій, і здоров’я населення, й інтереси особи та інші суспільні блага, що охороняються кримінальним законом” [106, с. 50, 54].

На нашу думку, найбільш точно, якщо відкинути ідеологічне нашарування, й повне, в широкому значенні поняття “громадського порядку” запропонував

С. С. Яценко: “громадський порядок як соціально-правова категорія являє собою стан визначених соціалістичним базисом соціально значимих, таких що відповідають потребам суспільного будівництва вольових суспільних відносин, які урегульовані виражаючими волю трудящих соціальними нормами правового і не правового характеру, і характеризуються обстановкою громадського і особистого спокою, повагою громадської моралі, узгодженістю і структурною організованістю соціальних зв’язків учасників суспільного життя, внаслідок чого створюються сприятливі зовнішні умови суспільно корисної діяльності, відпочинку і побуту людей, включаючи сферу спілкування в публічних місцях” [332, с. 27-28].

Однак в теорії кримінального права існують й інші концепції розуміння громадського порядку. Так, окремі науковці під громадським порядком розуміють не всю систему суспільних відносин, а лише один з її сегментів – обстановку спокою, тиші та благопристойності в громадських місцях [57, с. 46]. Зокрема Н. Ф. Кузнецова поняття “громадський порядок” застосовує в змісті закріпленого в нормах права й моралі певного порядку відносин у громадських місцях, сукупності видів і форм поведінки громадян у суспільстві [144, с. 37]. А. В. Серьогін характеризував громадський порядок як урегульовану нормами права та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, встановлення, розвиток та охорона яких забезпечують підтримку стану суспільного та особистого спокою громадян, повагу їхньої честі, людської гідності та суспільної моральності [239, с. 4]. На думку В. І. Осадчого, громадський порядок – це стан суспільних відносин, що складається у громадських та будь-яких інших місцях унаслідок поведінки людей, і який реально відображає відповідність такої поведінки вимогам соціальних норм, що їх регулюють. При цьому стан суспільних відносин, що складається в будь-яких інших місцях, характеризує громадський порядок лише за умови його впливу на стан суспільних відносин, який створюється у громадських місцях [205, с. 15].

Тобто у вузькому змісті громадський порядок розуміється як обумовлена інтересами всього народу, врегульована нормами права система суспільних

відносин, що складаються, головним чином, у громадських місцях, а також суспільних відносин, що виникають і розвиваються поза громадськими місцями, але за своїм характером життя, що забезпечують охорону здоров'я, честі громадян, зміцнення народного надбання, громадський спокій, створення нормальних умов для діяльності підприємств, установ і організацій [60, с. 7].

Таким чином, прихильники погляду на громадський порядок у широкому змісті мають на увазі під ним всі суспільні відносини, урегульовані як правовими нормами, так і нормами моралі, звичаями, традиціями та іншими соціальними нормами. При цьому дотримання і реалізація всіх діючих у суспільстві (у всіх сферах життя) соціальних норм повинна підтримуватися як громадянами, так і державними та громадськими організаціями.

Визначення громадського порядку в широкому змісті, на наш погляд, носить занадто загальний характер, і не відображає належним чином специфічних для даного явища ознак. Такий підхід не дозволяє визначити які ж сторони суспільного життя, який порядок відносин між людьми потрібно захищати, протидіючи правопорушенням.

Більш ґрунтовним є розуміння громадського порядку у вузькому значенні, де громадський порядок, виступаючи соціально-правовою категорією, включає не всю систему врегульованих соціальними нормами суспільних відносин, а лише певну їхню сукупність, та які виникають в різних галузях життєдіяльності. Аналіз вказаних визначень громадського порядку дозволив запропонувати наступне авторське поняття.

Громадський порядок як родовий об'єкт злочину – це урегульована нормами права та поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення нормальних умов праці, відпочинку, побуту і спокою людей.

З нашого погляду, таке розуміння громадського порядку має важливе практичне значення, сприяючи подальшому вдосконалюванню правового регулювання громадського порядку, поліпшенню діяльності державних органів і громадських організацій. Окрім того, дана дефініція має й певні теоретичні

переваги, тому що дозволяє виділити окремі елементи, сторони громадського порядку, які у своїй сукупності дають можливість визначити коло складових його суспільних відносин.

Для правильного з'ясування сутності об'єкта злочину і механізму злочинного посягання на нього важливо визначити структуру цих суспільних відносин і взаємодію між різними елементами їх складових частин. Існують різні точки зору щодо внутрішньої структури суспільних відносин як об'єкта злочину. Як відомо, суспільні відносини складаються з наступних елементів: носії (суб'єкти) відносин; предмет, із приводу якого існують відносини, тобто фактори, які впливають на виникнення та існування такого взаємозв'язку; суспільно значима діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин. Така структура суспільних відносин більш характерна для теорії кримінального права.

Слід відмітити, що в галузі адміністративного права існують й інші позиції. Так, наприклад, М. В. Лошицький, який розглядав сутність громадського порядку з точки зору адміністративного права, вважає, що визначати сутність громадського порядку необхідно через його елементи [160, с. 7]. Іншими словами, на його думку, "громадський порядок" є категорією, яка складається з трьох основних елементів: зміст громадського порядку, засоби його регулювання та цілі встановлення [160, с. 7]. Таким чином, М. В. Лошицький вбачає, що громадський порядок являє собою урегульовану правовими та іншими соціальними нормами певну частину суспільних відносин, які складають режим життєдіяльності у відповідних регіонах, забезпечують недоторканність життя, здоров'я та гідності громадян, власності та умов, що склалися для нормальної діяльності установ, підприємств, організацій, посадових осіб і громадян [160, с. 7]. Подібну позицію щодо структури громадського порядку як родового об'єкта злочину спробував обґрунтувати І. М. Копотун [102, с. 28-29]. Не вступаючи в дискусію щодо такої концепції, вважаємо, що з точки зору кримінально-правової науки більш логічно розглядати загальноприйнятну структуру суспільних відносин.

Наближену до потреб кримінального права структуру громадського порядку наводить М. В. Корнієнко, який вказує, що громадський порядок повинен

включати в себе щонайменше такі елементи: нормативну урегульованість; суб'єктів правовідносин, якими є громадяни, організації та установи; громадський порядок, як частину охоронюваних правовідносин [107, с. 15]. Однак науковець, на нашу думку, забуває назвати ще один необхідний елемент суспільних відносин – соціальний зв'язок. Тому розглянемо всі елементи суспільних відносин у сфері громадського порядку.

У юридичній літературі загально визнано, що до складу будь-яких суспільних відносин входять його суб'єкти (учасники відносин). Безсуб'єктних відносин у реальності не існує. Якщо немає учасників відносин, то не існує й самого відношення, що завжди являє собою певний соціальний зв'язок між його учасниками. Сформульована теза зобов'язує виявити учасників зазначених відносин і класифікувати їх.

Суб'єктами розглянутих суспільних відносин є, з одного боку, суспільство в особі держави і його органів, а з іншого боку – громадяни, на яких покладені певні обов'язки по дотриманню правил соціального спілкування. До відносин, що становлять структуру соціального спілкування, на думку І. М. Даньшина, варто включати відносини із приводу нормального стану соціального співжиття, тобто обставин, що забезпечують погоджені дії індивідів один до одного, до соціальних груп і всього суспільства в цілому, а також обстановку громадського спокою; розумного задоволення різних життєвих потреб способами й у формах, схвалюваних державою та суспільством; належного поведіння громадян у громадських місцях, у процесі праці, відпочинку, у побуті та інших взаєминах громадян; поваги до честі, гідності громадян, до праці і її результатів, до моральних та культурних цінностей [49, с. 28]. Слід відмітити множину суб'єктів суспільних відносин – фізичних осіб. Їх кількість законодавством чітко не визначена.

Предметом відповідних суспільних відносин, на нашу думку, є правила поведінки, визначені певними нормативними актами.

Так, охорона громадського порядку від групових посягань обумовлюється нормативно закріпленим правом мирних зібрань, яке гарантується ст. 39

Конституції України. Конституційний Суд України в рішенні від 19 квітня 2001 р. зазначив, що право на мирні зібрання є “невідчужуваним і непорушним” правом громадян і дав офіційне тлумачення ст. 39 Конституції України, зокрема щодо термінів сповіщення органів влади про проведення масового заходу. Конституційний Суд України визначив також, що конкретизувати окремі положення ст. 39 Конституції повинен окремий закон, який до цього часу не прийнятий [102, с. 71-72].

Соціальний зв'язок між суб'єктами суспільних відносин ґрунтується на їхній взаємодії, заснованій на суворому виконанні правових норм, які встановлюються одним із цих суб'єктів – державою. Соціальний зв'язок у відносинах по забезпеченню громадського порядку являє собою певний захисний механізм інтересів суспільства й громадян від аморальних, адміністративних та кримінальних діянь. Їх властивості викликають необхідність особливої діяльності щодо запобігання та усунення можливості заподіяння шкоди цими діями, забезпечення громадського порядку [213, с. 50].

Механізм злочинного посягання на охоронювані законом суспільні відносини, що забезпечують громадський порядок, полягає у тому, що один з названих суб'єктів (громадянин) не виконує або неналежним чином виконує встановлені для нього обов'язки по дотриманню загальноприйнятих правил поведінки в громадських місцях, у процесі виробництва та у побуті, й тим самим розриває охоронюваний законом соціальний зв'язок, виключає себе зі сфери охоронюваних кримінальним законом відносин [213, с. 50]. Саме через посягання на цей соціальний зв'язок і завдається значна шкода громадському порядку як об'єкту даного злочину.

Відповідно до вітчизняної науки та практики при здійсненні посягань на громадський порядок порушується налагоджений ритм життєдіяльності суспільства, відбувається дезорганізація його об'єктивної сторони – соціальних зв'язків – і в той же час заподіюється певна шкода його суб'єктивній стороні – індивідуальній свідомості, стану людей як суб'єктів суспільних відносин [213, с. 50]. Тобто в процесі здійснення даного виду злочину порушується громадський

порядок, а саме, суспільні відносини, що складаються в процесі свідомого та добровільного дотримання громадянами встановлених у нормах права та інших нормах неюридичного характеру правил поведінки в громадських місцях, у сфері суспільно корисної діяльності тощо [193].

Також слід пригадати, що окремі науковці до змісту поняття “громадський порядок” включали і громадську безпеку. Так, О. Н. Горбунова вважає, що суспільні відносини, які створюють у державі обстановку спокою та безпеки, становлять систему вольових суспільних відносин, сукупність яких можна назвати громадським порядком у вузькому змісті [36, с. 118]. Аналогічної позиції дотримується й І. І. Веремеєнко, який розумів громадський порядок як певну правову категорію, яка обумовлена потребами розвитку суспільства. На думку науковця, це система суспільних відносин, що виникають і розвиваються в громадських місцях у процесі спілкування людей, правове та інше соціальне регулювання яких забезпечує особисту та громадську безпеку громадян, і тим самим обстановку спокою, погодженості й ритмічності громадського життя [22, с. 27].

Як відзначає С.С. Яценко, якщо громадський порядок втілюється в створенні обстановки громадського спокою, сприятливих зовнішніх умов життєдіяльності людей, що забезпечує нормальний ритм громадського життя, то суспільна безпека проявляється в створенні безпечних умов при користуванні джерелами підвищеної небезпеки та проведенні робіт підвищеної небезпеки [331, с. 19].

Відомо, що чинний закон про кримінальну відповідальність передбачає посягання на громадський порядок (Розділ XII) та громадську безпеку (Розділ IX), тобто в окремих розділах Особливої частини КК України. Кодекс України про адміністративні правопорушення, навпаки, на відміну від КК, у Главі 14 “Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку” об’єднує склади правопорушень, об’єктом посягань яких є громадський порядок, а також громадська безпека. Також пригадаємо, що за КК Азербайджану родовим об’єктом групового порушення громадського порядку є

громадський порядок, а видовим, навпаки, громадська безпека. Подібну ситуацію ми спостерігаємо за КК Республіки Киргизстан, РФ щодо визначення родових та видових об'єктів масових заворушень та хуліганства. На нашу думку, це пов'язано з різною систематизацією норм Особливої частини вказаних кримінальних кодексів пострадянських країн.

Вважаємо, що не можна погодитися з положеннями окремих кримінальних законодавств, що видовим об'єктом є громадська безпека. Слід пригадати позицію А. В. Куделіча, який прийшов до висновку про невдале визначення назви Глави 24 КК РФ, що знаходиться в Розділі IX “Злочини проти громадської безпеки та громадського порядку”, та запропонував всі наявні в цьому розділі норми згрупувати в чотири самостійні глави: злочини проти основ громадської безпеки; злочини, що посягають на громадський спокій; злочини, пов'язані з порушенням спеціальних правил безпеки; злочини, пов'язані з порушенням правил поведіння з небезпечними предметами, речами і матеріалами [135, с. 27].

Безперечно, громадський порядок можна розглядати у широкому і вузькому розумінні [204, с. 27]. Але, як ми вже зазначали, широке тлумачення такого поняття нівелює самостійний правовий статус “громадського порядку” як окремого об'єкту кримінально-правової охорони.

Істотні розходження між поняттями “громадський порядок” та “громадська безпека” пов'язані з нормативними засобами врегулювання даних явищ. Громадський порядок досягається в результаті впорядкування суспільних відносин за допомогою всіх форм нормативного регулювання, тоді як громадська безпека – тільки з використанням правових і технічних норм [163, с. 87]. При цьому слід враховувати, що на формування представлених підходів довгий час впливали соціально-політичні та ідеологічні підвалини.

Також, на нашу думку, слід відмежовувати громадський порядок від моральності. На перший погляд, ці правові категорії подібні, оскільки вони передбачені у назві Розділу XII КК України. Тобто вказаний розділ визначає ці категорії як родові об'єкти відповідних злочинів. Це дає підстави окремим

науковцям при визначенні громадського порядку вкладати у зміст поняття “громадського порядку” захист моральних або звичаєвих вимог. Зокрема В. А. Ломако зазначає, що громадський порядок включає в себе комплекс суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, моральність, нормальний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті й у побуті [127, с. 364]. Можна погодитися з І. М. Копотуном, що “моральність за етимологією, походженням, природою та правовим змістом відрізняється від громадського порядку (про що неодноразово зазначалося в юридичній літературі), а отже, сучасний законодавець розглядає її як самостійний видовий об’єкт кримінально-правового захисту” [102, с. 22]. У цьому контексті є справедливою думка В. В. Кузнецова, що злочини, які посягають на суспільну моральність і громадський порядок, мають різну правову природу та потребують самостійної правової регламентації [141, с. 28].

Далі розглянемо безпосередні об’єкти групового порушення громадського порядку. Ми свідомо залишаємо без прискіпливого дослідження видовий об’єкт злочину. По-перше, тому що в теорії кримінального права, як ми вже зазначали, є загально визнаною класифікація об’єктів на загальний, родовий та безпосередній; по-друге, виділення однакового родового та видового об’єктів – громадського порядку [126, с. 254], на нашу думку, не має, як теоретичного, так і практичного значення.

Так, В. А. Ломако безпосереднім об’єктом групового порушення громадського порядку визначає “громадський порядок у сфері, пов’язаній із суспільними відносинами, які забезпечують обстановку суспільного спокою і поведінку громадян, що відповідає закону, в різних сферах соціального спілкування” [127, с. 360].

На думку Л. С. Кучанської, безпосередній об’єкт вказаного злочину є громадський порядок, який забезпечує спокійні умови життєдіяльності людей [287, с. 593]. Іншу позицію вчена запропонувала у підручнику “Кримінальне право України: Особлива частина”: безпосереднім об’єктом вказаного злочину є

суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням громадського порядку [126, с. 255].

В. О. Навроцький визначив безпосередній об'єкт вказаного злочину як “порядок поведінки в громадських місцях груп людей” [187, с. 832]. Цей порядок “передбачає наявність писаних та неписаних (моральних, звичаєвих) правил поведінки, яких слід дотримуватися при значній скупченості людей, а також результат дотримання цих правил. Вони охоплюють необхідність виконання законних вимог представників влади та адміністрації підприємств, установ, організацій, де відбуваються масові заходи, неперешкодження нормальній діяльності закладів торгівлі, культури, спорту, транспорту, державних установ, а також праці, відпочинку, пересуванню інших осіб тощо” [187, с. 832].

На нашу думку, останнє визначення найбільш вдале, оскільки конкретизує родовий об'єкт. Інші визначення повторюють визначення родового об'єкта відповідного злочину. Однак визначення, запропоноване В. О. Навроцьким, на нашу думку, потребує певного уточнення. Очевидно, що неможна визначати безпосередній об'єкт через певний порядок, оскільки ми раніше визначили вихідну концепцію, що об'єкт злочину (в незалежності від виду) – це суспільні відносини. Тому пропонуємо наступне визначення *основного безпосереднього об'єкта групового порушення громадського порядку* : *це суспільні відносини, які регламентують порядок поведінки групи людей в громадських місцях, чим забезпечують спокійні умови життєдіяльності як окремих громадян, так і суспільства в цілому.*

Кримінальний Кодекс України охороняє не тільки громадський порядок, але й життя та здоров'я громадян, власність і деякі інші суспільні відносини. Тому поряд з безпосереднім об'єктом цього злочину необхідно виділяти додаткові об'єкти.

У кримінально-правовій літературі не завжди виділяються додаткові безпосередні об'єкти вказаного злочину [287, с. 593; 126, с. 255; 187, с. 832].

В. А. Ломако додатковим об'єктом групового порушення громадського порядку визначає нормальну діяльність транспорту, підприємств, установ чи

організацій [127, с. 360]. Виникає логічне запитання: чи доцільно визначати такий додатковий безпосередній об'єкт, якщо нормальна діяльність транспорту, підприємств, установ чи організацій в цілому охоплюється поняттям “громадський порядок”? На нашу думку, хоча й зі змісту диспозиції слідує, що порушення роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій є альтернативним наслідком першої форми групового порушення громадського порядку, однак не можна знову повертатися до широкого розуміння поняття “громадський порядок”. Оскільки, наприклад, нормальна діяльність транспорту в теорії кримінального права визначається як родовий об'єкт саме транспортних злочинів [165, с. 120]. Також у законі про кримінальну відповідальність при визначенні об'єктів відповідних злочинів використовується термінологічна конструкція “нормальна робота транспорту” (ст. 277, 279 КК України). Слід погодитися з думкою В. А. Мисливого, що хоча стосовно безпеки експлуатації транспорту термін “нормальна” передбачає планомірність, ритмічність, безперервність, злагодженість функціонування транспорту, але його вживання на рівні законодавчої термінології навряд чи обґрунтовано, оскільки має дуже широкий спектр якостей [173, с. 136]. Вказані положення свідчать про те, що групове порушення громадського порядку посягає й на інші об'єкти злочинів. Тому штучне охоплення змісту цих об'єктів поняттям “громадський порядок” не деталізує додатковий безпосередній об'єкт, а, навпаки, безпідставно збільшує обсяг змісту основного безпосереднього об'єкту, що фактично нівелює його практичне значення.

Тому напрошується перший висновок, що при груповому порушенні громадського порядку слід виділяти додатковий безпосередній об'єкт злочину. Другим висновком є те, що термінологія “нормальна діяльність” є не зовсім коректною при визначенні об'єкта злочину. Третім висновком буде розгляд додаткового безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 293 КК України, через множину суспільних відносин, оскільки не можна ототожнювати порядок роботи транспорту та порядок діяльності підприємств, установ чи організацій.

При цьому є очевидним, що невизначення виду додаткового безпосереднього об'єкту злочину не дозволяє говорити про повноту та точність дослідження вказаного об'єкта злочину. Пригадаємо, що додатковий обов'язковий об'єкт – це такий об'єкт, який в даному складі злочину страждає завжди, у будь-якому випадку вчинення певного злочину. Цьому об'єкту, як і основному, завжди заподіюється шкода внаслідок вчинення злочину. Додатковий факультативний об'єкт – це такий об'єкт, який при скоєнні певного злочину може існувати поряд з основним, а може бути відсутнім.

На нашу думку, законодавча конкретизація об'єкта злочину в одній з форм вчинення злочину дозволяє стверджувати про віднесення такого об'єкта до обов'язкового виду додаткового безпосереднього об'єкта злочину.

Ми вважаємо, що слід виділяти саме обов'язкові додаткові безпосередні об'єкти злочину, передбаченого ст. 293 КК України, яким є суспільні відносини, що регламентують порядок роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій.

Для того, щоб визначити коло суспільних відносин, що є додатковими факультативними об'єктами групового порушення громадського порядку, необхідно проаналізувати об'єктивну сторону цього злочину.

2.2. Об'єктивна сторона групового порушення громадського порядку

У більшості джерел з кримінального права вказується, що об'єктивна сторона злочину включає в себе такі основні ознаки, як діяння, наслідки та причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Об'єктивні ознаки злочину проявляються в конкретну акті поведінки суб'єкта у виді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час. Цей акт поведінки завжди відбувається відповідним способом. Причому діяння (дія чи бездіяльність) перебуває у причинному зв'язку із суспільно небезпечними наслідками. Ці ознаки

притаманні будь-якому злочину як явищу реальної дійсності. Без цих ознак злочину бути не може. Вони мають місце завжди, у всіх випадках, коли вчиняється злочин. В об'єктивних ознаках виявляються як фактичні, так і соціальні властивості злочину, передусім, його суспільна небезпечність. Тобто об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

Усі ознаки об'єктивної сторони злочину з погляду їх закріплення у диспозиціях статей Особливої частини КК можна поділити на дві групи: обов'язкові (основні) та факультативні (додаткові) [319, с. 239]. До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії або бездіяльності. Діяння завжди або безпосередньо вказується в диспозиції статті Особливої частини КК, або однозначно випливає з її змісту і, таким чином, виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Тому встановлення ознак такого діяння (дії чи бездіяльності) є обов'язковим у кожній кримінальній справі. До факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину належать: суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину. Ці ознаки, притаманні злочину як явищу реальної дійсності, не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу злочину, тобто вони є не обов'язковими, а факультативними. Однак, якщо суспільно небезпечні наслідки, місце, час, спосіб, обстановка і засоби вчинення злочину прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно випливають з її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину, і їх встановлення в такому випадку є обов'язковим.

Об'єктивна сторона є елементом складу злочину і входить до підстави кримінальної відповідальності. Тому особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли у вчиненому нею діянні

встановлені всі ознаки об'єктивної сторони складу злочину. Ознаки об'єктивної сторони багато в чому визначають суспільну небезпечність злочину. Характер діяння, спосіб його вчинення, місце, час, обстановка вчинення злочину, тяжкість суспільно небезпечних наслідків, що настали, є найважливішими показниками суспільної небезпечності як соціальної властивості злочину. У цьому зв'язку об'єктивні ознаки діяння враховуються передусім при рішенні питання про криміналізацію тих чи інших діянь, тобто визнанні їх злочинними і караними самим законодавцем. Крім того, тяжкість наслідків, спосіб вчинення злочину визначають суворість покарання. Аналіз об'єктивної сторони дає можливість встановлювати інші елементи й ознаки складу злочину: об'єкт, якому заподіюється шкода даним злочином, відповідну форму вини, мотив, мету злочину, які не завжди вказуються в диспозиціях статей Особливої частини КК, і, таким чином, правильно кваліфікувати вчинене.

Злочинні дії описуються в статтях Особливої частини КК України по-різному. У більшості випадків у диспозиції описується один вид злочинної поведінки, інколи вказуються в альтернативі кілька дій, кожна з яких утворює об'єктивну сторону злочину. У таких випадках для з'ясування ознак діяння варто вдаватися до тлумачення закону. Так, в ст. 293 КК України, на перший погляд, чітко вказані такі види злочинної дії, як організація групових дій, що призвели до порушення громадського порядку, організація групових дій, що призвели до суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи або організації, і активна участь в таких діях. Однак в теорії кримінального права тривають до цього часу дискусії щодо визначення видів злочинного діяння, яке притаманне груповому порушенню громадського порядку.

Так, окремі науковці вказують на те, що однією з обов'язкових ознак об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку є діяння [287, с. 593; 120, с. 447; 187, с. 832], інші – лише дія [186, с. 541-542; 184, с. 606; 132, с. 801; 185, с. 173; 141, с. 53-54]. Іноді ця дискусія призводить до зміни позицій окремих науковців. Так, В. О. Навроцький спочатку у 2004 р. прямо вказує на можливість як дії, так і бездіяльності при груповому порушенні громадського

порядку [121, с. 377], а в 2009 р. – наголошує саме на дії як формі вчинення відповідного злочину [120, с. 448].

Прихильники першої позиції наводять для її обґрунтування такі аргументи: коли організатор або активний учасник дій не вживають заходів до припинення порушень громадського порядку іншими учасниками, які вони спричинили своїми попередніми діями; такі особи несуть відповідальність і за дії натовпу, які тривають після їх активної поведінки; обов'язок вчинити певні дії по припиненню порушень громадського порядку впливає з попередньої поведінки; можливість їх вчинення визначається такими обставинами, як фізична змога вплинути на групу, доступність засобів зв'язку, наявність осіб, через які можна передати розпорядження тощо [187, с. 833].

На нашу думку, друга позиція є більш переконливою. По-перше, сама організація передбачає саме активні дії, що не заперечують прихильники першої позиції – вони або прямо на це вказують [287, с. 593], або при тлумаченні терміна “організація групових дій” вказують на активну форму поведінки: давання вказівок, розпоряджень, розробка планів поведінки, розподіл обов'язків між учасниками тощо [120, с. 448; 187, с. 833]. По-друге, саме словосполучення “активна участь у таких діях” вже передбачає, на нашу думку, можливість лише дії. Якщо притримуватися аргументації прихильників вчинення вказаного злочину й шляхом бездіяльності, то подібний злочин “масові заворушення” також може вчинятися шляхом бездіяльності. Але при цьому у юридичній літературі навіть не обговорюється така можливість [287, с. 594; 120, с. 448; 187, с. 833]. Не можна ставити в обов'язок як організатору, так і активному учаснику таких групових дій попередження будь-яких наслідків. Спочатку вони вчиняють дії – і це беззаперечний факт, а потім їх можлива бездіяльність не змінює правову оцінку їх попередніх дій. Так, наприклад, директор підприємства підроблює бухгалтерські документи, а потім передає їх бухгалтеру, щоб він відніс у податкову інспекцію. За логікою прихильників першої позиції директор вчиняє злочин як шляхом дії (службове підроблення), так і через бездіяльність (не повідомляє бухгалтера до моменту передачі вказаної документації до податкової інспекції про факт

підробки). Але такий приклад свідчить про абсурдність такої позиції. Дії організатора чи активного учасника щодо попередження інших наслідків вже після настання конструктивних наслідків (грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації) можна кваліфікувати як дійове каяття. Якщо вказані особи таких групових дій вирішать припинити злочинну діяльність до настання вказаних обов'язкових наслідків складу злочину, то тоді можливі два варіанти: 1) якщо вони попередили настання таких наслідків, то їх дії слід кваліфікувати як добровільна відмова від доведення злочину до кінця; 2) якщо вони не змогли запобігти настанню зазначених наслідків, то їх дії слід кваліфікувати як закінчений відповідний злочин.

Визначивши, що вказаний злочин вчиняється тільки через дію, спробуємо з'ясувати її форми.

Групове порушення громадського порядку реалізується через певні злочинні дії (форми): 1) організацію групових дій; 2) активна участь у групових діях.

Іншої думки притримується М. Й. Коржанський, який вказані форми називає способами порушення громадського порядку [105, с. 417-418]. Заради справедливості слід відмітити, що подібна позиція щодо розуміння способу вчинення злочину як форми вираження злочинного діяння є досить поширеною в теорії кримінального права [17, с. 181; 214, с. 4]. На нашу думку, спосіб вчинення злочину не можна ототожнювати з його формою. Такий висновок ґрунтується на наступних положеннях.

Спочатку пригадаємо визначення способу, яке запропоноване академіком М. І. Пановим: спосіб вчинення злочину – це певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, застосовуваних особою при вчиненні умисних чи необережних злочинів, поєднаних з вибіркоким використанням засобів вчинення злочину [208, с. 68].

Як відомо, етимологічне значення терміну “форма” означає зовнішній вигляд явища чи предмета [201, с. 136]. Тому визначення терміну “способу” за

допомогою вказаного слова призведе до ототожнення способу вчинення злочину і злочинного діяння, у той час як спосіб є лише характеристикою його виконавчої своєрідності [4, с. 24-25].

Диспозиція кримінально-правової норми ураховує форму прояву злочину саме зовні, вирізняє найбільш суттєві його ознаки, що відбивають відповідне суспільно небезпечне посягання. Структура, внутрішній зв'язок цих ознак, до яких можна віднести ознаки, що характеризують злочинне діяння – спосіб його вчинення, місце, час, обстановка тощо – з урахуванням характеру і змісту суспільних відносин, на які спрямовані посягання такого виду, і утворюють собою форму вчинення злочинів [209, с. 30]. Отже, спосіб вчинення злочину лише окреслює й операційно наповнює виконавчим змістом певну форму прояву злочинного діяння в зовнішньому світі. Тому в нашому дослідженні ми будемо виходити з того, що форми групового порушення громадського порядку не тотожні способам вчинення цього злочину.

Визначення вказаних форм злочинної поведінки викликає певну дискусію в теорії кримінального права.

Так, В. А. Ломако під організацією вказаних групових дій розуміє “як безпосереднє створення групи, так і організацію вчинення таких дій або керівництво ними” [127, с. 360].

В. О. Навроцький під організацією вказаних групових дій розуміє “давання вказівок, розпоряджень, розробка планів поведінки, розподіл обов'язків між учасниками тощо. Внаслідок діяння організатора виникає, розпочинається групове порушення громадського порядку або ж здійснюється керівництво діями групи” [187, с. 833].

Подібне визначення пропонує Л. С. Кучанська, яка під організацією вказаних групових дій розуміє: “... дії організатора (організаторів), які, наприклад, своїми діями, в тому числі закликами або керівництвом групою людей, або іншими подібними заходами впливали на останніх, в результаті чого грубо порушувався громадський порядок ...” [126, с. 255].

На думку В. Т. Дзюби, під організацією групових дій слід розуміти: підшукування та заохочення до цих дій шляхом прохання, умовляння, підкупу, примушування тощо значної кількості людей; поширення серед них необхідної для організатора (організаторів) інформації; визначення між активними учасниками характеру їх поведінки; придбання певних засобів і предметів та розподіл їх між учасниками; визначення місця та часу вчинення групових дій; вимога до активних учасників лояльно ставитися до представників влади та правоохоронних органів [185, с. 173].

І. М. Копотун, дослідивши матеріали кримінальних справ, визначив, що до організації вказаних групових дій належать: “підшукування і підготовка учасників акції (65 % справ), згуртування натовпу (47 %), підбурювання окремих осіб до вчинення протизаконних дій (50 %), розподіл обов’язків та загальне керівництво групою (97 %), матеріально-технічне забезпечення (36 %) тощо (див. додаток В)” [102, с. 73-74]. Достовірність вказаних даних викликає певні сумніви, оскільки додаток В у дисертаційному дослідженні І. М. Копотуна має таку назву “Зведені дані анкетного вивчення 315 кримінальних справ, порушених протягом 2004-2008 рр. слідчими підрозділами м. Києва, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Одеської області та АР Крим за ст. 293-296 КК України щодо фактів групових порушень громадського порядку” [102, с. 179]. Тобто отримані відомості мають відношення не тільки до групового порушення громадського порядку, але й до масових заворушень та групового хуліганства.

Аналіз відповідних визначень дозволяє зробити висновок, що вказане поняття формується за рахунок ознак терміну “організатор злочину”, яке передбачене в ч. 3 ст. 27 КК України (“організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням, а також особа, яка утворила організовану групу або злочинну організацію чи керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності такої групи або організації”).

Вважаємо, що вказані функції організатора злочину притаманні й організатору групового порушення громадського порядку. Неврахування окремих

функцій організатора групового порушення громадського порядку, на нашу думку, є необґрунтованою позицією окремих вчених. Судова практика свідчить, що фінансування чи організація приховування злочинної діяльності такої групи цілком можлива. Наведемо типовий приклад рейдерського захоплення підприємства, яке супроводжувалося, зокрема, груповим порушенням громадського порядку.

Особами, невстановленими органами досудового слідства, при невстановлених слідством обставинах у 2006 році було прийнято рішення про забезпечення контролю над діяльністю рентабельного українського підприємства ВАТ “Кременчуцький сталеливарний завод” (далі – КСЗ), яке являється найбільшим виробником сталевих литва для вантажних вагонів і великовантажних автомобілів на Україні, контролюючи 75% українського ринку сталевих литва для вагонобудівної галузі, і є правонаступником Державного підприємства ВАТ “КСЗ”. З метою незаконного забезпечення повного контролю (отримання у свою власність) над указаним підприємством особи, невстановлені досудовим слідством, *створили злочинну організацію* (курсив наш – *Р.О.*), залучили до її діяльності ряд осіб, розробили план дій для досягнення задуманого, розподілили функції між її учасниками та напрями діяльності, забезпечили фінансування тощо.

На підставі сфальсифікованих зборів акціонерів та оформленого відповідним чином протоколу 15 червня 2006 р. членами злочинного угруповання *було організовано* (курсив наш – *Р.О.*) прийняття рішення Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська про усунення перешкод у здійсненні новообраними членами Правління своїх прав і обов’язків. Маючи зазначене рішення суду, членам злочинної організації залишилося лише організувати реальне захоплення підприємства під приводом виконання цього незаконного рішення для встановлення контролю над діяльністю ТОВ “КСЗ” та отримання прибутків.

Саме для цього невстановлені слідством особи, використовуючи свої можливості і зв’язки, а також достатні грошові кошти, розгорнули діяльність по створенню організованої злочинної групи для безпосереднього силового

захоплення території ВАТ “КСЗ” під виглядом виконання зазначеного рішення суду. Для цього підбирались та відповідним чином розставлялись особи, посвячені у злочинні наміри по захопленню території ВАТ “КСЗ”, були виготовлені і придбані елементи екіпіровки (військове взуття та костюми камуфльованого кольору), знаряддя захисту та нападу (шоломи, щити, респіратори, протигази, пристрої для відстрілу гумових куль, палиці, бити, балончики із слезогінним газом тощо), пристрої для подолання перешкод (забору, колючого дроту, решіток), зокрема драбини, матраци, ковдри, молоти, ножиці та засоби для різки металу, ломи, монтировки, найнято відповідну кількість транспортних засобів, залучено провідників зі спеціально тренуваними службовими собаками тощо [112, с. 195-197].

У даному випадку відповідно до аналізу групових порушень проти громадського порядку можна стверджувати, що даний вид злочину може бути скоєний як в формі простої, так складної співучасті.

Тому спробуємо з’ясувати, що розуміє судова практика під раніше вказаними функціями організатора злочину:

- під організацією вчинення злочину (злочинів) слід розуміти залучення співучасників усіх видів (виконавців, пособників, підбурювачів, інших організаторів) або лише одного з них (наприклад, виконавців), і здійснюється у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо;

- керівництво підготовкою злочину (злочинів) – це спрямування дій виконавця, пособника, підбурювача на готування до одного чи декількох злочинів, а саме на: замовлення злочину; підшукування або пристосування засобів чи знарядь його вчинення; залучення співучасників та їх інструктування щодо виконання відповідних злочинних діянь; усунення перешкод та інше умисне створення умов для вчинення злочину;

- керівництво вчиненням злочину (злочинів) передбачає спрямування зусиль інших співучасників на безпосереднє виконання діянь, що становлять об’єктивну сторону складу злочину (діяння виконавця), або на забезпечення такого виконання (діяння пособника та підбурювача);

- утворення (створення) організованої групи чи злочинної організації слід розуміти як сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для заняття злочинною діяльністю;

- забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації може полягати і в організації постачання їй коштів іншими особами, і в безпосередньому його здійсненні;

- організація приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації може полягати у координації дій щодо підкупу осіб, уповноважених на виконання функцій держави; створення умов для проникнення учасників цих об'єднань до органів влади з метою забезпечення безпеки злочинної діяльності та виїзду учасників такої діяльності за межі регіону чи країни; збуту предметів, здобутих злочинним шляхом; маскуванню слідів злочину; фізичного знищення потерпілих чи свідків, а також тих співучасників, які могли б виступити як свідки (п.п. 3-7 постанови Пленуму Верховного Суду України № 13 “Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями” від 23 грудня 2005 р.) [190, с. 195-197].

Відповідно до вказаних положень пропонуємо наступне визначення: *під організацією вказаних групових дій слід розуміти організацію вчинення групового порушення громадського порядку або керівництво його підготовкою чи вчиненням, а також створення організованої групи (злочинної організації) для порушення громадського порядку чи керівництво нею, або забезпечення фінансування, чи організація приховування злочинної діяльності такої групи (організації).*

Слід погодитися з думкою В. Т. Дзюби, що групові дії – “це активна усвідомлена поведінка як організатора (організаторів), так і активних учасників антигромадських дій, спрямованих на досягнення спільної мети, що призвели до злочинних наслідків” [185, с. 173].

Однак при цьому слід відмітити, що залишається відкритим питання щодо кількості учасників такої групи. Кількість таких осіб вітчизняним законом про кримінальну відповідальність не визначено. На думку М. Й. Коржанського,

порушувати громадський порядок може як двоє, так і більше суб'єктів злочину, зважаючи на визначення групи осіб за частинами 1 та 2 ст. 28 КК України [104, с. 80]. Зважаючи на це, вчений вважає таке положення несправедливим, тому що покарання двом суб'єктам буде однаковим із покаранням трьом і більше суб'єктам цього злочину. Тому його позиція полягає у тому, щоб групу осіб визнавати у кількості не менше трьох суб'єктів злочину [104, с. 81]. Ця думка є досить важливою для визначення реального ступеня суспільної небезпеки групи осіб, але до внесення змін у вітчизняне кримінальне законодавство потрібно тлумачити групу осіб як дві або більше особи.

Подібну ситуацію ми спостерігаємо й за КК Франції. Як вже зазначалося, зібрання відповідно до ст. 431-3 КК Франції – це будь-яке скупчення людей, тобто кількість чітко не визначена, але вказівка на множину осіб вже свідчить про 2-х або більше осіб. Дещо інший варіант пропонує ст. 151 КК Ізраїлю, яка передбачає зібрання в кількості від 3-х або більше осіб. Тобто позиція М. Й. Коржанського цілком відповідає законодавству вказаних зарубіжних країн. Не вдаючись до полеміки, слід зазначити, що такі пропозиції у будь-якому разі є позитивними, бо конкретизують кількість можливих суб'єктів групового порушення громадського порядку.

При розгляді групового порушення громадського порядку є важливим аналіз одного з типів групи, який виділяється на основі характерних ознак її поведінки – це так звана діюча група, яка розглядається в соціальній психології як контактна спільність, що здійснює активні дії щодо певного об'єкта. Індивіди, що утворюють цю спільність, пов'язані певною метою, і прагнуть до її досягнення на основі своїх активних дій.

Діюча група істотно відрізняється від простого скупчення людей, що проявляють цікавість до вуличної події, та від тих груп, які виражають в зовнішньому прояві свої почуття більш сильним станом емоційної збудженості, згуртованістю індивідів і їхнім взаємним впливом один на одного. Діюча група є найбільш складною формою групової поведінки при порушенні громадського порядку. Як відомо, в соціальній психології виділяються її різні види. Однак з

урахуванням характеру впливу на стан громадського порядку в даному дослідженні доцільно розглянути особливості формування та поведінки саме агресивної групи. Від інших видів цей вид відрізняється вищим ступенем порушення й особливо небезпечним характером поведінки, в основі якої знаходиться негативне ставлення щодо певного об'єкта. Приводом для формування таких груп є події, що зачіпають реальні або неправильно зрозумілі інтереси, які стосуються матеріальної або духовної сфери життєдіяльності певних груп людей.

У практиці охорони громадського порядку й у деяких офіційних матеріалах, що відображають цю практику, формування та поведінка групи нерідко розглядається у вузькому ситуаційному плані її аналізу без дослідження більш глибоких причин її утворення. Не завжди враховується, що конкретні події та факти можуть привести до формування агресивної групи, як правило, при наявності певної психічної напруги, викликані наростаючим невдоволенням будь-якою поведінкою або діяльністю, а також прихованим, але контрольованим у звичайних умовах негативним ставленням.

Агресивні дії учасників групи носять різний характер і мають неоднакову спрямованість. Зокрема вони можуть виражатися в пред'явленні вимог, у погрозі насильством щодо окремих осіб або груп людей, завданням майнової шкоди, або у фактичному вчиненні таких насильницьких дій. Як показує аналіз судової практики, поведінка в такій групі може виражатися в різних формах порушення громадського та особистого спокою, стабільності та ритмічності громадського життя, нормальної роботи транспорту, окремих підприємств, установ та організацій. Груповий характер таких дій розглядається як обставина, що значно підвищує їхню суспільну небезпеку.

Судова практика свідчить, що груповим конфліктам часто передують поступове наростання напруженості у відносинах між конфронтуючими групами, яке супроводжується дрібними сварками, погрозами, іншими вчинками, що викликають почуття ворожості. Така ситуація звичайно стає відомою широкому колу осіб. Однак поступове назрівання конфлікту іноді відбувається в умовах

недостатньої поінформованості або слабого реагування відповідних службових осіб на отриману інформацію, неприйняття ними своєчасних заходів щодо усунення факторів, які викликають напругу, а також прояву неорганізованості, розгубленості на первісних етапах формування агресивної групи та нерішучості на наступних етапах її поведінки. В результаті цього первісні конфлікти можуть переростати в більш агресивну поведінку групи. Так, наприклад, 15 травня 2007 року Громадський рух людей “Любов проти гомосексуалізму” звернувся до Начальника міліції громадської безпеки ГУ МВС України в м. Києві з письмовою заявою, в якій повідомлялося, що 17 травня 2007 року в місті Києві планується проведення протизаконних масових заходів, спрямованих на групове порушення громадського порядку. Організатори цих заходів умисно не повідомили виконком Київської міської ради про час та місце проведення своїх заходів, як це передбачено пунктом 1 Рішення Київської міської ради № 317/418 від 24 червня 1999 р. Це було зроблено для того, щоб ні органи місцевого самоврядування, ні тим більше правоохоронні органи не змогли запобігти організації групових дій, спрямованих на порушення громадського порядку. Згідно підпункту “а” п. 310 Статуту патрульно-постової служби міліції України, який затверджений наказом МВС України № 404 від 28 липня 1994 р., органи внутрішніх справ були зобов’язані уточнити у організаторів протизаконної демонстрації програму, місце, час, порядок проведення демонстрації, кількість та склад її учасників. Така перевірка повинна була перешкодити злочинним діям організаторів демонстрації, які організували групові дії її учасників, спрямовані на порушення громадського порядку. Про те, що такий злочин було вчинено, свідчить факт проведення протизаконної демонстрації 17 травня 2007 року в центрі Києва, а також подальше вчинення хуліганських дій безпосередніми учасниками цієї демонстрації. Тому органи внутрішніх справ напередодні проведення демонстрації були зобов’язані припинити вчинення злочину, передбаченого ст. 293 КК України, і притягнути організаторів демонстрації до кримінальної відповідальності. Але правоохоронні органи не припинили вчинення злочину, передбаченого ст. 293 КК України, і дали можливість організаторам

протизаконної демонстрації безперешкодно підготуватись до інших злочинів, які полягали у вчиненні хуліганських дій.

Також слід зазначити, що характер групових антигромадських проявів є динамічним. Він змінюється під впливом різних факторів об'єктивного та суб'єктивного порядку. У зв'язку з цим слід визначити певні особливості поведінки агресивної групи. Як показує аналіз судової та слідчої практики, є істотні особливості в характері спрямованості групових агресивних дій, у безпосередніх причинах виникнення такої поведінки й в ступені її суспільної небезпеки. Дані групові антигромадські акції не слід ототожнювати з масовим заворушенням, вони відображають іншу якісну оцінку та правову кваліфікацію такої групової поведінки [199, с. 240-241].

Наступна форма вчинення злочину, передбаченого ст. 293 КК України, є активна участь у груповому порушенні громадського порядку.

Так, на думку В. Т. Дзюби, активна участь у групових діях – “це реалізація кожним учасником пропозицій, вказівок або вимог організатора (організаторів) групових дій, спрямованих на досягнення визначених завдань” [185, с. 173].

В. А. Ломако під активною участю розуміє “інтенсивну участь у групових діях” [127, с. 360].

В. О. Навроцький вважає, що “активна участь у таких діях полягає у виконанні вказівок організатора, закликах до учасників натовпу вчиняти певні дії, особистому їх виконанні, зокрема з метою повести за собою, показати приклад іншим учасникам групових дій тощо” [187, с. 833].

Узагальнюючи ці пропозиції, вважаємо, що *активна участь у таких діях полягає у інтенсивному виконанні особою разом з іншими учасниками групових дій вказівок організатора щодо грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи підприємств, установ чи організацій.*

Прикладом активної участі є дії громадян щодо створення перешкод для нормальної роботи підприємств, організацій, незаконне пікетування, обмеження доступу до громадських місць, створення будь-яких перешкод тощо. Цей перелік є досить умовним, жоден законодавчий чи нормативний акт не містить переліку

дій, які грубо порушують громадський порядок чи нормальну роботу транспорту, підприємств, установ чи організацій. А це є дуже важливою проблемою. Дослідження матеріалів судової та слідчої практики та опитування 270 слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ дозволило нам класифікувати типові активні групові дії:

- 1) заклики до громадян не виконувати вимоги представників влади (визначили 115 осіб, 42,59 % з усіх опитаних осіб);
- 2) непокоря розпорядженням представників влади (визначили 196 осіб, 72,59 % з усіх опитаних осіб);
- 3) створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, установ чи організацій (визначили 258 осіб, 95,55 % з усіх опитаних осіб);
- 4) блокування роботи транспорту (визначили 246 осіб, 91,11 % з усіх опитаних осіб);
- 5) незаконне пікетування (визначили 157 осіб, 58,14 % з усіх опитаних осіб);
- 6) обмеження доступу громадян до громадських місць (визначила 121 особа, 44,81 % з усіх опитаних осіб).

На нашу думку, Пленум Верховного Суду України у відповідній постанові повинен врахувати цей перелік дій, які грубо порушують громадський порядок, що надасть можливість для більш правильної кваліфікації злочинів, та відповідно, попередить виникненню судових та слідчих помилок.

Слід зазначити, що в групових діях, які порушують громадський порядок, можуть приймати участь і значна кількість осіб (на прикладі групових порушень громадського порядку у Феодосії – близько 300 осіб) [115]. Але на відміну від масових заворушень, кількість учасників групового порушення громадського порядку дій під час вчинення цього злочину істотно не збільшується, вони не зростають кількісно і не перетворюються якісно на активні посягання проти відповідних суспільних відносин. При цьому переважна частина групи веде себе пасивно, лише виконуючи вказівки окремих організаторів та активістів. Сам же громадський порядок порушується через поведінку учасників групи – наприклад, їхню відмову звільнити приміщення чи певну територію тощо. Як справедливо

зазначає А. В. Серьогін, загальними ознаками об'єктивної сторони такого антигромадського групового поведіння є грубе порушення громадського порядку, яке дезорганізує ритмічність та злагодженість громадського життя, стан суспільного й особистого спокою, а також інші антигромадські дії, які порушують роботу транспорту, державних, громадських установ або підприємств [238, с.120]. Безперечно, що термін “групові дії, що порушують громадський порядок” є збірним. Він відображає різні особливості поведінки психологічної спільності, характер шкоди, яка завдається громадському порядку, а також ступінь суспільної небезпеки подібних групових дій. Для характеристики зазначених порушень громадського порядку має значення загальний об'єкт, якому антигромадська група протиставляє себе [238, с.120].

Слід відзначити, що групові порушення громадського порядку не завжди відбуваються при наявності двох конфронтуючих груп. Спільність індивідів, що формується на антигромадській основі й прагне до виявлення своїх почуттів, може обирати об'єктом протиставлення громадську думку в цілому, окремих осіб і навіть предмети суспільного благоустрою, транспортні засоби тощо. Саме такий зміст мала поведінка агресивних груп в ряді випадків, наприклад, футбольних уболівальників, яка виникала після закінчення матчу, а також інших антигромадських груп, що шукають привід для вираження негативних емоцій. При цьому об'єктом протиставлення були окремі особи, нечисленні або менш згуртовані спільності людей, від яких ці групи не очікували рішучого опору. Очевидно, що ця проблематика набуває надзвичайної актуальності у зв'язку із підготовкою до проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 р., який відбудеться в Україні та Польщі. Тому розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1244 від 17 вересня 2008 р. була схвалена Концепція забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, в якій пропонується посилити відповідальність за правопорушення, вчинені під час та у зв'язку з проведенням футбольного матчу [99].

Як показує аналіз судової та слідчої практики, більшість групових порушень громадського порядку вчиняється у великих містах України. Це підтверджує концепцію групової злочинності, яку запропонував ще Г. Де Тард. Він вважав, що саме в містах люди страждають від “морального божевілля”, яке, в свою чергу, потребує пошуку відповідної групової поведінки, що виражається в колективній злочинності [246, с. 379].

Ці особливості групових порушень громадського порядку обумовлюють те, що для успішної боротьби з ними необхідне постійне інформування відповідних посадових осіб про характер взаємозв'язків різних неформальних груп і наростання напруженості в їхніх відносинах. Без обліку стану таких відносин не може ефективно здійснюватися як профілактична, так і охоронна діяльність у сфері громадського порядку.

Визначивши, що однією з обов'язкових ознак об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку є дія, спробуємо визначити й інші обов'язкові ознаки.

Щоб це зробити, на нашу думку, слід спочатку визначити момент закінчення складу злочину. У кримінально-правовій доктрині тривають дискусії щодо визначення моменту закінчення аналізованого злочину. І це питання не є риторичним. Можна погодитися з Б. О. Куріновим, що визначення моменту юридичного закінчення злочинного діяння – важливий елемент законодавчої техніки, який забезпечує найбільшу ефективність кримінально-правової норми [325, с. 302].

Так, у вітчизняній кримінально-правовій літературі існує три позиції щодо моменту закінчення вказаного складу злочину.

Спочатку розглянемо дискусійні позиції. Існує думка, що групове порушення громадського порядку має формально-матеріальний склад злочину, тобто злочин буде закінчений “... з моменту вчинення організаційних дій та активної участі в цих діях суб'єктів цього злочину в разі грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації” [185, с. 174]. Така позиція В. Т. Дзюби є

досить сумнівною, зважаючи на те, що він сам раніше у коментарі до ст. 293 КК України вказує, що даний склад злочину передбачає дії, причиновий зв'язок та наслідки [185, с. 173].

За іншою думкою, групове порушення громадського порядку має формальний склад злочину, тобто злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій [186, с. 542].

Така позиція не витримує критики, тому що сам законодавець застосовує таке словосполучення: дії (організація групових дій або активна участь у таких діях), "...що призвели до...". Тобто дії тягнуть настання певних наслідків. Походження вказаної позиції пояснюється редакцією ст. 187³ КК УРСР 1960 р., в якій зазначалося: "Організація, а так само активна участь в групових діях, що грубо порушують громадський порядок...". Таким чином, не було чіткої межі між діями і наслідком (грубе порушення громадського порядку), тобто сама грубість порушення громадського порядку ставала властивістю групових дій. Така редакція норми за КК УРСР 1960 р. дозволяла окремим науковцям стверджувати про закінчення вказаного злочину з моменту вчинення саме дій [188, с. 658]. Між іншим, таку саму ситуацію ми можемо спостерігати й при визначенні масових заворушень: "Організація масових заворушень, що супроводжувалися насильством..." (ст. 294 КК України).

Момент закінчення вказаного злочину не завжди чітко визначається у кримінально-правовій літературі. Так, В. О. Навроцький вважає, що злочин (ст. 294 КК України) вважається закінченим з моменту початку масових заворушень – вчинення конкретних актів насильства, погромів тощо [187, с. 834]. На думку П. С. Матишевського, злочин є закінченим тоді, коли дії по організації масових заворушень призвели до вказаних у диспозиції статті діянь або до спроби їх вчинення [184, с. 607]. На наш погляд, вказаний злочин у формі організації масових заворушень буде вважатися закінченим, коли дії по організації масових заворушень призвели до вказаних у диспозиції ч.1 ст. 294 КК України наслідків (окремі з них за своїм змістом є діями) насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення

громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя. При цьому закінчення складу злочину слід визначати в залежності від форми вчинення злочину [141, с. 60-61]. Таку саму позицію підтримуємо й щодо моменту закінчення злочину, передбаченого ст. 293 КК України: посягання буде закінченим з моменту настання грубого порушення громадського порядку чи суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації (матеріальний склад злочину). Між іншим, при розгляді КК у другому читанні Верховною Радою України народний депутат В. В. Медведчук, як ми вже зазначали, запропонував більш чітко розмежувати дії та наслідки при груповому порушенні громадського порядку, що певним чином було враховано законодавцями [215, с. 177]. Тому така позиція, на нашу думку, потребує схвалення і запозичення при визначенні об'єктивної сторони певних матеріальних складів злочинів.

Таким чином, групове порушення громадського порядку слід віднести до злочинів з матеріальним складом. Здійснене опитування 270 слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ також підтвердило нашу позицію: більшість респондентів вказали на момент настання наслідків (177 осіб, 65,5 відсотків усіх опитаних осіб).

Тому далі розглянемо наступні обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України: причинний зв'язок та суспільно небезпечні наслідки (грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації).

Найважливіша соціальна властивість злочину – його суспільна небезпечність – полягає в тому, що діяння посягає на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни, які є наслідком злочину.

Наслідки злочину різноманітні і можуть мати місце в різних сферах життєдіяльності та поділяються на наслідки матеріального і нематеріального характеру. До матеріальних наслідків належить шкода, що має особистий (фізичний) характер, а також майнова шкода. Нематеріальні наслідки є

негативними змінами в об'єкті посягання, що поєднані з порушенням інтересів учасників суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом, і, як правило, не пов'язані з фізичним впливом на людину як суб'єкта суспільних відносин чи впливом на матеріальні предмети зовнішнього світу, з приводу яких існують суспільні відносини. У цьому випадку виділяється шкода інтересам: політичним – це злочини проти основ національної безпеки України, організаційним – це злочини у сфері службової діяльності, злочини проти правосуддя, громадської безпеки, громадського порядку і моральності, і соціальним – це злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Виходячи з зазначеного, можна сказати, що наслідком групового порушення громадського порядку є шкода організаційним інтересам суспільства або індивіда.

Відомо, що злочини з матеріальним складом – це такі злочини, для об'єктивної сторони яких диспозиція статті КК вимагає встановлення не тільки діяння, але й настання суспільно небезпечних наслідків. Як стверджує О. Л. Тимчук, причинний зв'язок повинен встановлюватися лише в тих злочинах із матеріальним складом, коли це прямо слідує зі змісту відповідних кримінально-правових норм, тобто в яких вживаються терміни “спричинило”, “заподіяло”, “завдало” чи аналогічні за значенням, або якщо це стає очевидним при тлумаченні відповідних норм [253, с. 283].

Вище зазначено, що в диспозиції ст. 293 КК України визначені два типові наслідки: грубе порушення громадського порядку та суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. Розглянемо їх тлумачення у кримінально-правовій науці.

Так, В. О. Навроцький під грубим порушенням громадського порядку розуміє недотримання встановлених правил поведінки у громадських місцях; при цьому оцінювати порушення як грубе, на думку вченого, слід з урахуванням кількості його учасників, території, на якій мало місце порушення, важливості

нормальної діяльності відповідних об'єктів, кількості потерпілих, часу порушення тощо [187, с. 833].

На думку В. Т. Дзюби, грубе порушення громадського порядку – це образливі, брутальні висловлювання загального характеру, спрямовані на адресу публічних (службових осіб), з настійливими вимогами виконати їх безпідставні бажання, а також дії, що викликають страх у громадян, порушують їх спокій, нормальну узгодженість їх життєдіяльності (побуту, відпочинку, праці тощо) [185, с. 174].

В. В. Налуцишин під грубим порушенням громадського порядку розуміє юридичне визначення характеру і ступеня порушення громадського порядку, що розкриває кримінально-правовий зміст цього діяння; тобто це явна неповага до усталених етичних, моральних, правових норм, традицій тощо; грубе порушення супроводжується, як правило, заподіянням моральної, фізичної чи матеріальної шкоди особистим чи громадським інтересам шляхом знущання, мордування, катування, спричинення тілесних ушкоджень, зриву масового заходу, порушення нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, транспорту тощо, або загрозою реального застосування такого насильства, а також пошкодження чи знищення чужого майна [179, с. 79]. Подібної позиції притримуються й російські науковці, які вважають, що поняття “грубе порушення громадського порядку” відображає ступінь порушення громадського порядку і характеризується значимістю, серйозністю порушення (образливі дії, які вчинюються в громадських місцях, коли потерпілими виявляються випадкові люди або група осіб, або вони пов'язані з глуфом, знущанням над людьми, зривом масових заходів, порушенням роботи транспорту, громадського спокою протягом тривалого періоду часу тощо [219, с. 485].

Вказані поняття є досить загальними, й не завжди допомагають чітко окреслити межі вказаних суспільно небезпечних наслідків.

Найбільш лаконічне визначення, на нашу думку, запропонував В. А. Ломако, який під грубим порушенням громадського порядку розуміє “завдання останньому істотної шкоди, значно порушує обстановку суспільного

спокою чи нормальну роботу підприємств, установ чи організацій” [127, с. 361]. Однак й ця дефініція, на перший погляд, не може безпосередньо бути використана при визначенні відповідного наслідку групового порушення громадського порядку, оскільки згідно диспозиції ст. 293 КК України, порушення нормальної роботи підприємств, установ чи організацій є самостійним наслідком.

На нашу думку, така ситуація свідчить про відсутність будь-якої логіки з боку законодавця щодо виділення з першого загального наслідку одного з його проявів (суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації). Тому останній наслідок доцільно виключити з диспозиції вказаної норми. Такий висновок був підтриманий й переважною більшістю респондентів (86,2 % з усіх опитаних осіб) (Див. Додаток А).

Очевидно, що вказані визначення свідчать про те, що поняття “грубе порушення громадського порядку” є оціночною категорією. При цьому оцінювати порушення як “грубе” необхідно з огляду на кількість його учасників, територію, на якій воно вчинено, важливість діяльності відповідних об’єктів, кількість потерпілих, час, коли вчинено порушення тощо.

Оскільки другий наслідок все ж таки передбачений в диспозиції ст. 293 КК України, спробуємо з’ясувати його зміст.

Суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, на думку В. О. Навроцького, полягає у припиненні нормальної роботи вказаних об’єктів на певний час [187, с. 833]. Це може бути порушення графіку руху, зачинення магазинів, закладів громадського харчування, зрив занять у навчальних закладах, зупинення виробництва тощо [102, с. 74].

Суттєвість порушення визначається з урахуванням його тривалості, кількості осіб (нормальна робота, навчання, відпочинок або перевезення яких порушені), розміру заподіяних матеріальних збитків тощо. Наприклад, Головне управління Міністерства внутрішніх справ в Криму 5 червня 2006 року порушило кримінальну справу за фактом групового порушення громадського порядку учасниками акцій протесту проти розвантаження в торговому порту Феодосії (Крим) американського вантажного судна. Цей злочин було вчинено шляхом

перекриття доріг, блокування руху транспорту, демонстративного спалювання прапору США. Також міліцією було складено і направлено до суду 27 адміністративних протоколів за фактами порушення громадського порядку. Загальна ж кількість учасників пікету у Феодосії не перевищувала 300 осіб [63, с. 74].

Виникають проблеми у випадку визначення розміру наслідків при порушенні нормальної роботи транспорту, підприємств, установ та організацій. Так, у більшості випадків у разі тимчасового простою слід враховувати й недоотриману вигоду, або загалом ті наслідки, які виникають, наприклад, на підприємствах із замкнутим циклом діяльності. Також цілком можливі наслідки у сфері громадської безпеки, охорони здоров'я населення тощо.

У цьому контексті є цікавим такий приклад із судової практики. Прокуратура Чернігівської області 1 березня 2006 р. порушила кримінальну справу №78/00807 по факту групового порушення громадського порядку та умисного знищення і пошкодження майна енергопостачальної компанії “Чернігівобленерго”.

22 лютого 2006 р. група осіб, скориставшись ухвалою Солом'янського суду Києва (ВАТ ЕК “Чернігівобленерго” оскаржило ухвалу Солом'янського суду від 21 лютого 2006 р. в установленому порядку в апеляційному суді м.Києва) здійснила спробу силового захоплення ВАТ ЕК “Чернігівобленерго”. Як з'ясували правоохоронні органи, підприємство намагалися захопити охоронці київської фірми “Стелс-плюс”, з якими уклав договір М. Внаслідок злочинних дій нападників компанії “Чернігівобленерго” були завдані значні матеріальні збитки. В ході розслідування встановлена їх сума, що складає 170 тис. грн. До кримінальної справи долучено 30 заяв працівників компанії “Чернігівобленерго” про отримання тілесних та моральних травм під час спроби силового захоплення. За словами керівництва компанії, захоплення могло призвести до справжньої катастрофи, оскільки нападники увірвалися в приміщення центральної диспетчерської служби, працівники якої в режимі реального часу управляють процесом енергозабезпечення регіону. У результаті захоплення диспетчерської

енергосистема регіону функціонувала близько години без оперативного контролю енергетиків [226, с. 74].

Між іншим, штурм адміністративної будівлі ВАТ ЕК “Чернігівобленерго” відбувався у присутності державних виконавців Деснянської виконавчої служби Чернігова та представника Союзу адвокатів Києва. Останній повідомив, що дії та методи по входженню на територію підприємства вищезгаданих осіб вважає законними.

Визначені вище теоретичні положення та практичні приклади дозволяють сформулювати поняття “додаткового факультативного безпосереднього об’єкта” аналізованого злочину. *Під додатковим факультативним безпосереднім об’єктом групового порушення громадського порядку слід розуміти життя, здоров’я, честь та гідність людей, відносини власності, громадську безпеку, відносини у сфері господарської діяльності тощо.*

Наступною обов’язковою ознакою об’єктивної сторони групового порушення громадського порядку як злочину з матеріальним складом є причинний зв’язок.

Для встановлення причинного зв’язку в групових злочинах проти громадського порядку можна застосовувати метод “лінгвістичної інтуїції”, який запропоновано Н. М. Ярмиш. Як вказує дослідниця, відповідно до цього методу необхідно сформулювати проблему у вигляді ряду аналогічних за змістом питальних пропозицій: “Чи є вчинене діяння причиною даної події, шкоди?”; “Чи спричинена ця шкода вчиненим діянням?”; “Чи тому сталася ця подія, що було вчинене таке діяння?”. Висновку про наявність причинного зв’язку відповідає судження: “Шкода наступила тому, що було вчинене це діяння”. Якщо така відповідь викликає інтуїтивне відторгнення, внутрішній протест, значить припущення про наявність причинного зв’язку можна вважати хибним. Це діяння лише створювало умови для настання шкоди, але не було його причиною [328, с. 256].

Причинний зв’язок між поведінкою організаторів та активних учасників групового порушення громадського порядку і наслідками, вказаними в диспозиції

ст. 293 КК України, характеризується наявністю проміжної ланки – поведінки групи, учасники якої безпосередньо заподіюють відповідну шкоду [187, с. 833]. Тому для констатації причинного зв'язку в аналізованому складі злочину слід встановити наявність обох його ланок: довести, що діяння винного викликало відповідну поведінку групи; наслідки, передбачені ст. 293 КК України, викликані саме груповими діями [102, с. 73; 185, с. 174]. При цьому слід враховувати думку О. Л. Тимчук, який вважає, що теорія безпосереднього причинного зв'язку дає лише загальні орієнтири встановлення причинного зв'язку, а при кваліфікації окремих злочинів повинна враховуватися їх специфіка [252, с. 211].

Тому іншу позицію на це питання пропонує Н. М. Ярмиш, яка в своїх дослідженнях аргументує, що зв'язок між співучасниками злочину – це зумовлюючий, а не причинний, як це прийнято вважати в науці кримінального права, зв'язок [329, с. 112]. Він має переважно інформаційний зміст. Причиною поведінки виконавця є його волевиявлення, прийняття і реалізація власного рішення в умовах вільного вибору. Отже, безспідставно можна стверджувати, що дії інших співучасників не породжують, не спричиняють результат, досягнутий виконавцем, а виступають однією з його умов. Тому, на думку дослідниці, з того, що при співучасті має місце не причинний, а зумовлюючий зв'язок, випливає однозначне тлумачення ознаки, що кваліфікує злочини, які здійснюються за попередньою змовою групою осіб; при цьому ця ознака не характерна для співучасті з розподілом ролей [329, с. 112]. Безперечно, що вказана концепція має право на існування, однак ми притримуємося загальноприйнятої позиції, що була висловлена раніше, оскільки відмовитися від складної форми співучасті при груповому порушенні громадського порядку практично неможливо. Про це свідчать й вищенаведені матеріали із судової та слідчої практики.

Також у кримінально-правовій науці триває дискусія щодо визначення місця вчинення злочину обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

Більшість науковців не визнають місце вчинення злочину обов'язковою ознакою об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку [287, с. 581-582; 185, с. 173; 132, с. 801]. В. О. Навроцький хоча окремо не виділяє громадське місце обов'язковою ознакою об'єктивної сторони вказаного злочину, однак прямо про нього згадує визначаючи родовий об'єкт: "... порядок поведінки в громадських місцях груп людей" [187, с. 832]. Тобто, якщо злочин вчиняється тільки в громадських місцях, очевидно, що місце вчинення злочину стає конструктивною ознакою відповідного складу злочину. Пригадаємо, що визначаючи основний безпосередній об'єкт групового порушення громадського порядку, ми вказали, що це суспільні відносини, які регламентують порядок поведінки групи людей саме в громадських місцях. У теорії кримінального права представлена й протилежна позиція щодо цього питання. Так, М. В. Корнієнко безпосередньо пов'язує можливість порушення громадського порядку тільки з певним громадським місцем [107, с. 15]. І. М. Копотун пов'язує громадське місце з громадським порядком як об'єктом кримінально-правової охорони [102, с. 24].

Остання думка є досить сумнівною, оскільки місце вчинення злочину не може бути обов'язковою ознакою об'єкту вказаного складу злочину. Тому, на нашу думку, вказаний злочин вчинити у негромадському місці – неможливо, й ця ознака охоплюється об'єктивною стороною відповідного складу злочину. Тому спробуємо розглянути поняття "громадського місця" та визначити його види.

Як відомо, у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність відсутнє законодавче визначення громадського місця. У законодавстві зарубіжних країн таке місце закріплено у відповідних нормативних актах. Наприклад, у КК Норвегії міститься положення, що під громадським місцем слід розуміти місце, яке призначене для публічного використання, або місце, яке без обмеження можуть відвідувати люди; в Акті про вогнепальну зброю (Англія) зазначено, що публічне (громадське) місце включає в себе дорогу, територію або місце, в якому в певний час мають доступ особи за платню або безоплатно; у Македонії у законодавчому акті про правопорушення проти громадського порядку і спокою зазначено, що під громадським місцем розуміється таке місце, до якого мають вільний доступ

невизначене коло осіб без будь-яких умов (вулиці, площі, пляжі, зали для читання, торгові установи, окремі будинки, землі, транспорт тощо) [107, с. 16].

Аналіз інших нормативних актів дозволяє не погодитися з думкою І. М. Копотуна, що “у вітчизняному законодавстві відсутнє законодавче визначення поняття “громадське місце” [102, с. 24]. Так, ми знайшли законодавчу згадку про громадські місця в законах України “Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення” від 22 вересня 2005 р. та “Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” від 19 грудня 1995 р.

У першому нормативному акті дається визначення та перелік таких місць. Відповідно до ч.1 ст. 1 Закону України “Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення” від 22 вересня 2005 р. під громадським місцем розуміється частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно, чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під’їзди, а також підземні переходи, стадіони [73]. У частині другій ст. 13 вказаного нормативного акту визначений приблизний перелік громадських місць: заклади охорони здоров’я, навчальні заклади незалежно від форми власності і підпорядкування; спортивні споруди; заклади, підприємства та організації культури; зали чекання пасажирів на залізничних, авто- і аеровокзалах; вагони поїздів, автобуси, таксі (включаючи маршрутні таксі), тролейбус, трамваї, метрополітен; ліфти жилих будинків. Аналогічний перелік громадських місць був передбачений Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення” від 11 червня 2009 р. [72], яким були внесені зміни до ст. 15-2 Закону України “Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” від 19 грудня 1995 р. [68].

Аналіз положень цих нормативних актів дозволяє зробити висновок про їх дискусійний зміст. Зокрема вказане визначення громадських місць чомусь обмежується, з одного боку, лише будівлею чи спорудою, з іншого, – охоплює вагони поїздів, автобуси, таксі (включаючи маршрутні таксі), тролейбус, трамваї, метрополітен. Виникає питання, а чи відносяться до таких місць вулиці і зупинки громадського транспорту? При цьому законодавство, фактично, дозволяє органам місцевого самоврядування розширювати перелік таких місць. Так, наприклад, міськрада Черкас заборонила куріння на зупинках громадського транспорту і в 50-метровій зоні навколо них [111]; відповідно до п. 11.2.2 Розділу XI “Дотримання тиші в громадських місцях у м. Києві” Правил благоустрою міста Києва визначені й інші громадські місця: парки, сквери, лісопаркові зони відпочинку, зони, прилеглі до житлових будинків, лікувальних закладів стаціонарного типу, дитячих будинків-інтернатів, будинків-інтернатів для пристарілих громадян та ін. [221].

Така нечіткість нормативного визначення громадського місця призводить до різного тлумачення цього терміну у правозастосуванні. Тому спробуємо з наукової точки зору визначити це поняття.

Слід зазначити, що у теорії кримінального права, навпаки, пропонуються різні поняття “громадського місця”, але це не сприяє усуненню наукових та практичних проблем, які виникають під час застосування окремих норм у сфері охорони громадського порядку [64, с. 6].

На нашу думку, під *громадським місцем* слід розуміти певну територію, до якої наявний вільний доступ, та яка дозволяє реалізувати право людей на працю, відпочинок та побут.

Цілком можна погодитися з класифікацією громадських місць, яка запропонована М. В. Корнієнко. Вчений класифікує громадські місця залежно від періодичності їх використання: громадські місця постійного використання (місця, в яких громадяни перебувають певний час або постійно, незалежно від часу доби чи пори року, – площі, вулиці, двори, під’їзди тощо, тобто такі, якими люди постійно користуються у процесі своєї життєдіяльності); громадські місця

періодичного використання (місця, якими люди користуються у разі виникнення певних потреб, – магазини, кафе, бари, музеї тощо); громадські місця разового використання (місця, якими люди користуються під час разових суспільних заходів, – будівлі для зібрання, ділянки для відпочинку в лісі тощо) [107, с. 16 – 17].

Вирішення проблеми розуміння громадського місця більш чітко окреслить межі охорони громадського порядку, що, безумовно, сприятиме уникненню проблем у правозастосовній діяльності [102, с. 24-25].

Далі предметом нашого дослідження стала така ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 293 КК України, як обстановка вчинення злочину. У кримінально-правовій науці склалася домінуюча позиція, що обстановка не є конструктивною ознакою об'єктивної сторони відповідного злочину [287, с. 593; 185, с. 173; 132, с. 801], так само, як і з місцем вчинення злочину.

Спробуємо розглянути поняття “публічності” та визначити його місце серед ознак складу групового порушення громадського порядку. Так, В. Т. Дзюба під “публічністю” розуміє дії винуваної особи, які вчиняються як у присутності потерпілого або інших осіб (прилюдно), так і за їх відсутності (не прилюдно), але характер цих дій, вчинених винною особою, і матеріалізований у певних наслідках різного характеру, усвідомлюється як персоніфікованим потерпілим, так і невизначеним колом фізичних і юридичних осіб, які усвідомлюють і сприймають ці дії та їх наслідки [185, с. 182]. Подібне визначення пропонує й В. В. Налуцишин: під “публічністю ... слід розуміти таку ситуацію (обстановку), коли особа умисно і цілеспрямовано скеровує свої дії на завдання шкоди інтересам будь-якій особі таким чином, щоб все це стало зрозумілим для невизначеного кола фізичних або юридичних осіб і викликало у них як під час вчинення злочину, так і після скоєного, тривогу (непокій) небезпечністю вчиненого” [179, с. 82].

На нашу думку, групове порушення громадського порядку якраз і вчиняється прилюдно, усвідомлюється невизначеним колом осіб й спрямоване на привернення уваги людей до певних проблем винних осіб. Також слід зазначити,

що публічність презюмується самим місцем вчинення злочину. Зважаючи на вищевикладені визначення, спробуємо дати поняття “публічності” саме при вчиненні групового порушення громадського порядку.

Під публічністю групового порушення громадського порядку ми розуміємо обстановку, при якій активні учасники групових дій з прямим умислом спрямовують свою поведінку у громадських місцях на порушення громадського порядку (зокрема суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи або організації) таким чином, щоб все це стало зрозумілим для невизначеного кола фізичних або юридичних осіб й спрямоване на привернення уваги громадськості чи держави до певних проблем винних осіб.

Таке розуміння публічності дозволяє визначити її як обов’язкову ознаку відповідного складу злочину.

Можливі опоненти можуть заперечити, що вказане місце та обстановка вчинення злочину є обов’язковими для першої форми групового порушення громадського порядку. На нашу думку, для дій організатора це також є обов’язкові ознаки, тому що ця форма вчинення злочину (організація) потребує настання наслідків – грубого порушення громадського порядку та суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. Настання наслідків, як доведено в роботі, реалізується в громадських місцях та публічно. Поведінка організатора об’єктивно реалізується через вказані наслідки, а тому вказані ознаки (місце та обстановка) повинні усвідомлюватися винним.

Наші теоретичні висновки щодо місця та обстановки вчинення злочину були підтверджені й опитуванням 270 слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ. Так, на питання чи є обов’язковими ознаками об’єктивної сторони групового порушення громадського порядку місце вчинення злочину (громадське місце) та обстановка вчинення злочину (публічність), більшість респондентів (249 осіб, 92,2 відсотка з усіх опитаних осіб) вказали, що це відповідає дійсності (Див. Додаток А).

Підсумовуючи викладене у розділі 2 дисертації, можна зробити такі висновки:

Дослідження об'єктивних ознак групового порушення громадського порядку дало можливість дійти до таких висновків:

1. Громадський порядок як родовий об'єкт злочину – це урегульована нормами права та поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення нормальних умов праці, відпочинку, побуту і спокою людей.

2. Основний безпосередній об'єкт групового порушення громадського порядку – це суспільні відносини, які регламентують порядок поведінки групи людей в громадських місцях, чим забезпечують спокійні умови життєдіяльності як окремих громадян, так і в цілому суспільства.

3. Обов'язковими додатковими безпосередніми об'єктами злочину, передбаченого ст. 293 КК України, є суспільні відносини, які регламентують порядок роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій. Під додатковим факультативним безпосереднім об'єктом групового порушення громадського порядку слід розуміти життя, здоров'я, честь та гідність людей, відносини власності, громадську безпеку, відносини у сфері господарської діяльності тощо.

4. Доведено, що групове порушення громадського порядку вчиняється тільки через дію. Групове порушення громадського порядку реалізується через певні злочинні дії (форми):

1) організацію групових дій (організація вчинення групового порушення громадського порядку або керівництво його підготовкою чи вчиненням, а також створення організованої групи (злочинної організації) для порушення громадського порядку чи керівництво нею, або забезпечення фінансування, чи організація приховування злочинної діяльності такої групи (організації);

2) активна участь у групових діях (полягає у інтенсивному виконанні особою разом з іншими учасниками групових дій вказівок організатора щодо грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи підприємств, установ чи організацій).

Дослідження матеріалів судової практики дозволило нам класифікувати типові активні групові дії: 1) заклики до громадян не виконувати вимоги представників влади; 2) непокоря розпорядженням представників влади; 3) створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, установ чи організацій; 4) блокування роботи транспорту; 5) незаконне пікетування; 6) обмеження доступу громадян до громадських місць.

5. Обґрунтовано, що групове порушення громадського порядку є злочином з матеріальним складом.

6. Доведено, що виділення з першого загального наслідку (грубого порушення громадського порядку) одного з його проявів (суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації) є недоцільним. Тому запропоновано останній наслідок виключити з диспозиції вказаної норми.

7. Обґрунтовано, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку є також місце вчинення злочину (громадське місце – певна територія, до якої наявний вільний доступ, та яка дозволяє реалізувати право людей на працю, відпочинок та побут) та обстановка вчинення злочину (публічно – обстановка, при якій активні учасники групових дій з прямим умислом спрямовують свою поведінку у громадських місцях на порушення громадського порядку (зокрема суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи або організації) таким чином, щоб все це стало зрозумілим для невизначеного кола фізичних або юридичних осіб й спрямоване на привернення уваги громадськості чи держави до певних проблем винних осіб).

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ГРУПОВОГО ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

3.1. Суб'єкт групового порушення громадського порядку

Питання про суб'єкт злочину є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. При кваліфікації даного злочину, при визначенні його суб'єкта виникає багато різноманітних проблем, які вимагають свого вирішення на науковому рівні. Саме цим забезпечується вимога актуальності та своєчасності звернення до цієї тематики. Частина 1 ст. 18 КК України визначає, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Отже, суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується такими обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, яка досягла певного віку.

Як відомо, суб'єктом групового порушення громадського порядку визнається фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку [120, с. 833; 185, с. 175]. Ці ознаки є загальними, притаманними більшості суб'єктів злочинів.

Дамо їм загальну характеристику.

Відповідно до діючого законодавства України суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина. Цей висновок фактично закріплений у статтях 6, 7 та 8 КК України, де говориться, що притягуватися до кримінальної відповідальності можуть громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Хоча не слід забувати, що відповідно до вимог Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Закону України “Про засади запобігання та протидії корупції” був прийнятий новий Закон України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” від 11 червня 2009 р. [67]. Зокрема у ст. 2 цього Закону передбачено, що юридична особа несе відповідальність за вчинення від її імені та в її інтересах керівником такої

юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті будь-якого із злочинів, передбачених ст. 209, частинами першою або другою ст.ст. 235⁴, 235⁵, ст.ст. 364, 365, 368, 369 і 376 КК України. На юридичних осіб судом можуть бути накладені такі види стягнень: 1) штраф; 2) заборона займатися певним видом діяльності; 3) конфіскація майна; 4) ліквідація юридичної особи. Стягнення, передбачені зазначеними вище пунктами 2 і 4, можуть застосовуватися лише як основне стягнення, а передбачені пунктами 1 і 3 – як основне і як додаткове стягнення (ст. 3 вказаного Закону). Чи передбачена цим нормативним актом кримінальна відповідальність юридичних осіб – це питання залишається відкритим. Зважаючи на перспективність не тільки законодавчих новел, але й наукових досліджень з вказаної проблематики вважаємо, що це питання потребує самостійного розгляду [189, с.22; 174; 1, с. 142-155; 56, с. 41-49]. Звернення до даної проблеми в контексті розгляду цього питання не є випадковим та декларативним, оскільки ніхто не виключає ситуацій, коли певні юридичні особи (зокрема політичні партії) можуть бути ініціаторами проведення акцій громадської непокори, які можуть перетворитися в групове порушення громадського порядку або взагалі ці особи організують через своїх представників групі порушення громадського порядку. Можливі також випадки створення недержавних охоронних підприємств з метою вчинення різних злочинів, у тому числі й групового порушення громадського порядку. Так, за даними МВС України за 2008 р. розглянуто 82 письмових повідомлення про причетність 65 недержавних охоронних підприємств до порушень законодавства у сфері ліцензування під час здійснення заходів із охорони об'єктів нерухомості та майна. За цими заявами встановлено, що 22 суб'єкта охоронної діяльності брали участь у рейдерстві відносно 21 об'єкта нерухомості. При цьому ліцензії цих суб'єктів господарювання було анульовано [162].

Яку правову оцінку, окрім позбавлення ліцензії, можна дати таким діям? Відповідно до вказаного закону така юридична особа не може бути притягнута до відповідальності, якщо її керівник організує від її імені групове порушення

громадського порядку. Тому, на нашу думку, можливі три варіанти усунення цієї прогалини у законодавстві.

Перший варіант – найбільш простий: перелік статей, передбачених в ст. 2 Закону України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” від 11 червня 2009 р., потребує розширення за рахунок, зокрема, ст.ст. 293 та 294 КК України. Такий шлях є не зовсім коректним, оскільки вказаний нормативний акт стосується саме корупційних правопорушень, а вказані статті передбачають відповідальність за злочини проти громадського порядку.

Другий варіант полягає у наступному: слід розробити та прийняти самостійний закон, який би встановлював відповідальність юридичних осіб за вчинення злочинів проти громадського порядку. Цей шлях також є не зовсім вдалим, оскільки, якщо керуватися такою логікою, то слід за кожний вид злочинів, які можуть бути вчинені в інтересах юридичної особи, встановлювати відповідальність окремим законом.

Більш прийнятним видається інший варіант: доцільно в Загальній частині КК України передбачити підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб. Безперечно, що це більш радикальний шлях, але відмітимо, що він не є новим для вітчизняної законотворчої діяльності. Так, відповідно до ст. 1 Розділу II “Зміст та напрями реформування кримінальної юстиції України” Концепції реформування кримінальної юстиції України (затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р., № 311/2008), потребує реалізації питання кримінальної відповідальності юридичних осіб, запровадження якої передбачено міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України [291].

Як певну модель таких норм можна використати відповідні статті проекту КК України. Такий шлях ускладнюється тим, що раніше був прийнятий, як вже зазначалося, Закон України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” від 11 червня 2009 р., який не конкретизував вид відповідальності за корупційні правопорушення. На нашу думку, такий закон підлягає скасуванню, а відповідні зміни щодо притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності повинні бути внесені до КК України. Крім того,

порядок досудового слідства та судового розгляду слід регламентувати кримінально-процесуальним законодавством. Одним з індикаторів трансформації вказаної позиції не тільки науковців, але й працівників міліції, стало опитування відповідних практичних працівників щодо концепції суб'єкта злочину як фізичної особи. Так, 120 респондентів (46,3 відсотка з усіх опитаних осіб) підтримали пропозицію щодо передбачення в Загальній частині КК України підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб, зокрема й за вчинення окремих злочинів проти громадського порядку (ст.ст. 293, 294 КК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є також осудність особи. У ч.1 ст. 19 КК України вказано, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Отже, осудність – це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Чинне кримінальне законодавство виходить з того, що лише осудна особа може вчинити злочин і, отже, може підлягати кримінальній відповідальності. Злочин завжди є актом поведінки свідомо діючої особи [2, с. 154]. Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків) [158, с. 41-42]. Здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками. Осудність також є передумовою вини, а без доведення вини взагалі не може бути кримінальної відповідальності і покарання [123, с. 78].

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єкт злочину повинен досягнути віку, з якого відповідно до закону про кримінальну відповідальність може наставати кримінальна відповідальність. У частині 1 ст. 22 КК України прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Цей вік називають загальним віком кримінальної відповідальності. У частині 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років – за окремі, прямо перелічені

законом злочини. Суб'єкт злочину, в якого є такі загальні ознаки, як фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, є загальним суб'єктом злочину. Відсутність хоча б однієї з цих ознак виключає суб'єкта як елемент складу, а отже, виключає склад злочину і кримінальну відповідальність [164, с. 21].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує питання щодо можливого визначення саме спеціальних суб'єктів за групове порушення громадського порядку.

Слід пригадати, що проблемі відповідальності спеціального суб'єкта злочину присвятили свої праці відомі вчені: П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Г. Н. Борзенков, В. А. Владіміров, С. Б. Гавриш, Л. Д. Гаухман, Н. П. Грабовська, Н. О. Гуторова, П. С. Дагель, А. М. Лазарєв, Н.С. Лейкіна, В. О. Навроцький, В. С. Орлов, Р. О. Оримбаєв, В. Г. Павлов, А. А. Піонтковський, Ш. С. Рашковська, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, С. О. Семенов, Е. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, П.Ф. Тельнов, В. І. Терентьєв, В. В. Устименко, В. Д. Филимонов та інші криміналісти.

Однак слід зазначити, що в більшості випадків проводився аналіз спеціальних ознак суб'єктів окремих видів злочинів, особливостей їх кваліфікації, або розглядалася проблематика спеціального суб'єкта як окремий випадок характеристики суб'єкта злочинного посягання та їхнього значення.

Позицію щодо того, що суб'єктом групового порушення громадського порядку є спеціальний суб'єкт (організатор чи активний учасник), схвалюють не всі науковці [187, с. 833; 185, с. 175], хоча більшість учених дотримуються протилежних поглядів [132, с. 802; 127, с. 361; 139 с. 119].

Заради справедливості слід відзначити, що серед тих учених, які дотримуються вказаної думки, деякі науковці не завжди прямо зазначають, що організатор чи активний учасник при груповому порушенні громадського порядку є спеціальним суб'єктом злочину [184, с. 607; 186, с. 542; 287, с. 594].

Такий дуалістичний підхід щодо визначення суб'єкта групового порушення громадського порядку пояснюється, на нашу думку, прихильністю вчених до різних класифікацій спеціальних суб'єктів злочинів.

Проведене опитування 270 слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ виявило практично однакове співвідношення як прихильників, так і опонентів вказаних позицій. Так 145 респондентів (30,93 відсотка з усіх опитаних осіб) вважають, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 293 КК є спеціальний суб'єкт, а 125 осіб (42,4 відсотка з усіх опитаних осіб) – загальний (Див. Додаток А).

Слід зазначити, що в кримінально-правовій літературі існує дискусія щодо розуміння спеціального суб'єкта злочину, яка обумовлена тим, що окремі вчені вкладають у зміст поняття велику кількість ознак [207, с.200].

Одні вчені спеціальним суб'єктом вважають особу, що не тільки володіє властивостями загального суб'єкта, але й наділена додатковими, властивими тільки йому якостями (В. С. Орлов, А. А. Піонтковський, А. М. Лазарєв, Г. Н. Борзенков) [201, с. 138; 150, с. 208; 154, с. 9; 148, с. 284]. Інші роблять головний акцент на більш характерних рисах спеціального суб'єкта, що знайшли відображення в диспозиціях відповідних статей Кримінального кодексу. Так, на думку Н. С. Лейкіної і Н. П. Грабовської, спеціальними називаються такі суб'єкти, які мають конкретні особливості, зазначені в диспозиції статті. При цьому визнання деяких осіб спеціальними суб'єктами обумовлено, насамперед, тим, що внаслідок займаного ними положення вони вже можуть скоїти злочини, які не можуть бути зроблені іншими особами [149, с.389-390]. Має місце в юридичній літературі при визначенні спеціального суб'єкта й інша точка зору – обмежувального характеру, коли значно звужується коло осіб, що підлягають кримінальній відповідальності при наявності тих або інших додаткових ознак суб'єкта злочину. Так, за твердженням Ш. С. Рашковської та Р. О. Оримбаєва, спеціальним суб'єктом злочину є особа, яка крім необхідних ознак загального суб'єкта (вік і осудність), передбачених у законі, повинна ще мати особливі додаткові ознаки, що дають можливість притягнути дану особу до кримінальної

відповідальності за скоєння злочину [223, с. 76; 202, с. 82]. Незважаючи на неоднозначний підхід у визначенні поняття спеціального суб'єкта, у кримінальній науці більшість авторів єдині в тому, що крім загальних ознак, передбачених у законі, особа, що скоїла злочин, повинна ще володіти й додатковими, властивими тільки їй ознаками (властивостями) [237, с. 15]. Варто погодитися з В. В. Устіменко, яка відзначає, що різне розуміння у визначенні складів злочинів зі спеціальним суб'єктом викликано не тільки зростанням кількості таких складів, але й розходженнями в трактуванні самого поняття спеціального суб'єкта і його ознак [298, с. 7-8].

Класифікація додаткових ознак спеціального суб'єкта злочину в кримінально-правовій літературі представлена найрізноманітніша. Так, розкриваючи природу спеціального суб'єкта злочину. Р. О. Оримбаєв підрозділяє його ознаки на наступні групи: ознаки, які характеризують правове положення особи; демографічні ознаки, що визначають фізичні властивості особистості злочинця; ознаки, що вказують на посадове положення, характер виконуваної роботи і яку-небудь професію особи; ознаки, що характеризують особу, що займалася в минулому антисоціальною діяльністю, а також наявність повторності злочині [202, с. 79].

Класифікація ознак спеціального суб'єкта злочину, запропонована Л. Д. Єрмаковою, також є умовною. Так, основні ознаки спеціального суб'єкта вона групує: по державно-правовому положенню; демографічній ознаці; сімейно-родинним відносинам; посадовому положенню; характеру виконуваної роботи; відношенню до військової служби; характеру обов'язків громадян відносно держави; особливому положенню особи, пов'язаної зі здійсненням будь-якого злочину, й іншим ознакам [262, с. 214]. Г. Н. Борзенков підрозділяє ознаки спеціального суб'єкта злочину на три великі групи, які характеризують: 1) соціальну роль, а також правове положення суб'єкта; 2) фізичні властивості особи, що скоїла злочин; 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим [148, с.285].

На нашу думку, найбільш повними класифікаціями спеціальних суб'єктів злочинів є запропоновані В. В. Устіменко та В. І. Терентьевим [298, с. 39-41; 251, с.138].

На думку В. В. Устіменко, спеціальні суб'єкти злочинів поділяються на такі види залежно від: 1) правового положення (статусу) суб'єкта: державно-правове положення особи (громадянин, іноземець, особа без громадянства); у сфері оборони країни (військовослужбовець, військовозобов'язаний); у сфері транспорту (працівник залізничного транспорту, особа, що керує транспортними засобами); у сфері організаційно-розпорядчої, адміністративно-господарської або іншої службової діяльності (службова особа, особа, якій були довірені відомості, що становлять державну таємницю, за службою або роботою); у сфері підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, комунального господарства, будівельних, гірських й інших робіт (працівник підприємства торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування); у сфері шлюбно-сімейних відносин, що складаються на основі певної залежності (особа, що мала можливість надати допомогу, батьки, опікун); у сфері правосуддя й при виконанні кримінального покарання (працівник органу дізнання, слідчий, прокурор); правове положення особи у сфері медицини (лікар, особа медичного персоналу); 2) ознак, що характеризують особистість винного: негативні соціально-психологічні властивості, обумовлені антисоціальною діяльністю (особливо небезпечний рецидивіст, наявність колишньої судимості); наявність адміністративного стягнення; біологічні (фізичні) властивості винного (чоловік, жінка); 3) ознаки, обумовлені специфікою злочинних дій: характер виконуваних злочинних дій, що утворюють об'єктивну сторону відповідних злочинів (організатор, виконавець); інтенсивність дій, що утворюють об'єктивну сторону відповідних злочинів (активний учасник) [298, с. 39-41].

Більш розгорнуту та структуровану класифікацію спеціальних суб'єктів злочинів запропонував В. І. Терентьев, виходячи зі змісту закріплених у КК підстав, за наступними класифікаційними групами, заснованими на таких ознаках: 1) ознаки, що впливають з юридичного закріплення положення суб'єкта

злочину: правовий статус особи; у сфері оборони; у сфері здійснення правосуддя; у сфері виконання делегованих повноважень; ознаки, що характеризують негативне правове положення особи (наявність попередньої судимості, здійснення особою злочину повторно); 2) ознаки, що впливають зі здійснення особою професійної діяльності: у сфері транспорту; ознаки, що впливають зі здійснення особою підприємницької діяльності; ознаки, обумовлені техногенними особливостями діяльності; ознаки, пов'язані зі здійсненням медичної практики; 3) ознаки суб'єкта, обумовлені фізіологічними властивостями особи й родинних відносин; 4) ознаки, похідні від особливостей вчинених особою дій: ознаки, обумовлені характером виконуваних ролей; ознаки, обумовлені інтенсивністю вчинених протиправних дій [251, с.135-138].

Нашу увагу привернула третя (за В. В. Устіменко) та четверта (за В. І. Терентьевим) групи класифікацій, а саме те, що науковці відносять до спеціальних суб'єктів злочинів організатора (ст.ст. 181, 235, 257; ч.ч. 1,2 ст. 260; ст.ст. 293, 294; ч.4 ст. 303; ст.ст. 332, 392 КК України), виконавця (ст.ст. 255, 257; ч.4 ст. 260; ч.4 ст. 303 КК України) та активного учасника (ст.ст. 293, 294, 392 КК України) [298, с. 39-41; 251, с.138].

Зважаючи на особливості нашої роботи, це питання набуває значної уваги.

Зазначені групи спеціальних суб'єктів викликають певні сумніви (про це свідчать й позиції інших вчених) [148, с. 292; 25, с. 9-10].

Щодо визнання активного учасника спеціальним суб'єктом групового порушення громадського порядку, то кожен злочин має свого виконавця – це беззаперечний факт [139, с. 118]. З цього слідує, що виконавець, як правило, має загальні ознаки суб'єкта злочину відповідно до ч.1 ст. 18 КК України, окрім випадків, коли злочин передбачає конкретизацію суб'єкта злочину (виконавця злочину) за певними ознаками. Тому, на думку В. І. Терентьева, спеціальним суб'єктом злочину повинна визнаватися особа, що має поряд із загальними ознаками суб'єкта додаткові ознаки, передбачені Особливою частиною КК України [251, с. 177-178]. У цілому це визначення може бути сприйнятим, але є одне зауваження: як законодавче визначення спеціального суб'єкта злочину (ч.2

ст. 18 КК України), так і згадане наукове поняття не конкретизує ролі суб'єкта злочину. На перший погляд, це допускає можливість визнання спеціальним суб'єктом злочину не лише виконавця, але й інших можливих співучасників злочину (організатора, підбурювача, пособника). З іншого боку, в теорії кримінального права існує традиційна позиція, згідно з якою виконавцем злочину в протиправному діянні зі спеціальним суб'єктом є лише спеціальний суб'єкт [251, с.179; 143, с. 59-60]. Тому інші особи, які не мають ознак спеціального суб'єкта, можуть бути лише організатором, підбурювачем чи пособником вчинення злочину. Можна погодитися з думкою В. В. Кузнецова, що поняття “спеціального суб'єкта злочину” за ч.2 ст. 18 КК України слід викласти у такій редакції: “Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, виконавцем якого може бути лише певна особа, яка має додаткові (спеціальні) ознаки, передбачені у статті (частині статті) Особливої частини цього Кодексу” [139, с. 119]. Тобто ми конкретизуємо, що спеціальним суб'єктом злочину є не просто суб'єкт (це і так зрозуміло та впливає з основних ознак суб'єкта, які вказані на початку поняття), а саме виконавець злочину, що відповідає не лише теорії кримінального права, але й спрощує визначення виду суб'єкта за певні злочини [139, с. 118].

Пам'ятаючи вказані положення, повернемося до визначення суб'єкта групового порушення громадського порядку. Виділення активного учасника спеціальним суб'єктом групового порушення громадського порядку у цьому контексті є неправильним. Активним учасником групового порушення громадського порядку може стати будь-який загальний суб'єкт. Без активної участі (бездіяльністю вчинити вказаний злочин, звичайно, неможливо) загального суб'єкта не можлива реалізація певних форм об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України. Якщо особа вчиняє дії (бере участь), то вона здійснює саме активну поведінку. Виділення ступенів поведінки (участь, активна участь), на нашу думку, є сумнівним, і потребує певного редакційного уточнення диспозиція ст. 293 КК України. Тому активний учасник цього злочину нічим не

відрізняється від, наприклад, активного учасника крадіжки, який безпосередньо вчиняє таємне викрадення. При цьому, звичайно, ніхто не веде мови про спеціального суб'єкта крадіжки. Зважаючи на вказані положення, вважаємо недоцільним виділення спеціальним суб'єктом злочину просто виконавця діяння, тому що це нівелює саме поняття вказаного суб'єкта злочину. Якщо йти таким шляхом, то кожен злочин буде вчинятися спеціальним суб'єктом злочину, і тоді така класифікація суб'єктів злочину не має будь-якого практичного значення. Таким чином, можна погодитися з В. В. Кузнецовим, що спеціальний суб'єкт злочину в конкретному протиправному діянні виступає в якості виконавця, який отримує додаткові (спеціальні) ознаки (властивості), що конкретизують цю особу серед інших суб'єктів злочинів [139, с. 118].

Таку ж позицію ми маємо щодо визнання організатора спеціальним суб'єктом групового порушення громадського порядку.

Особа при організації вказаних групових дій виконує дії, що передбачені об'єктивною стороною складу злочину, тобто вона є виконавцем вчинення цього злочину. Те, що винна особа здійснює організаторські функції, не змінює кваліфікацію її дій – застосовується лише ст. 293 КК України. Якщо особа є виконавцем вчинення злочину, то, як ми вже зазначали, цього недостатньо для визнання її спеціальним суб'єктом злочину. На нашу думку, реалізація винним певної форми об'єктивної сторони складу злочину не повинна впливати на його ознаки як суб'єкта злочину. Це пояснюється тим, що особа набуває спеціальних ознак саме до вчинення злочину, а не під час вчинення злочину. Така властивість спеціального суб'єкта злочину повинна знайти відображення в ч. 2 ст. 18 КК України.

Зважаючи на те, що до початку групових дій будь-який загальний суб'єкт може стати суб'єктом групового порушення громадського порядку (незалежно від того, чи як організатор, чи активний учасник), слід визнати неприйнятним визначення спеціальних суб'єктів таких дій.

Тому за ст. 293 КК України, на нашу думку, не можна визначити спеціального суб'єкта злочину.

Проведений аналіз ознак суб'єкта групового порушення громадського порядку дозволяє зробити такий загальний висновок: суб'єктом групового порушення громадського порядку слід визнати загального суб'єкта злочину. Далі в контексті розгляду суб'єктивних ознак вказаного складу злочину предметом нашого дослідження будуть ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

3.2. Суб'єктивна сторона групового порушення громадського порядку

Встановлення ознак суб'єктивної сторони є завершальним етапом у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності. Тому з'ясування суб'єктивної сторони має важливе значення. По-перше, вона виступає обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, а її наявність чи відсутність дає можливість відмежувати злочинне діяння від незлочинного та дозволяє відмежовувати тотожні злочини за об'єктивними ознаками, а зміст суб'єктивної сторони істотно впливає на ступінь тяжкості вчиненого злочину, ступінь суспільної небезпечності особи суб'єкта, і тим самим – на призначення покарання.

Загальноновизнано, що суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, яке вона вчиняє, і до його наслідків [46, с. 48]. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризує певні юридичні ознаки, якими є вина, мотив та мета вчинення злочину. Ці ознаки тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення у кожному випадку вчинення злочину неоднакові.

У ст. 62 Конституції України закріплений важливий принцип, відповідно до якого кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли буде доведено вину особи у вчиненні злочину. Це конституційне положення знайшло своє втілення в КК України. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути

піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України). Законодавче закріплення цього положення є важливою гарантією додержання законності в діяльності правоохоронних органів і суду. Положення ст. 2 КК України знайшли своє подальше закріплення в ст. 23 КК України, де вперше в нашому законодавстві наведено загальне визначення поняття вини, і в статтях 24 та 25, що визначають поняття умислу та необережності і називають їх види. Більш детально ознаки суб'єктивної сторони конкретизуються в нормах Особливої частини КК України. Це свідчить про недопустимість у нашому праві об'єктивного ставлення за вину, тобто відповідальності особи за вчинене суспільно небезпечне діяння і його наслідки без встановлення вини. Таким чином, законодавство України закріплює форми вини і вказує на те, що їх конкретний прояв можливий лише у вчиненні суспільно небезпечного діяння. Отже, вина – це не тільки обов'язкова ознака суб'єктивної сторони, а й передумова кримінальної відповідальності і покарання [45, с. 87]. Тому питання про зміст вини суб'єкта щодо конструктивних ознак має важливе теоретичне та практичне значення для більш точної та повної кримінально-правової характеристики групових порушень сфери громадського порядку. Це дозволить правильно окреслити межі відповідальності за ці суспільно небезпечні дії.

Вина особи – це основна, обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, вона визначає наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст. Відсутність вини виключає суб'єктивну сторону, і тим самим – склад злочину. Проте в багатьох злочинах суб'єктивна сторона потребує встановлення мотиву та мети, що є її факультативними ознаками. Вони мають значення обов'язкових ознак лише в тих випадках, коли названі в диспозиції закону як обов'язкові ознаки конкретного злочину.

У цьому контексті є пізнавальною думка Р. В. Вереші, який в своїх дослідженнях інституту вини констатував, що в межах континентальної сім'ї (системи) права основні підходи до розуміння вини в кримінальному праві сформульовані в нормативній, оціночній, фінальній, об'єктивній кримінально-

правових концепціях (теоріях) та в психологічній теорії вини [24, с. 6]. При цьому в межах оціночної та фінальної концепцій (теорій) характерне розуміння вини як докору, а в межах нормативної, об'єктивної концепцій (теорій) та психологічної теорії вини поняття вини визначається через поняття “психічне ставлення” до певних обставин, пов'язаних з вчиненням особою злочинного діяння. Як відомо, визначення поняття “вини” в ст. 23 КК України ґрунтується на положеннях психологічної теорії вини. Дана теорія визначає, що вина є умовою кримінальної відповідальності, а усвідомлення протиправності не є обов'язковим для наявності вини [24, с. 6]. Даний підхід цілком узгоджується із загальною доктриною сучасного кримінального права та з нашою позицією з цього приводу. Саме цей підхід до розуміння вини буде використовуватися при характеристиці суб'єктивної сторони групового порушення громадського порядку.

Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу злочину нерозривно пов'язана з його об'єктивними ознаками. Її зміст відображають об'єктивні ознаки злочину, що характеризують його об'єкт, предмет і об'єктивну сторону, тому не існує абстрактної вини, відірваної від конкретного суспільно небезпечного діяння. Саме це діяння і становить предметний зміст вини, її матеріальне наповнення [23, с. 145].

Важливе значення має соціальна сутність вини, яка знаходить свій прояв у негативному чи зневажливому ставленні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, до тих інтересів, соціальних благ, цінностей (суспільних відносин), що охороняються кримінальним законом. Для кваліфікації групового порушення громадського порядку необхідно проаналізувати такі елементи вини, як форму та ступінь вини. Відповідно до теорії кримінального права формами вини є сполучення певних ознак свідомості і волі особи, що вчиняє суспільно небезпечне діяння [77, с. 15]. У цих ознаках і виражається психічне ставлення особи до діяння і його наслідків. Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини: умисел (ст. 24 КК України) і необережність (ст. 25 КК України). Умисел може бути прямим і непрямим, а необережність існує у виді злочинної самовпевненості та злочинної недбалості. Поза цими конкретними видами вина відсутня.

При цьому у кримінально-правовій літературі існують дискусії щодо змісту умислу при груповому порушенні громадського порядку. Так, В. Т. Дзюба зазначає: “...щодо злочинних наслідків, то як організатори, так і учасники злочинних дій мають усвідомлювати груповий характер свої дій, передбачати, що їх дії призведуть до настання грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажають такі дії вчинити” [185, с. 175]. Тобто, з одного боку, науковець не заперечує, що цей склад злочину має наслідки, – з цього слідує, що він за конструкцією відноситься до матеріальних. З іншого боку, він формулює зміст умислу щодо формального складу злочину.

Подібну позицію мають й інші науковці. Зокрема В.А. Ломако вважає, що “...особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає можливість грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації і бажає цього” [132, с. 802]. Але при цьому науковець при визначенні інтелектуального моменту умислу вказує на елемент злочинної самовпевненості (передбачає можливість) та знову не визначає чітко ставлення винного до наслідків. Така ситуація пов’язана з тим, що в кримінально-правовій науці немає одностайності щодо конструкції групового порушення громадського порядку [185, с. 174; 186, с. 542]. На наш погляд, цей склад злочину за конструкцією – матеріальний, тому напрошується попередній висновок, що визначати умисел слід відповідно до ч.2 ст. 24 КК України: особа усвідомлює, що організовує групові дії, передбачає грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає їх настання; особа усвідомлює, що бере активну участь у групових діях, передбачає грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає їх настання.

Однак у судовій практиці виникають ситуації, коли групові порушення громадського порядку можуть бути скоєні й з непрямым умислом. Такий вид

умислу, на нашу думку, можливий і при співучасті у вказаному злочині проти громадського порядку.

Розглянемо спочатку наскільки реальна така можливість з позиції теорії кримінального права. Так, окремі науковці вважають, що співучасть можлива як при прямому, так і при непрямому умислі, відмічаючи, що злочини з непрямим умислом зустрічаються на практиці не часто [38, с. 42; 250, с. 46; 119, с. 194-195].

Інші дослідники стверджують, що співучасть можлива тільки при прямому умислі [5, с. 21; 260, с.241-243]. Остання точка зору викликає певні сумніви, тому що необґрунтовано звужує поняття співучасті. Слід погодитися з думкою Г. П. Жаровської, що сам законодавець (ст. 26 КК України), вказуючи на умисел при співучасті, не вказує види такого умислу, допускаючи тим самим, що він може бути як прямим, так і непрямим [62, с. 43].

Для обґрунтування вказаної позиції слід пригадати, які є види умислу. Як відомо, залежно від спрямованості і ступеня конкретизації бажаних наслідків умисел прийнято розмежовувати на визначений (конкретизований) і невизначений (неконкретизований) [303, с. 194]. Визначений умисел характеризується чіткою конкретизацією наслідків діяння в передбаченні винного. Суб'єкт в такій ситуації передбачає конкретні наслідки і бажає їх настання. Це положення безпосередньо відноситься до суб'єктивних ознак групового порушення громадського порядку.

Оскільки злочин вчиняються саме групою осіб, то можна також припустити, що психічне ставлення окремих співучасників злочину може мати і форму невизначеного умислу, коли при передбаченні можливості настання суспільно небезпечних наслідків відсутня їх індивідуальна визначеність, тобто особа, яка приймає участь в груповому злочині, немає чіткого уявлення про характер і тяжкість можливих наслідків від дій всієї групи в цілому. Суб'єкт у цьому разі свідомо допускає настання відповідних наслідків, але про те, якою фактично буде ця шкода, не має чіткого уявлення.

Таким чином, можна сказати, що існують два основні підходи до визначення суб'єктивної сторони групового порушення громадського порядку.

Якщо винна особа вчиняє злочин, передбачений ст. 293 КК України, з визначеним (конкретизованим) умислом, то слід вести мову про прямий умисел, а якщо з невизначеним (неконкретизованим) – про непрямий.

На нашу думку, непрямий умисел може мати місце в поведінці саме пособника. Про теоретичну можливість такої ситуації у свій час згадувала Г. П. Жаровська, яка до співучасників, що можуть діяти з непрямым умислом, віднесла співвиконавця і пособника [62, с. 45-46]. Цілком справедливою є думка дослідниці, що “практично неможливо собі уявити підбурювача, який схиляє когось на скоєння злочину і при цьому байдуже ставиться до того, що в результаті його діяльності у виконавця виникає рішучість здійснити злочин” [62, с. 46]. Однак науковець не згадала про зміст вини організатора та виконавця злочину. Тому далі спробуємо розглянути послідовно який зміст умислу кожного співучасника.

Так, з суб’єктивної сторони умислом організатора охоплюється групове порушення громадського порядку, що повинні вчинити співвиконавці. Організатор бажає вчинення цього злочину і спрямовує свою діяльність на організацію його вчинення. У великих злочинних організаціях, що характеризуються ієрархією і різноманітними корумпованими зв’язками, організатор навіть може не знати конкретних співвиконавців, але його умислом охоплюється групове порушення громадського порядку, що входять до плану відповідної злочинної групи. Він не тільки передбачає, що в результаті його організаторських дій будуть вчинені або вчиняються відповідні злочини, але й бажає цього. Тобто непрямий умисел щодо поведінки організатора неможливий за своїм змістом.

Зміст умислу виконавця полягає в тому, що особа усвідомлює, що бере активну участь у групових діях, передбачає грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає настання вказаних наслідків. При цьому своєю поведінкою виконавець фактично породжує негативні наслідки для громадського порядку. Такі злочинні наслідки не є факультативними для винного, оскільки на їх

завдання безпосередньо й спрямована суспільно небезпечна поведінка виконавця (співвиконавця). Тобто можна цілком погодитися з С. І. Нікуліним, що організатор діє тільки з прямим умислом [323, с. 170].

З суб'єктивної сторони підбурювач має прямий умисел на вчинення співвиконавцями групового порушення громадського порядку, оскільки підбурювання можливе лише на вчинення конкретного злочину [296, с. 7] (не підбурювання взагалі, а підбурювання до вчинення певного злочину, в даному випадку, підбурювання до активних групових дій проти громадського порядку).

З суб'єктивної сторони пособник обов'язково повинен бути інформованим про злочинні наміри співучасників (у будь-якому випадку про злочинні наміри співвиконавців). Тим самим він передбачає, що цей злочин буде вчинений і бажає цього або свідомо припускає його вчинення. При цьому, очевидно, ставлення його до наслідків (грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації) може бути побічним (факультативним). Не можна погодитися з С. І. Нікуліним, що пособник діє тільки з прямим умислом [323, с. 188]. Оскільки науковець розглядає умисел пособника тільки щодо діянь, але при цьому не враховує ставлення співучасника до наслідків (що є обов'язковою ознакою відповідного складу злочину), яких намагається досягти виконавець та організатор злочину.

У цьому контексті слід пригадати думку А. Н. Трайніна, який вбачав особливість непрямого умислу у тому, "...що результат, який не бажаючи свідомо допускає винний, саме евентуальний, тобто може наступити, але може і не наступити" [255, с. 200]. Аналіз матеріалів судової та слідчої практики засвідчив, що такими пособниками можуть здійснюватися різного характеру допоміжні діяння: надання знарядь та засобів вчинення злочину, сприяння порадами, фінансова підтримка, а також будь-яке інше сприяння співвиконавцям злочину. При цьому вони не завжди бажали, щоб настали відповідні наслідки, хоча свідомо й допускали, що така можливість цілком реальна.

Для кваліфікації групового порушення громадського порядку надзвичайно важливим є встановлення мотивів і цілей винного. Мотивом, на думку деяких

вчених, є “спонукання людини до діяльності” або, точніше, таке спонукання, “яке викликає в особи рішучість скоїти злочин і керує ним при його здійсненні”, “те, що обумовлює прагнення людини до даної, а не якої-небудь іншої мети”, “більш-менш адекватно усвідомлене спонукання” [161, с. 62]. Мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого. Мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння. Мотив і мета як психічні ознаки характерні для будь-якої свідомої вольової поведінки людини. В їх основі лежать потреби, інтереси людини. Однак, коли йдеться про мотив і мету злочину, їх зміст визначається антисоціальною спрямованістю. Мотив і мета є самостійними психологічними ознаками суб’єктивної сторони, але вони взаємозалежні, взаємопов’язані між собою і лише у своїй єдності можуть дати повне уявлення про спрямованість поведінки особи [27, с. 73].

На відміну від вини, мотив і мета в структурі суб’єктивної сторони є факультативними ознаками, тобто такими, які в характеристиці суб’єктивної сторони різних злочинів можуть відігравати різну роль. Залежно від законодавчого опису суб’єктивної сторони конкретних злочинів мотив і мета можуть виконувати роль: 1) обов’язкових ознак; 2) кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак; 3) ознак, що пом’якшують чи обтяжують покарання.

Разом з тим певні мотиви і мета можуть зменшувати суспільну небезпечність, тяжкість конкретних складів злочинів, тому, якщо законодавець передбачить їх в конкретній кримінально-правовій нормі, то можна буде віднести певний склад злочину до так званого привілейованого, тобто з пом’якшуючими обставинами.

Необхідно відзначити, що прийоми та способи встановлення мотиву є досить обмеженими. Як вважає Б.С. Волков, мотиви не завжди є чітко вираженими та ясно усвідомленими, вони взагалі можуть бути не усвідомлені. Неусвідомленість мотивів, що викликають антигромадську поведінку, може бути обумовлена різними причинами, у тому числі емоційним станом. Проте й для цих

випадків встановлення мотиву злочину як елемента кваліфікації повинне бути обов'язковим [30, с. 76].

Мотивом групових порушень громадського порядку є спонукання особи до дій проти громадського порядку, тобто таке антигромадське спонукання, яке викликає в особи рішучість приймати участь в цих групових діях. Це можуть бути будь-які дії, що обумовлюють прагнення особи до цієї або іншої мети. Мотиви та цілі вчинення групових порушень громадського порядку можуть бути різними: корисливими, релігійними, національними, політичними й т.д. Це може бути діяльність суспільних і релігійних об'єднань або інших організацій, засобів масової інформації, фізичних осіб щодо планування, організації, підготовки й здійснення різних дій, у тому числі й спрямованих на здійснення злочинів проти громадського порядку, за мотивами ідеологічної, політичної, расової, національної або релігійної ненависті чи ворожнечі, а також мотиви ненависті або ворожнечі по відношенню до будь-якої соціальної групи.

Під мотивами ідеологічної ворожнечі або ненависті можна розуміти ті, які пов'язані з відчуженням, підозрілістю, що переходять у стійку ворожість до людей, що мають інші погляди на суспільство й місце в ньому людини.

Мотиви політичної ворожнечі виникають через приналежність іншої особи до іншої політичної партії.

Мотиви расової, національної або релігійної ненависті чи ворожнечі пов'язані з ідеями й поглядами, що виражають представлення про ущербність, неповноцінність, непривабливість, обмеженість людей конкретної раси, національності, релігійної конфесії, і викликають ворожість до способу життя, культури, традицій, обрядів громадян певної національності або раси чи релігійного віросповідання й т.п.

Під мотивами соціальної ненависті або ворожнечі розуміється негативна емоційна оцінка (відчуження, підозрілість, що переходять у стійку ворожість) будь-якої соціальної групи за ознакою професійної зайнятості, матеріального становища й т.п.

При цьому зазначені ідеї й погляди носять загальний характер і не звернені до конкретної особистості. Для кваліфікації не має значення, відповідають чи не відповідають дійсності приписувані тій або іншій групі людей особливості, риси. На кваліфікацію злочину вони не здійснюють впливу, однак можуть враховуватися судом у разі призначенні покарання.

Метою вказаного злочину є той бажаний результат, якого прагне досягнути організатор та активні учасники. Цілі відповідного злочину можуть бути різні: грубо порушити громадський порядок; суттєво порушити роботу транспорту, підприємства, установи чи організації; отримати матеріальну вигоду; вирішити соціальні проблеми тощо. На нашу думку, не можна ототожнювати наслідки та основні цілі вчинення такого злочину, що передбачені диспозицією ст. 293 КК України. Оскільки вказані наслідки можуть бути лише початковою метою у складному механізмі відповідної злочинної діяльності. Винні особи можуть використати ці наслідки як засіб реалізації кінцевої мети: виконання органами держави вимог співучасників, привернення уваги до певних соціально-економічних, релігійних, національних, політичних питань. Наведемо окремі приклади із слідчої практики.

Так, 17 жовтня 2008 року, близько 12.00 год, на повороті дороги в бік села Піщане, що на трасі Сімферополь-Севастополь, напроти спортивного комплексу “Чорноморнафтогаз” зібралося близько 120 мешканців села Віліно Бахчисарайського району. Громадяни зібралися для проведення мітингу на знак протесту з приводу незаконно ухваленого, на їх думку, рішення районного суду Бахчисарая щодо господарської діяльності “Агрофірми Крим”, зокрема, розпаювання землі. На місце пікету прибув заступник начальника ГУМВС України в АР Крим – начальник міліції громадської безпеки Микола Федорян. Для забезпечення охорони громадського порядку на місці події перебувало 70 працівників міліції, зокрема 30 бійців спецпідрозділу “Беркут”.

Напередодні до Бахчисарайської райдержадміністрації надійшло повідомлення про проведення мирної акції – пікету. Проте правоохоронці мали й іншу інформацією – про заплановане перекриття автодороги. Тож працівники

міліції заздалегідь попередили учасників пікету про неприпустимість перекриття автотраси й блокування руху транспорту.

Незважаючи на це, учасники акції проігнорували законні вимоги правоохоронців і близько 13.00 перекрили автодорогу в районі пішохідного переходу.

Після цього працівниками міліції були вжиті заходи щодо розблокування автодороги (учасників мітингу витіснили на узбіччя дороги). При цьому окремі учасники акції вчинили активну непокору працівникам міліції: хапалися за формений одяг і табельну зброю правоохоронців. Зважаючи на це, працівниками спецпідрозділу “Беркут” було зроблено три попереджувальні постріли в повітря холостими набоями.

Трьох найбільш активних порушників громадського порядку, мешканців села Берегове Бахчисарайського району, було затримано й доставлено до місцевого райвідділу міліції. Серед учасників – представники Меджлісу Бахчисарая та депутати різних рівнів. За цим фактом складено адміністративні матеріали [240].

Цілі, як правило, не впливають на кваліфікацію вказаного злочину. Однак наявність суспільно корисних цілей надає можливість суду, при певних обставинах, оцінити вказані протиправні дії як такі, що не становлять істотної суспільної небезпеки або призначити менш суворе покарання.

Так, у липні 2007 р. у м. Судак група громадян зібралася біля міськради. Пікетники вимагали зустрічі з мером м. Судака, хотіли висловити йому ряд скарг щодо виділення земельних ділянок. Не дочекавшись представників влади, присутні перекрили дорогу. Працівники міліції здійснили спробу звільнити проїжджу частину, але зіткнулися з фізичним опором.

Чотирьох найбільш агресивно налаштованих осіб затримали і доставити в міліцію для оформлення правопорушення. На деякий час дорогу вдалося розблокувати, проте потім ця ж група громадян знову заблокувала рух на центральній вулиці Судака. У наслідок затору, що виник, міліція знову почала відтісняти пікетників з дороги. Рух транспорту вдалося поновити, хоча кілька

працівників міліції та військовослужбовців внутрішніх військ одержали травми. Прокуратурою було порушено кілька кримінальних справ.

Організатор порушення порядку, відносно якого було виділено кримінальну справу в окреме провадження, визнаний судом винним у вчиненні групового порушення громадського порядку, передбаченого статтею 293 КК України. Відповідно до санкції цієї статті він оштрафований [245].

Мотив та мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони вказаного складу злочину. Але при цьому окремі науковці заперечують можливість хуліганських мотивів, пов'язуючи це з відмінністю групового порушення громадського порядку від групового хуліганства [127, с. 361; 132, с. 802]. Т. О. Гончар вказує на те, що “антидержавна” мета неможлива при груповому порушенні громадського порядку, що дозволяє відмежувати вказаний злочин від дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України) та посягань на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України) [133, с. 523]. В.В. Кузнецов справедливо зазначає, що окремі мотиви та цілі неможливі при груповому порушенні громадського порядку [140, с. 24].

Тобто для кваліфікації групового порушення громадського порядку слід виключити мотиви та цілі, за якими вчиняються групові порушення громадського порядку, але які кваліфікуються як інші злочини, наприклад, хуліганство (ч. 2 ст. 296 КК України) тощо. Як показує реальне життя, основними мотивами, які спонукають особу до вчинення групового порушення громадського порядку (за виключенням хуліганських мотивів), є різноманітні політичні, економічні, релігійні та побутові проблеми як індивідуального, так і суспільного характеру. Так, за даними соціологічного дослідження Центру Разумкова “Рівень і чинники громадянської активності в Україні”, проведеного у рамках програми Freedom House “Партнерство за реформи в Україні” за сприяння Агенції міжнародного розвитку США (USAID) з 7 по 16 серпня 2002 р. у всіх регіонах України (опитано 2004 респонденти віком від 18 років; похибка вибірки становить 2,3 %, опитування проводилося методом особистого інтерв'ю), найбільше громадян

(41 %) могли б взяти участь у акціях протесту в разі значного підвищення цін на найнеобхідніше; 33,9 % – у разі невиплати зарплати; 31,9 % – через її низький рівень. Водночас значну частину громадян можуть вивести на вулицю й інші мотиви: протест проти злочинності та беззаконня (34,7 %); проти свавілля місцевої влади (27,8 %); серед інших причин – екологічні вимоги; захист прав людей, чиї права було порушено; протест проти масового скорочення робочих місць на певному підприємстві або в галузі; іноземне втручання у зовнішні справи України тощо [327, с. 5].

Особливості деяких складів злочинів визначають необхідність з'ясування емоцій, які відчуває особа при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Вони відрізняються за своїм характером, змістом, часом виникнення. Більшість із них перебувають за межами суб'єктивної сторони злочину, тому що не впливають на формування її ознак, або вплив їх настільки низький, що не має істотного значення при формуванні у свідомості особи мотиву вчинення злочину. Однак деяким із них закон надає значення ознаки суб'єктивної сторони. Так, Л. І. Шеховцова визначає емоційний стан особи, яка вчинила злочин, як факультативну ознаку суб'єктивної сторони складу злочину [318, с. 498]. Вона вважає, що це особливий юридично значущий психологічний стан особи, який, впливаючи на її волю і свідомість, взаємодіє із ознаками складу злочину (насамперед, суб'єктивною стороною), і, таким чином, визначає особливості кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, а також впливає на вирішення питань, пов'язаних із індивідуалізацією покарання. Науковець виділяє такі види емоційного стану особи, як афект; стрес; фрустрація; емоційне збудження; емоційна напруга [318, с. 498].

Виходячи з даних, приведених Л.І. Шеховцовою, можна стверджувати, що групові порушення громадського порядку можуть бути також скоєні в таких емоційних станах, як емоційної напруги, емоційного збудження, фрустрації та стресу.

Емоційний стан особи впливає на такі елементи суб'єктивної сторони складу злочину, як вина, мотив та мета, в багатьох випадках визначаючи їх зміст та спрямованість [65, с. 11]. Емоції різної інтенсивності прямо впливають на вину як центральну ознаку суб'єктивної сторони, поряд з іншими факторами визначаючи ступінь вини як її кількісну характеристику. У деяких випадках емоції сильної інтенсивності можуть виступати в якості мотивів вчинення злочину. Досить яскраво це проявляється саме при вчиненні групового порушення громадського порядку. Наприклад, небезпечним для громадського порядку є поведінка вболівальників, при якій їхній експресивний стан набуває характеру особливого виду діючої групи. Така поведінка в абсолютній більшості випадків є результатом незадовільної гри або захоплення діями однієї з команд або окремих спортсменів, а також гострого роздратування, викликаного необ'єктивністю оцінки вболівальниками окремих ситуацій, що складаються під час матчу. Набуваючи характеру групової антигромадської поведінки, їх дії нерідко виражаються у виході на спортивну арену з метою виразити схвалення із приводу результату матчу або, навпаки, обурення діями команди-опонента, рішеннями суддів.

Іншу ситуацію ми можемо спостерігати при груповому порушенні громадського порядку, коли громадяни діють в умовах крайньої необхідності. Різні соціальні негаразди (невиплата заробітної платні, проблеми з отриманням земельних ділянок, виселення із гуртожитків, порушення волевиявлення громадян, резонансні дорожньо-транспортні пригоди, незаконні рішення правоохоронних органів та суду тощо) іноді штовхають людей на групове порушення громадського порядку. Вказані причини можуть бути актуалізовані не тільки підвищенням соціальної напруги серед людей, але й емоційним вибухом, пов'язаним із гострим проявом несправедливості щодо конкретної особи або групи осіб.

За офіційними даними ГУ МВС у Закарпатській області 11 червня 2009 р. у селі Драгово патрулював наряд ДПС у складі командира Хустського окремого взводу УДАІ ГУ МВС капітана міліції В. Лазаря й старшого лейтенанта

М. Подвича. Близько 18.00 год ці правоохоронці зупинили автомобіль “БМВ-525” сірого кольору з львівськими номерами серії “ТВ” для перевірки. На вимогу працівників міліції пред’явити документи водій іномарки категорично відмовився, закрив машину й почав знімати з неї номери. Працівники ДАІ перевірили номерні знаки авто й виявили, що вони зареєстровані за іншим автомобілем. Затриманий “БМВ” було вирішено доставити на штрафплощадку для з’ясування обставин справи. Для цього в Драгово був викликаний евакуатор і додатковий наряд ДПС. Однак евакуювати машину не вдалося, тому що на місце події приїхали біля півсотні агресивно настроєних осіб, багато з яких перебували в нетверезому стані. Вони поводитися агресивно, нецензурно висловлювались, погрожували працівникам міліції розправою. Ці нетверезі особи перевернули на дах міліцейську машину з екіпажем, а також намагалися зробити це ж з іншим службовим автомобілем. Незабаром на місце інциденту з Ужгорода прибули бійці спецпідрозділу “Беркут”. Правоохоронці стверджують, що затримали лише близько 10 чоловік. Справа дійшла до розгляду в Хустському районному суді, що прийняв ряд постанов про притягнення до адміністративної відповідальності деяких селян, що брали участь в інциденті. Але пізніше людей звільнили, та Апеляційний суд Закарпатської області скасував рішення про притягнення їх до адміністративної відповідальності. За свідченнями селян їх дії були спровоковані працівниками міліції, які бажали отримати хабара [159, с. 11].

Безперечно, що формально подібна поведінка є злочинною. Однак, наприклад, неможливість вирішити вказані соціальні проблеми іншим (законним) чином не дають людині можливостей до свободи вибору.

Таким чином, при правовій оцінці групового порушення громадського порядку слід, все ж таки, враховувати такі факультативні ознаки, як мотив, мета вчинення злочину та емоційний стан винного.

Підсумовуючи викладене у розділі 3 дисертації, можна зробити такі висновки:

1. Суб'єктом групового порушення громадського порядку визнається фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт). Тому за цей злочин не можна визначити спеціального суб'єкта злочину.

2. Доцільно в Загальній частині КК України передбачити підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб, зокрема й за вчинення злочинів проти громадського порядку (ст.ст. 293, 294 КК України).

3. Слід виключити з диспозиції ст. 293 КК України вказівку на те, що особа бере саме “активну участь” у груповому порушенні громадського порядку, тобто редакцію вказаної норми викласти таким чином: “... а також участь у таких діях...”.

4. Встановлено, що злочин, передбачений ст. 293 КК України, вчиняється тільки з умисною формою вини.

5. Визначення змісту умислу при груповому порушенні громадського порядку залежить від видів умислу та співучасників. Якщо винна особа вчиняє злочин, передбачений ст. 293 КК України, з визначеним (конкретизованим) умислом, то слід вести мову про прямий умисел, а якщо з невизначеним (неконкретизованим) – про непрямий. Обґрунтовано, що непрямий умисел може мати місце в поведінці саме пособника.

6. Зміст умислу співучасників полягає в наступному:

1) організатора: особа усвідомлює, що організовує групові дії, передбачає грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає їх настання;

2) виконавця (співвиконавця): особа усвідомлює, що бере активну участь у групових діях, передбачає грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає їх настання;

3) підбурювача: особа усвідомлює, що викликає рішучість у інших співучасників організувати чи вчинити групове порушення громадського порядку,

передбачає, що такі дії призведуть до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає настання вказаних наслідків;

4) пособника: особа усвідомлює, що фізично або інтелектуально допомагає іншим співучасникам організувати чи вчинити групове порушення громадського порядку, передбачає, що такі дії призведуть до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає або свідомо припускає настання вказаних наслідків.

7. Мотив, мета та емоційний стан є факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

Мотивом групових порушень громадського порядку є таке антигромадське спонукання, яке викликає в особи рішучість організувати чи приймати участь в групових діях. Мотиви вчинення групових порушень громадського порядку можуть бути різними, наприклад, корисливими, релігійними, національними, політичними тощо. Метою вказаного злочину є той бажаний результат, якого прагне досягнути організатор та активні учасники. Цілі відповідного злочину можуть бути різні: грубо порушити громадський порядок; суттєво порушити роботу транспорту, підприємства, установи чи організації; отримати матеріальну вигоду; вирішити соціальні проблеми тощо. Встановлено, що в деяких випадках емоції сильної інтенсивності можуть виступати в якості мотивів вчинення групового порушення громадського порядку.

8. Для кваліфікації групового порушення громадського порядку слід виключити мотиви та цілі, за якими вчиняються групові порушення громадського порядку, але які кваліфікуються як інші злочини.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГРУПОВЕ ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

У кримінально-правовій науці значна увага приділяється особливостям кваліфікації злочинів. Вагомих наукових результатів при вирішенні відповідних питань кримінально-правової оцінки діянь досягли П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, Є. В. Благов, Я. М. Брайнін, Ф. Г. Бурчак, П. А. Воробей, А. Д. Горбуза, М. І. Ковальов, М. Й. Коржанський, В. Н. Кудрявцев, В. В. Кузнецов, Н. Ф. Кузнецова, Б. А. Курінов, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, А. В. Наумов, А. С. Новіченко, А. В. Савченко, Є. А. Сухарев, С. А. Тарарухін, В. Я. Тацій та інші відомі криміналісти.

Як відомо, у кримінально-правовій літературі щодо поняття “кваліфікація злочинів” висловлюються різні точки зору. Одним з перших визначень поняття “кваліфікація злочинів” є визначення, запропоноване А. А. Герцензоном: “Кваліфікація злочинів полягає у встановленні відповідності даного конкретного діяння ознакам того або іншого складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність” [34, с. 34]. В. М. Кудрявцев – один з фундаторів теорії кваліфікації злочинів – пропонує наступне визначення кваліфікації злочинів: “встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння ознакам складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою” [136, с. 5]. На думку знаного вітчизняного фахівця цієї проблематики М. Й. Коржанського, “кваліфікація злочинів – кримінально-правова оцінка вчиненого діяння, вибір і застосування до нього тієї кримінально-правової норми, яка найбільш повно описує його ознаки” [105, с. 16].

На думку відомого вітчизняного вченого В. О. Навроцького, який захистив єдине на теренах України дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук з питань кваліфікації злочинів [177], у

широкому значенні кваліфікація злочинів – це: 1) “результат кримінально-правової оцінки діяння органами дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду внаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначена норма(и) кримінального закону, яка(і) передбачає(ють) відповідальність за вчинене, встановлена відповідність між юридично значущими ознаками посягання і ознаками злочину, передбаченими законом, та процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності” [176, с. 54]. Не вступаючи в дискусію з вказаними вченими, вважаємо, що останнє визначення цілком відповідає вимогам сучасної кримінально-правової науки та потребам правозастосовної діяльності.

Є слушною також інша думка В. О. Навроцького, що проблема кваліфікації злочинів всебічно не проаналізована. Цілий ряд питань залишаються нерозкритими чи дискусійними, окремі положення некритично сприймаються вченими і переходять з публікації у публікацію [177, с. 3].

При цьому з поняттям “кваліфікація злочину” тісно пов’язані поняття “застосування кримінального закону”, “притягнення до кримінальної відповідальності”, “кримінально-правове ставлення у вину” тощо. Справедливою є думка професора А. В. Савченко, що ці поняття не є рівнозначними, повністю не збігаються з поняттям “кваліфікація злочину”, а тому використовуються паралельно та є суміжними кримінально-правовими категоріями [143, с. 20]. Провідний криміналіст П. А. Воробей, дослідивши питання кваліфікації злочину та кримінально-правового ставлення у вину, вказав, що ці два поняття співвідносяться між собою як форма та зміст, де формою є кваліфікація, а ставлення у вину – її змістом [31, с. 148-149].

Очевидно, що кваліфікація злочинів нерозривно пов’язана з розмежуванням злочинів, як фактів дійсності, правових норм та диспозицій статей закону, в яких виражені ці норми, складів злочинів, що становлять собою теоретичні моделі певних посягань [176, с. 475].

Аналіз судової практики свідчить про те, що значна кількість помилок, допущених під час кримінально-правової кваліфікації, обумовлена неправильним

вирішенням саме питань розмежування злочинів – нерозумінням різниці між окремими кримінально караними посяганнями, невмінням обґрунтувати цю різницю в процесуальних документах, а тим самим – і пояснити причини зміни кваліфікації [176, с. 476].

Отож, на цьому етапі дослідження зосередимо увагу на встановленні та обґрунтуванні критеріїв відмежування групового порушення громадського порядку від інших, суміжних з ним злочинів та правопорушень.

4.1. Розмежування групового порушення громадського порядку з суміжними складами злочинів та іншими правопорушеннями

Склад злочину, який досліджується в даній роботі (ст. 293 КК України), слід розмежовувати з іншими злочинами, які також спрямовані на охорону громадського порядку. При цьому слід встановити, що таке “розмежування”, та його місце в теорії кваліфікації злочинів.

Як відомо, процес кваліфікації полягає у послідовному розмежуванні кожної ознаки вчиненого діяння з ознаками інших, суміжних злочинів. Розмежування злочинів, як зазначав академік В. М. Кудрявцев, є зворотною стороною кваліфікації [137, с. 126].

Розмежування включає наступні дії:

- 1) знаходження спільного – того, що об’єднує порівнювані об’єкти;
- 2) виведення ознак, за якими порівнювані об’єкти відрізняються між собою;
- 3) встановлення, у чому ж полягає відмінність у виявлених розмежувальних ознаках [176, с. 477-478].

При цьому слід відрізнити конкуренцію норм та співвідношення суміжних складів злочинів. Одним із перших звернув увагу на відмежування цих понять патріарх кримінально-правової науки В. М. Кудрявцев, який, порівнюючи ці поняття, вказав, що кожен із суміжних складів має ознаку (чи ознаки), яка

відсутня в іншому, у той час, як при конкуренції тільки одна з норм наділена ознаками, що відсутні в іншій [137, с. 245-246].

Погоджуємося з думкою В. В. Налуцишина, що суміжні злочини мають місце в тому випадку, коли ознаки, які утворюють елементи їх юридичних складів, до певної міри збігаються як за змістом, так і за обсягом [179, с. 46]. Це вимагає від правозастосувача віднайти саме ті суттєві ознаки, за якими необхідно проводити розмежування таких діянь. Російський криміналіст Н. Г. Кадніков стверджує, що при здійсненні розмежування важливо встановити, на які соціальні цінності, блага або законні інтереси посягає те чи інше діяння, чому і яку шкоду воно завдає [82, с. 64].

Тому, зважаючи на вказані положення, проведемо розмежування групового порушення громадського порядку з суміжними складами злочинів. Важливість цього питання безперечна, оскільки в сучасній постанові ПВСУ “Про судову практику у справах про хуліганство” від 22 грудня 2006 р. № 10 жодного речення не присвячено цим практично необхідним правилам кваліфікації таких злочинів [88, с. 613-619].

Це, насамперед, злочини, відповідальність за які також встановлено кримінально-правовими нормами, що містяться у дванадцятому розділі КК України. Це такі злочини, як масові заворушення (ст. 294 КК України), заклики до здійснення дій, які загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України), та хуліганство, вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 296 КК України).

Розмежування групового порушення громадського порядку з масовими заворушеннями (ст. 294 КК України).

Відповідно до ст. 294 КК України масовими заворушеннями визнаються організація таких заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Спільною ознакою обох складів злочинів є те, що вони посягають на один родовий об'єкт (громадський порядок) – це урегульовані нормами права та поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільні відносини, що складаються у сфері забезпечення нормальних умов відпочинку, побуту і спокою людей.

Також однакові ознаки вбачаються в таких елементах складів злочинів, як суб'єкт (є осудна особа, що досягла 16-річного віку) та суб'єктивна сторона (умисел).

Певною спільною ознакою цих правопорушень є те, що вони відносяться до злочинів збирального характеру. Тобто "... вони здатні спричинити шкоду невизначеному колу суспільних відносин, і за своєю суттю є узагальненими поняттями, що потребують конкретного наповнення" [76, с. 143].

Розмежування між вказаними злочинами, на нашу думку, слід проводити за наступними відмінностями (див. таблицю 4.1).

Таблиця 4.1

Відмінності між груповим порушенням громадського порядку та масовими заворушеннями

Обов'язкові ознаки складу злочину, за якими розмежовуються відповідні склади злочинів	Групове порушення громадського порядку	Масові заворушення
1	2	3
предмет	відсутній	майно, будівлі, споруди
потерпілий	відсутній	громадяни, представники влади
дія	1) організація групових дій; 2) активна участь у групових діях.	1) організація заворушень; 2) активна участь у масових заворушеннях.
причинний зв'язок	наявний	відсутній
наслідки	1) грубе порушення громадського порядку; 2) суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації.	відсутні

Продовж. табл. 4.1

1	2	3
спосіб	відсутній	1) через насильство над особою; 2) шляхом погромів, підпалів, знищення майна; 3) через захоплення будівель або споруд; 4) насильницьке виселення громадян; 5) опір представникам влади із застосуванням певних знарядь.
знаряддя	відсутні	зброя або інші предмети, що використовувалися як зброя
форма вини	прямий та непрямий умисел	прямий умисел, психічне ставлення винного до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 294 КК, може характеризуватися умислом або необережністю.

Передусім зазначимо, що окремі науковці не вбачають принципових відмінностей у характері дій учасників масових заворушень та групових порушень громадського порядку. Вони звертають увагу, в основному, на кількісний критерій – наявність маси, юрби людей як специфічну ознаку тільки масових заворушень [105, с. 418]. На нашу думку, така ознака масових заворушень безпосередньо в диспозиції норми не зазначена. Виникає питання: звідки вона з'являється? Відповідь на це питання дає тлумачення терміну “масове”, яке пов'язується з масою людей. Як відомо, у кримінально-правовій теорії XIX ст. термін “збіговисько” після 1917 р. трансформувався в поняття “масові заворушення” [141, с. 57]. Так, М. С. Таганцев зазначав: “Поняття збіговиська означає об'єднання заради загальних дій або заради загальної мети більш-менш значного числа осіб, маси людей; до того ж поняття множини не може бути визначено будь-якими ознаками, особливо вказаними в законі, а встановлюється за обставинами кожного випадку” [294, с. 57]. У свою чергу, з довідкової літератури можна дізнатися, що поняття “натовп” визначається як “скупчення людей, збіговисько” [47].

Таким чином, теорія кримінального права тісно пов'язує термін “натовп” з масовими заворушеннями, але при цьому не пропонує чіткі кількісні

характеристики цього поняття [78, с. 45; 105, с. 418; 316, с.46]. На нашу думку, неможливо чітко визначити кількісні характеристики натовпу і, відповідно, складу злочину масових заворушень. При цьому є слушною думка Ю. М. Демідова, що поняття маси людей, натовпу досить умовне [52, с. 30]. Це пов'язано з тим, що законодавець не зазначає, яка кількість людей потрібна для визначення заворушень масовими. Вважається, що зазначена кількість людей для наявності цієї ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 294 КК України, має бути достатньою, щоб перекрити транспортні шляхи, зірвати проведення масових заходів, тобто контролювати досить значні території [141, с. 147]. Звичайно, у залежності від того, наскільки великий натовп, може бути заподіяна більша або менша шкода різним об'єктам кримінально-правової охорони [141, с.57]. При цьому у судовій практиці трапляються ситуації, коли навіть десять осіб визнавали, фактично, натовпом [113].

Так, 14 січня 2005 р. П. організувала масові заворушення, у яких прийняла активну участь, за наступних обставин. 19 серпня 2004 р. на пленарному засіданні 32 сесії Козинської селищної ради XXIV скликання прийнято рішення про дострокове припинення повноважень Козинського селищного голови П. У зв'язку з відмовою П. передати документи селищної ради 11 січня 2005 р. мешканцями смт. Козин та депутатами ради створено комісію для огляду приміщення ради та опису документів, що перебували в її приміщенні.

14 січня 2005 року о 16 год. під час роботи комісії мешканці смт. Козин Р., В., К. та інші (*біля 10 осіб*) (курсив наш – Р.О.) за ініціативи, активного спонукання та під керівництвом П. виламали вхідні двері Козинської селищної ради та увірвались до її приміщення.

Захопивши таким чином приміщення ради, зазначені особи застосували балончики з речовиною дратівливої та сльозогінної дії до членів вказаної комісії, які перебували в приміщенні, після чого стали наносити удари членам комісії невстановленими предметами, які вони використовували як зброю, а потім виштовхали їх з приміщення на вулицю. Одночасно з цим працівникам

Обухівського РВ ГУ МВС України в Київській області, які припиняли протиправні дії, були нанесені удари невстановленими предметами.

П. приймала активну участь в організованих нею масових заворушеннях, сама завдавала удари руками мешканцям смт. Козин та заохочувала інших осіб до активних насильницьких дій [114, с. 54].

Пригадаємо, що при груповому порушенні громадського порядку, як ми вже зазначали, також не визначені чітко кількісні параметри групи, яка вчиняє відповідні злочинні дії.

Тому дана ознака, зважаючи на її оціночний зміст, на нашу думку, не може бути використана для розмежування вказаних злочинів.

Є й інша позиція в кримінально-правовій науці, а саме, що вказані злочини слід розмежовувати, насамперед, за об'єктами посягань. Так, Ю. М. Демідов вважає, що групове порушення громадського порядку, на відміну від масових заворушень, навіть будучи спрямованими на дезорганізацію нормальної діяльності державних установ, не посягають на основи влади [52, с. 54].

На нашу думку, остання позиція є дискусійною, оскільки, як вже зазначалося, розташування в єдиному розділі відповідних складів злочинів в системі Особливої частини КК України, й відповідно однаковий родовий та основний безпосередній об'єкт не дають обґрунтованих підстав для інших висновків. Можливо, слід говорити про відмінність в додаткових безпосередніх об'єктах. За ст. 294 КК України додатковим обов'язковим об'єктом цього злочину залежно від конкретної форми його прояву є життя і здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, відносини власності, відносини, що забезпечують нормальну роботу органів влади, правоохоронних органів, здійснення громадянами діяльності по охороні громадського порядку або громадська безпека; за ст. 293 КК України, як раніше зазначалося, – порядок роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій.

Слід врахувати й думку П. В. Шалдирвана, який вказує, що масові заворушення також можуть мати хуліганський характер, але на відміну від дій, передбачених статтею 293 КК України, виходять не від окремої групи, а від

натовпу (масового скупчення людей) [315, с.45].

Далі доцільно дати належну правову оцінку відмінності за конструкціями відповідних складів злочинів. На нашу думку, як було зазначено в таблиці 4.1, групове порушення громадського порядку має матеріальний склад злочину (наявність дії, причинного зв'язку та наслідків), масові заворушення слід вважати формальним складом злочину.

На думку В. В. Кузнецова, закінчення вказаного складу злочину слід визначати в залежності від форми вчинення злочину: злочин у формі організації масових заворушень буде вважатися закінченим, коли дії по організації масових заворушень призвели до вказаних у диспозиції ч.1 ст. 294 КК наслідків (окремі з них за своїм змістом є діями) насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя; активна участь у масових заворушеннях може вважатися закінченим складом злочину, коли настали наслідки (насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна) або вчинені дії (захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя) [141, с. 61]. Тобто, фактично, пропонується склад злочину, передбачений ч.1 ст. 294 КК України, визнавати за конструкцією як матеріально-формальний. Між іншим, таку саму позицію підтримав й В. Т. Дзюба [185, с. 61].

В. О. Навроцький та Л. С. Кучанська вважають, що злочин (ст. 294 КК) вважається закінченим з моменту початку масових заворушень – вчинення конкретних актів насильства, погромів тощо [187, с. 834; 287, с. 595]. На думку П. С. Матишевського, злочин є закінченим тоді, коли дії по організації масових заворушень призвели до вказаних у диспозиції статті діянь або до спроби їх вчинення [184, с. 607].

На наш погляд, останні думки є більш переконливими, оскільки законодавець чітко не розмежував в диспозиції норми дію та наслідок. Ці складові

ознаки об'єктивної сторони нерозривно пов'язані між собою. Тому, на нашу думку, масові заворушення мають формальний склад злочину.

Досить ґрунтовну систему відмінностей між вказаними злочинами пропонує В. В. Кузнецов: в джерелі ініціативи (при групових порушеннях громадського порядку дії, як правило, виходять від окремої групи людей, а при масових заворушеннях – дії виходять, як правило, із натовпу); у характері злочинних дій (при групових порушеннях громадського порядку переважна більшість людей веде себе пасивно, лише виконуючи вказівки окремих організаторів, а при масових заворушеннях – переважна більшість людей веде себе активно, навіть не виконуючи вказівки окремих організаторів); у типових діях (при групових порушеннях громадського порядку: відмова звільнити приміщення чи певну територію, ігнорування розпоряджень адміністрації чи представників влади, відмова припинити незаконні мітинги, пікетування, демонстрації тощо, а при масових заворушеннях: супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя); у динаміці (при групових порушеннях громадського порядку число учасників істотно не збільшується, вони не зростають кількісно, а при масових заворушеннях – число учасників може постійно зростати) [141, с. 55]. У цілому погоджуючись з вказаними відмінностями, зазначимо, що такі розбіжності, як джерело ініціативи та динаміка злочину, є досить загальними й тому їх важко довести під час досудового слідства.

Остання відмінність стосується ознак суб'єктивної сторони складів злочинів. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 294 КК України, характеризується прямим умислом, але психічне ставлення винного до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 294 КК України, може характеризуватися умислом або необережністю. Однак, на відміну від злочину, передбаченого ст. 294 КК України, при груповому порушенні громадського порядку можливий як прямий, так і непрямий умисел.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 294 КК України, в наступному: 1) в ознаках об'єкта (в додатковому обов'язковому об'єкті, предметі, потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в характері типових злочинних дій, в способі вчинення злочину, в причинному зв'язку, в наслідках, знаряддях вчинення злочину); 3) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ч.1 ст. 294 КК України – формальний); 4) в ознаках суб'єктивної сторони складів злочинів (за ст. 293 КК України можливий як прямий, так і непрямий умисел, а за ч.1 ст. 294 КК України – умисел, за ч.2 ст. 294 КК України – як умисел, так і необережність щодо наслідків).

Як вже було зазначено у першому підрозділі роботи, диференціація відповідальності за масові заворушення призвела до появи простого складу, який з часом трансформувався у групове порушення громадського порядку. Відмінність між вказаними злочинами полягала, в основному, у ступені суспільної небезпеки діяння. На таку відмінність вказала й відносна більшість респондентів (120 осіб, 44,4 відсотка з усіх опитаних осіб). При цьому 81 особа (30,1 відсотка з усіх опитаних) не розділяє чітко вказані злочини. Це свідчить про те, що значна частина практичних працівників міліції мають істотні труднощі при розмежуванні вказаних складів злочинів.

Зважаючи на практичні проблеми в кваліфікації таких злочинів та раніше здійснений історичний аналіз відповідальності за групове порушення громадського порядку та порівняння відповідних сучасних складів злочинів дозволяє запропонувати висновок про доцільність об'єднання ст.ст. 293 та 294 КК України. Пропозицію об'єднати вказані статті підтримали й переважна більшість респондентів – 201 (74,4 відсотка з усіх опитаних осіб). При цьому стаття 294 КК України потребує виключення з кримінального законодавства.

Назва нового складу злочину, на нашу думку, повинна залишитися відповідною назві чинної ст. 293 КК України. Визначення окремо терміна “масові заворушення” є недоцільним, оскільки, як вже було зазначено, слово “масові” не має чітких меж. Поняттям “групове порушення громадського порядку” повинно

охоплюватися й масове заворушення, оскільки основна різниця між вказаними складами полягає у ступені суспільної небезпеки діянь. Також слід узгодити пропозиції щодо удосконалення ст. 293 КК України (які стосуються наслідків вчинення злочину та другої форми групового порушення громадського порядку) з редакцією ст. 294 КК України. Це пояснюється тим, що новий склад повинен мати кваліфікуючі обставини (це ч.1 та ч.2 ст. 294 КК України), які безпосередньо кореспондуються з основним складом групового порушення громадського порядку.

Розмежування групового порушення громадського порядку із закликами до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України).

Стаття 295 КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту.

Так само, як і масові заворушення, так і злочин, передбачений ст. 295 КК України, має однаковий родовий та основний безпосередній об'єкти, а також суб'єкта злочину з груповим порушенням громадського порядку.

Суттєва відмінність між вказаними злочинами полягає саме в ознаках об'єктивної сторони складів злочинів. На перший погляд, ці злочини вчиняються лише дією, що їх, навпаки, зближує. Однак з'ясування змісту цих дій свідчить про різні форми злочинної поведінки. Так, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 295 КК України, полягає в двох формах: 1) публічні заклики до вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку; 2) розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, якщо ці дії загрожують громадському порядку або безпеці громадян. Об'єктивна сторона групового порушення громадського порядку, як вже зазначалося, полягає в таких формах: 1) організація групових дій; 2) активна участь у таких діях. Тобто, очевидно, що

злочинні дії в зазначених злочинах можуть мати такі різновиди: фізичний та інформаційний. При цьому в першій формі злочину, передбаченого ст. 295 КК України, наявна така обов'язкова ознака, як публічність, яка також є характерною, як ми вже зазначали, для групового порушення громадського порядку. У другій формі вчинення злочину, передбаченого ст. 295 КК України, наявна така обов'язкова ознака об'єктивної сторони, як знаряддя вчинення злочину – матеріали із закликами до вчинення відповідних дій.

Подібні відмінності визначив й О. В. Кириченко, який проводив відмежування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці та групового порушення громадського порядку [87, с.55]. Різниця між зазначеними злочинами, на думку вченого, полягає в тому, що завідомо неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці вчинюється інформаційним способом, а групове порушення громадського порядку – як інформаційним, так і фізичним. Інформаційні дії виражаються у закликах громадян не виконувати розпорядження органів державної влади тощо [87, с.55].

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення будь-якої з названих у ст. 295 КК України дії. Як ми вже згадували, групове порушення громадського порядку вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків.

Також певне розмежування слід провести за ознаками суб'єктивної сторони. Групове порушення громадського порядку може бути вчинено як з прямим, так і непрямим умислом, а заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, – тільки характеризується прямим умислом. При цьому виготовлення чи збереження матеріалів, в яких міститься інформація про заклик до дій, передбачених ст. 295 КК, вчиняється з метою їх розповсюдження.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 295 КК України, в наступному: 1) в ознаках об'єктивної сторони (у змісті злочинних дій, у причинному зв'язку, в наслідках, знаряддях вчинення злочину); 2) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 295 КК України – формальний); 3) в ознаках

суб'єктивної сторони (ст. 293 КК України передбачає як прямий, так і непрямий умисел, а ст. 295 КК України – тільки прямий; в меті злочину).

Розмежування групового порушення громадського порядку із хуліганством (ст. 296 КК України).

Хуліганство – один з небезпечних і дуже поширених злочинів проти громадського порядку. Частина 1 ст. 296 КК України визнає хуліганством грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Будь-які інші види хуліганських дій утворюють адміністративний делікт.

Так само, як і групове порушення громадського порядку, хуліганство має наступні спільні елементи складу злочину: однаковий родовий та основний безпосередній об'єкти. Пригадаємо, що саме громадський порядок є основним безпосереднім об'єктом хуліганства, тому що проти нього, насамперед, спрямоване хуліганство, і він, головним чином, охороняється нормою, що передбачає кримінальну відповідальність за хуліганство [156, с. 469].

В. В. Налуцишин та В. С. Комісаров запропонували визнати “публічність” обов'язковою ознакою об'єктивної сторони хуліганства [179, с. 100; 212, с. 166]. Якщо підтримати таку позицію, то вказана ознака є подібною з аналогічною при груповому порушенні громадського порядку. Однак, на нашу думку, вказана ознака не є обов'язковою ознакою хуліганства, оскільки в ст. 296 КК України відсутня вказівка на вчинення злочину публічно. Хуліганство може мати місце в квартирі, на безлюдній вулиці тощо [102, с. 108]. Таке положення, фактично, знайшло підтвердження в нашому узагальненні 220 кримінальних справ, розглянутих судами України за ст. 296 КК України (Див. Додаток Б). Можливе вчинення хуліганства і через телефонний зв'язок, коли винний, наприклад, у нічний час періодично дзвонить потерпілим, порушуючи їх сон і цинічно ображає їх.

Цілком справедливою є думка М. Й. Коржанського, що законодавче визначення хуліганства виражене невеликою кількістю його загальних ознак, й тому ця обставина значно ускладнює кваліфікацію діяння, передбаченого ст. 296

КК України [105, с. 420-421]. Крім того, згідно з даними опитування працівників правоохоронних органів, проведеного І. М. Копотуном, респонденти “не вбачають відмінності між злочинами, передбаченими ст. 293 та ч. 2 ст. 296 КК України, і наявності таких випадків кваліфікують їх як групове хуліганство (майже 78 % опитаних зазначили про такі обставини)” [102, с. 76]. Таке положення, фактично, знайшло підтвердження у нашому узагальненні 220 кримінальних справ, розглянутих судами України за ст. 296 КК України. В 46 кримінальних справах (100 відсотків з усіх кримінальних справ, кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК України) наслідком групового хуліганства було грубе порушення громадського порядку чи суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. В 4 кримінальних справах (8,7 відсотків з усіх кримінальних справ, кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК України) були встановлені винні особи, які брали участь у груповому хуліганстві та не керувалися мотивами явної неповаги до суспільства. При цьому кількість осіб, які приймали участь у груповому хуліганстві, була досить різна (Див. Додаток Б). Наведемо приклад, коли групове порушення громадського порядку було кваліфіковано як дрібне хуліганство.

У вересні 2009 р. громадяни Румунії приїхали в Україну для вчинення шахрайства. Громадянам України вони пропонували перстні з металу жовтого кольору, які видавали за вироби, виготовлені з золота. У Звенигородському районі іноземці теж намагалися продати товар, та один із місцевих жителів зразу ж помітив підробку. Викриті громадяни Румунії вчинили гучний скандал: майже десяток громадян Румунії посеред села щось злісно викрикували та били руками й ногами автомобіль місцевого жителя.

Співробітники паспортного відділу та ДАІ Звенигородського РВ ГУ МВС затримали цих осіб. Як повідомила начальник відділу громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб полковник міліції Марина Пономаренко, на 2 жовтня 2009 р. іноземці притягнуті до адміністративної відповідальності за статтею 173 КУпАП за *групове порушення громадського порядку* (курсив наш – Р.О.), образливе ставлення до громадян та скоєння ними інших подібних дій, що порушили громадський порядок і спокій [229].

Тому, зважаючи на практичну необхідність, у кримінально-правовій літературі науковці неодноразово зверталися до розмежування вказаних злочинів.

Так, В. В. Налуцишин у власному дисертаційному дослідженні, яке присвячене кримінальній відповідальності за хуліганство, спробував відмежувати групове порушення громадського порядку від хуліганства. Однак, на нашу думку, науковець, розмежовуючи вказані злочини, помилково робить висновок, що хуліганство є загальною нормою щодо групового порушення громадського порядку [179, с. 176]. Тобто, з одного боку, він вказує на суміжний характер цих протиправних дій, а з іншого, фактично, стверджує про конкуренцію (конкуренцію загальної (ст. 296 КК України) та спеціальної норм (ст. 293 КК України)) відповідних кримінально правових норм. Такий висновок цілком суперечить не тільки раніше викладеним положенням цього дослідження, але й тезі В. В. Налуцишина, що "...при цьому суміжні склади злочинів необхідно відрізняти від конкуренції кримінально-правових норм" [179, с. 167].

Розглянемо, які саме відмінності між вказаними злочинами пропонує виділяти В. В. Налуцишин. На думку вченого, слід розмежовувати ці злочини за такими моментами: 1) групове порушення громадського порядку характеризують усвідомлені дії організаційного характеру, а хуліганство – це, як правило, дії спонтанного характеру; 2) групове порушення громадського порядку може бути вчинено лише організованою групою, а хуліганство – одинаком або групою осіб; 3) у спрямованості злочинних наслідків (при груповому порушенні громадського порядку відбувається грубе порушення роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій; а при хуліганстві – шкода завдається, зазвичай, потерпілим морального, фізичного чи матеріального характеру) [179, с. 176].

Вважаємо, що окремі відмінності мають дискусійний зміст. Оскільки, по-перше, як вже було зазначено у попередньому розділі дослідження, групове порушення громадського порядку не обов'язково може бути вчинено організованою групою; по-друге, науковець не враховує такий наслідок злочину, передбаченого ст. 293 КК України, як грубе порушення громадського порядку. Вказана шкода, як раніше зазначалося, є оціночною категорією і може мати

різний зміст, який може повністю охоплюватися особливою зухвалістю, що притаманна хуліганству. Також викликає певні сумніви визнання В. В. Налуцишиним хуліганства формально-матеріальним складом злочину [179, с. 86]. Заради справедливості слід зазначити, що в теорії кримінального права запропоновані й інші погляди. Так, окремі науковці вважають, що необхідною ознакою об'єктивної сторони хуліганства є наслідки, тому що слово “порушення”, яке вказане у законодавчому понятті “хуліганства”, свідчить про наслідки, необхідні для цього складу злочину [178, с. 79]. Однак ми схилиємося до загальноновизнаної позиції науковців, які оцінюють хуліганство як формальний склад злочину [141, с. 82; 102, с. 109]. На нашу думку, законодавець застосовує термін “порушення” не для того, щоб вказати на наслідки хуліганства, а для того, щоб чіткіше визначити дії, які є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони відповідного складу злочину.

Досить ґрунтовну систему відмінностей між хуліганством та груповим порушенням громадського порядку запропонував В. В. Кузнецов: у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою людей, а при хуліганстві – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб); у типових діях (при групових порушеннях громадського порядку: відмова звільнити приміщення чи певну територію, ігнорування розпоряджень адміністрації чи представників влади, відмова припинити незаконні мітинги, пікетування, демонстрації тощо, а при хуліганстві: насильство із заподіянням тілесних ушкоджень або знуцанням над особою, нанесення їй побоїв або мордування, катування особи; дії, пов'язані зі знищенням чи пошкодженням чужого майна, зривом масового заходу (концерту, зборів, виборів, випускного вечора тощо), з порушенням нічного відпочинку людей, з тимчасовим припиненням нормальної діяльності підприємства, установи, організації чи громадського транспорту; прояв безсоромності (непристойні рухи тіла, публічне оголення і демонстрування статевих органів, публічне вчинення добровільного статевого акту тощо), знуцання над хворими, старими, особами, які знаходяться в безпорадному стані; у конструкції складу злочину (групове порушення

громадського порядку – матеріальний склад, а хуліганство – формальний склад); у мотивах вчинення злочину (при груповому порушенні громадського порядку мотиви злочину у співучасників – різні, а хуліганство вчиняється тільки з хуліганським мотивом) [141, с. 64].

Раніше здійснений аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак групового порушення громадського порядку дозволяє вказати на такі відмінності з хуліганством: місце вчинення злочину (громадське місце, характерне для злочину, передбаченого ст. 293 КК України), обстановка вчинення злочину (публічність, характерна для злочину, передбаченого ст. 293 КК України), вік суб'єкта злочину (суб'єктом хуліганства можуть бути особи, які досягли 14-річного віку, а групового порушення громадського порядку – 16-річного віку), вид умислу (групове порушення громадського порядку може вчинятися як з прямим, так і непрямим умислом, а хуліганство – тільки з прямим умислом).

Звичайно, рішення питання про кваліфікацію злочину буде залежати від конкретних обставин справи, і встановити чіткі формалізовані критерії досить важко. Однак наявність вищезазначених ознак і сполучених з ними навмисних дій, що грубо порушують громадський порядок, значно підвищує ступінь їхньої суспільної небезпеки (аж до переростання таких діянь у масові заворушення).

Як показують матеріали судової та слідчої практики, групове порушення громадського порядку (особливо, на ґрунті міжнаціональних конфліктів) іноді починається із групового хуліганства [192]. У такому разі хуліганство й групове порушення громадського порядку можуть утворювати реальну сукупність і кваліфікуватися по двох статтях. Таке ж правило кваліфікації слід застосовувати й в іншій ситуації.

Так, дії, передбачені ст. 293 КК України, як вже було зазначено, не супроводжуються явною неповагою до суспільства, а лише порушують громадський порядок, нормальну діяльність установ, підприємств і організацій, роботу транспорту. Якщо ж такі дії супроводжуються вчиненням із хуліганських спонукань насильством, пошкодженням майна, порушенням роботи установ, підприємств, то вони потребують додаткової кваліфікації за ст. 296 КК України.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 296 КК України, в наступному: 1) в ознаках об'єктивної сторони (в характері та змісті злочинних дій, місці та обстановці вчинення злочину); 2) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 296 КК України – формальний); 3) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при хуліганстві – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб); 4) в ознаках суб'єкта злочину (суб'єктом хуліганства можуть бути особи, які досягли 14-річного віку, а групового порушення громадського порядку – 16-річного віку); 5) в ознаках суб'єктивної сторони (ст. 293 КК України передбачає як прямий, так і непрямий умисел, а ст. 296 КК України – тільки прямий; та в хуліганському мотиві злочину, який характерний для хуліганства).

Крім зазначених, так званих суміжних злочинів, з якими необхідно було порівняти кваліфікаційні ознаки, слід також провести аналогічний аналіз з злочинами, які посягають на потенційний додатковий об'єкт групового порушення громадського порядку (відносини у сфері забезпечення нормальної роботи транспорту, підприємств, організацій та установ; авторитет органів державної влади), тобто таких статей, які встановлюють відповідальність за злочини, які направлені проти цих об'єктів у КК України .

Розмежування групового порушення громадського порядку із блокуванням транспортних комунікацій, а також захопленням транспортного підприємства (ст. 279 КК України).

Стаття 279 КК України встановлює відповідальність за блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства. У даному випадку блокування транспортних комунікацій може відбуватися шляхом влаштування перешкод, відключення енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створило небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків. Також дана стаття встановлює відповідальність за захоплення вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації. Суб'єктивна сторона та

суб'єкт вказаних злочинів передбачає однакову форму вини – умисел та тотожні ознаки суб'єкта (загальний) відповідно.

На перший погляд, напрошується висновок про конкуренцію вказаних норм. Зокрема на спорідненість вказаних норм вказував М.І. Копотун [102, с. 168-169]. Це можна пояснити такими положеннями: в ст. 279 КК України згадується про різні способи блокування транспортних комунікацій й одним з таких способів може бути групове порушення громадського порядку.

Однак ми вважаємо, що ці кримінально-правові норми не конкурують між собою, а є суміжними. Спробуємо це довести, визначивши певні відмінності між вказаними складами злочинів.

Перша відмінність полягає в ознаках об'єкта злочину. Родовим об'єктом групового порушення громадського порядку, як вже було зазначено, є громадський порядок, а блокування транспортних комунікацій – суспільні відносини з приводу безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, спрямовані на захист здоров'я, життя, власності учасників дорожнього руху [173, с. 188]. Предметом злочину, передбаченого ст. 279 КК України, є: транспортні комунікації та вокзали, аеродроми, порти, станції та інші транспортні підприємства, установи та організації. При груповому порушенні громадського порядку предмет не є обов'язковою ознакою об'єкта складу злочину.

Друга відмінність полягає в тому, що блокування транспортних комунікацій може бути вчинене й однією особою, що не характерно для злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

Третя відмінність, пов'язана з ознаками об'єктивної сторони складу злочину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 279 КК України, на відміну від групового порушення громадського порядку може виражатися у формі блокування транспортних комунікацій та захоплення вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації. Тобто різниця у формах вчинення злочинів. Також блокування транспортних

комунікацій може здійснюватися шляхом дії або бездіяльності, а злочин, передбачений ст. 293 КК України, тільки шляхом дії.

Способами вчинення цього діяння є: влаштування перешкод (перекриття руху шляхом влаштування барикад, завалів на шляхах, встановлення нерухомих великогабаритних транспортних засобів, спрямування потоків води, каменепаду); відключення енергопостачання (вимкнення джерел струму, які необхідні для підтримання руху на транспорті або для безпеки його експлуатації (живлення світлофорів, засобів сигналізації, зв'язку, радіолокації)) та інші способи, зокрема, виставлення пікетів, постів, перекриття шлагбаумів, вимкнення засобів сигналізації чи зв'язку або увімкнення їх в режимі заборони руху, перекриття засувки трубопроводів, влаштування перепон для радіозв'язку чи сприйняття сигналів регулювання руху тощо [287, с. 572; 120, с. 425-427]. Групове порушення громадського порядку взагалі не передбачає спосіб як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу злочину.

Однак публічність та громадське місце, які характерні для раніше зазначеного злочину, не є обов'язковими для злочину, передбаченого ст. 279 КК України.

Блокування тягне порушення нормальної роботи (підкреслено мною. – Р.О.) транспорту або створення небезпеки для життя людей, або настання інших тяжких наслідків, а групове порушення громадського порядку – суттєве порушення (підкреслено мною. – Р.О.) роботи не тільки транспорту, але й інших підприємств, установ чи організацій. Тобто різниця також полягає в змісті та ступені суспільно небезпечних наслідків. При груповому порушенні громадського порядку заподіюється шкода більш широкому колу підприємств, а також суттєвість порушення, на нашу думку, свідчить про більшу небезпеку саме вказаного злочину порівняно з блокуванням транспортних комунікацій (ст. 279 КК України). Однак відповідні покарання свідчать про інше. Ймовірно, це пояснюється більш широким колом можливих дій та наслідків при блокуванні. Однак така ситуація не спрощує процес кваліфікації, а відсутність роз'яснень

Пленуму Верховного Суду України не виключає вірогідності різних варіантів кваліфікації.

Вказані положення свідчать про те, що відповідні норми не знаходяться у конкуренції, а є суміжними між собою.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 279 КК України, в наступному: 1) в ознаках об'єкта злочинів (в родовому об'єкті та предметі злочину); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в формах та характері злочинної поведінки, в способі, місці та обстановці вчинення злочину, в змісті та ступені суспільної небезпечності наслідків); 3) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при блокуванні транспортних комунікацій – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

Розмежування групового порушення громадського порядку із захопленням державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК України).

Ці злочини практично не мають однакових ознак складу злочину. Прискіпливий аналіз відповідних складів злочинів дозволяє зробити такий висновок – їх схожість обумовлена в окремих ознаках об'єкта та суб'єкта злочину

Суб'єктом як групового порушення громадського порядку, так і захоплення державних або громадських будівель чи споруд є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт).

Як вже було зазначено, обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 293 КК України, є суспільні відносини, які регламентують порядок роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій. У свою чергу, основним безпосереднім об'єктом захоплення державних або громадських будівель чи споруд є: нормальна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян; нормальна робота будь-яких інших підприємств, установ, організацій [287, с. 685; 120, с. 522-523]. Тобто ми спостерігаємо збіг обов'язкового додаткового безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 293 КК України, з основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 341 КК України. Така ситуація, очевидно,

пояснюється досить загальною за змістом об'єктивною стороною групового порушення громадського порядку.

Відмінності між вказаними злочинами полягають в наступному:

1) в ознаках об'єкта злочину. Для злочину, передбаченого ст. 341 КК України, притаманний предмет – будівлі і споруди, які забезпечують діяльність органів державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Така ознака не характерна для злочину, передбаченого ст. 293 КК України;

2) в ознаках об'єктивної сторони. Для групового порушення громадського порядку характерні такі ознаки: дія, причинний зв'язок та наслідки, а для захоплення державних або громадських будівель чи споруд характерні тільки злочинні дії. Тобто розмежування слід проводити й за конструкцією складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 341 КК України – формальний (злочин вважається закінченим з моменту фактичного захоплення всієї будівлі чи споруди або її частини)). Також публічність та громадське місце, які характерні для раніше зазначеного злочину, не є обов'язковими для злочину, передбаченого ст. 341 КК України;

3) захоплення будівель чи споруд може бути вчинене однією особою, що не характерно для злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

4) в ознаках суб'єктивної сторони складів злочинів. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 341 КК України, характеризується прямим умислом і метою незаконно користуватися захопленими будівлею чи спорудою, або перешкодити нормальній діяльності підприємств установ, організацій [287, с. 686; 120, с. 522-523]. Як вже було зазначено, злочин, передбачений ст. 293 КК України, вчиняється з умисною формою вини. Однак на відміну від злочину, передбаченого ст. 341 КК України, можливий як прямий, так і непрямий умисел.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 341 КК України, в наступному: 1) в ознаках об'єкта (в предметі); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в характері типових злочинних дій, в причинному зв'язку, в наслідках, у місці та обстановці вчинення

злочину); 3) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 341 КК України – формальний); 4) в ознаках суб'єктивної сторони складів злочинів (за ст. 293 КК України можливий як прямий, так і непрямий умисел, а за ст. 341 КК України – прямий умисел і мета); 5) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при захопленні будівель чи споруд – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

Розмежування групового порушення громадського порядку із самоправством (ст. 356 КК України).

Прискіпливий аналіз відповідних складів злочинів дозволяє зробити такий висновок: їх схожість обумовлена в окремих ознаках об'єкта, об'єктивної, суб'єктивної сторін та суб'єкта злочину. Це пояснюється тим, що самоправство є загальним складом злочину для багатьох інших. Тому в теорії кримінального права було вироблене таке правило: у випадку, коли самоправні дії утворюють інші самостійні склади злочинів, вони охоплюються відповідними статтями КК і додаткової кваліфікації за ст. 356 не потребують [287, с. 715; 120, с. 560-561].

Як вже було зазначено, обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 293 КК України, є суспільні відносини, які регламентують порядок роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій. У свою чергу, основним безпосереднім об'єктом самоправства є відносини, які забезпечують реалізацію особами своїх прав та обов'язків, нормальну управлінську діяльність й авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Тобто ми спостерігаємо певний збіг обов'язкового додаткового безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 293 КК України, з основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 356 КК України.

При цьому відмінність полягає, безперечно, в родових об'єктах злочину.

Як для групового порушення громадського порядку, так і для самоправства характерні такі ознаки: дія, причинний зв'язок та наслідки. При самоправстві злочинні дії полягають у самовільному здійсненні винною особою свого дійсного або удаваного права чи вчинення інших дій всупереч встановленому порядку і без

законних повноважень [287, с. 715; 120, с. 560-561]. При груповому порушенні громадського порядку особи також можуть вважати, що реалізують своє законне чи удаване право, грубо порушуючи громадський порядок.

Злочин, передбачений ст. 356 КК України, визнається закінченим з моменту заподіяння значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника самовільним вчиненням певних дій. Групове порушення громадського порядку також є закінченим з моменту настання наслідків – грубого порушення громадського порядку чи суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. Очевидно, що останні наслідки цілком охоплюються значною шкодою, які характерні для самоправства. Тобто схожість стосується й конструкції складів злочинів (за ст.ст. 293, 356 КК України – матеріальний).

Однак публічність та громадське місце, які характерні для злочину, передбаченого ст. 293 КК України, не є обов'язковими для злочину, передбаченого ст. 341 КК України.

Суб'єктом як групового порушення громадського порядку, так і самоправства є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт).

Відмінність полягає ще й в тому, що самоправство може бути вчинене й однією особою, що не характерно для злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 356 КК України, характеризується умислом. Як вже було зазначено, злочин, передбачений ст. 293 КК України, вчиняється також з умисною формою вини.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 356 КК України, в наступному: 1) в родовому об'єкті злочину; 2) в ознаках об'єктивної сторони (у місці та обстановці вчинення злочину); 3) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при самоправстві – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

Встановивши відмінності між груповим порушенням громадського порядку та суміжними складами злочинів, не можна обминути увагою й подібні адміністративні правопорушення, що також можуть призвести до порушення громадського порядку.

Розмежування групового порушення громадського порядку із злісною непокорю законному розпорядженню або вимозі працівника міліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця (ст. 185 КУпАП) та порушенням порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 185¹ КУпАП).

Вказані адміністративні правопорушення посягають на встановлений порядок управління, на відміну від групового порушення громадського порядку, що посягає на громадський порядок.

Відмінність полягає також в ознаках об'єктивної сторони. Для групового порушення громадського порядку характерні такі ознаки: дія, причинний зв'язок та наслідки, а для вказаних адміністративних правопорушень характерні тільки злочинні дії. Тобто розмежування слід проводити й за конструкцією складу злочину та складів адміністративних правопорушень (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст.ст. 185, 185¹ КУпАП – формальний (злочин вважається закінченим з моменту злісної непокори чи порушення встановленого порядку організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій). Також публічність та громадське місце, які характерні для раніше зазначеного злочину, не є обов'язковими для правопорушення, передбаченого ст. 185 КУпАП. Однак для другої форми (проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій) правопорушення, передбаченого ст. 185¹ КУпАП, очевидно, обов'язкові як обстановка (публічність), так і місце (громадське місце).

Суб'єктом як групового порушення громадського порядку, так і вказаних адміністративних правопорушень, є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт). Відмінність полягає ще й в тому, що вказані адміністративні правопорушення можуть бути вчинені й однією особою, що не характерно для злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

Суб'єктивна сторона вказаних адміністративних правопорушень характеризується умислом. Як вже було зазначено, злочин, передбачений ст. 293 КК України, вчиняється також з умисною формою вини.

У теорії кримінального права існує дискусія щодо кваліфікації дій, які охоплюються як ст. 293 КК України, так і ст. 185 КУпАП.

Так, І. М. Копотун вважає, що "...злісна непокора групи осіб законним вимогам представника влади, відповідно до ст. 185 КУпАП, є злісною непокорою або відмовою від виконання наполегливих, неодноразово повторених законних вимог або розпоряджень працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків, члена громадського формування з охорони громадського порядку чи військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку або відмовою, вираженою в зухвалій формі, що свідчить про явну зневагу до осіб, які охороняють громадський порядок, кваліфікується лише за ст. 293 КК України" [102, с. 75]. В. Т. Дзюба вважає, що можлива сукупність між вказаними правопорушеннями [185, с. 174].

На нашу думку, позиція І. М. Копотуна є більш точною, оскільки злісна непокора законним вимогам представника влади є одним з проявів грубого порушення громадського порядку, який, в свою чергу, є наслідком при груповому порушенні громадського порядку. Таке ж правило кваліфікації можна застосувати й до ситуації, коли незаконні збори, мітинги, вуличні походи чи демонстрації потягнули наслідки, передбачені ст. 293 КК України.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів правопорушень, які передбачені ст. 293 КК України та ст.ст. 185, 185¹ КУпАП, за такими критеріями: 1) за родовим об'єктом правопорушень; 2) за ознаками об'єктивної сторони (за характером типових злочинних дій, за наявністю (відсутністю) причинного зв'язку, наслідків, місця та обстановки вчинення правопорушення); 3) за конструкцією складів правопорушень (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст.ст. 185, 185¹ КУпАП – формальний); 4) за кількістю учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії

вчиняються групою осіб, а при вказаних адміністративних правопорушень – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

4.2. Особливості кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку

Питанням кримінальної відповідальності завжди приділялася значна увагу в теорії кримінального права [55, с.2; 7, с.16-17; 94; 321]. При цьому у кримінально-правовій доктрині немає єдиної концепції щодо визначення терміна “кримінальна відповідальність”. Існують численні позиції щодо визначення вказаного поняття.

Так, М. М. Кропачов, В. С. Прохоров, А. Н. Тарбагаєв, В. В. Скибицький пов’язують розуміння кримінальної відповідальності з правовим наслідком вчиненого злочину [172, с.165-168; 241, с.7].

І. М. Даньшин, Я. М. Брайнін, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, В. І. Осадчий розглядають кримінальну відповідальність як обов’язок винної особи [263, с.47; 17, с.25; 116, с.100; 117, с. 64].

І. Я. Козаченко, А. І. Марцев та С. Д. Шапченко розглядають кримінальну відповідальність як правовідносини, які виникли між державою і особою в результаті вчинення нею злочину [264, с.72; 166, с.23; 118, с.77].

Найбільш точним видається визначення кримінальної відповідальності, яке запропонував Ю. В. Баулін на підставі дослідження чинного КК України, – “це передбачені Кримінальним кодексом обмеження прав та свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізуються в обвинувальному вирокі суду і здійснюються спеціальними органами виконавчої влади держави” [7, с.27; 125, с.28]. Тобто провідний вчений вважає, що кримінальна відповідальність – це обмеження прав та свобод винної особи. У межах дослідження ми не ставимо на меті поглиблене визначення поняття кримінальної відповідальності, оскільки нас цікавлять окремі питання як реалізації кримінальної відповідальності, так і звільнення від неї.

Перед тим, як розглянути питання реалізації кримінальної відповідальності, дослідимо перспективи встановлення підстав для звільнення від неї.

Як ми вже зазначали, відповідно до ст. 431-4 КК Франції передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку. Таке звільнення можливе після двох вимог розійтися, що виходять від префекта, супрефекта, мера або одного з його заступників, будь-якої посадової особи судової поліції, відповідальної за громадську безпеку, або будь-якої іншої посадової особи судової поліції, котра має знаки відмінності, які відповідають її повноваженням, що не були виконані. Ці вимоги пред'являються відповідно до прийнятих правил інформування осіб, що беруть участь у зібранні, про обов'язок негайно розійтися; зазначені правила деталізуються декретом Державної ради, що також визначає знаки відмінності, які повинні мати вищезгадані особи.

Така норма викликає певний інтерес, оскільки, як вже зазначалося, в історії розвитку вітчизняного законодавства в ст. 290 Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р. було передбачено можливість звільнення від покарання тих учасників групових дій, які на заклики керівництва й органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події.

На нашу думку, слід розглянути можливість законодавчої рецепції вказаної норми із зарубіжного кримінального законодавства. Для цього слід відповісти на два питання. Перше питання: чи доцільно застосовувати інститут звільнення від кримінальної відповідальності саме в нормах Особливої частини? По-друге, які підстави для такого звільнення повинні бути передбачені у кримінальному законодавстві.

Дамо спочатку відповідь на перше питання. У теорії кримінального права висловлюються різні точки зору щодо регламентації вказаного правового інституту в нормах Особливої частини КК України. Так, В. В. Сверчков стверджує, що "підставами звільнення фальсифікується рівень кримінально-правового рецидиву шляхом неврахування умисного злочину, у зв'язку з яким винний звільнявся від кримінальної відповідальності при здійсненні ним нового

умисного злочину” [235, с. 57]. Проте слід погодитися з думкою А. А. Вознюка, що в цілому зазначений інститут знайшов широку підтримку відомих фахівців у галузі кримінального права [28, с. 235-236; 232, с. 123; 12, с. 27; 21, с. 34]. Так, Г. О. Усатий справедливо вказує на те, що компромісні норми сприяють реалізації основних завдань кримінально-правової боротьби зі злочинністю [297, с. 33]. Вважаємо слушною думку академіка В. В. Сташиса, який зазначає, що розвиток інституту заохочення в Особливій частині відповідає ідеї гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність [244, с. 10]. Такий же висновок отримав А. А. Вознюк шляхом опитування працівників органів внутрішніх справ. Вказане дослідження дало підстави вченому стверджувати, що в цілому зазначений інститут позитивно сприймається практичними працівниками (87,1 відсотків опитаних відзначали позитивне ставлення до наявності в КК України таких норм) [94, с. 41].

Про перспективи розвитку вказаного інституту згадує й П. В. Хряпінський: “Заохочувальні норми Особливої частини КК мають значну перспективу поширення і вдосконалення, проте вони повинні бути збалансовані в системі заборонних кримінально-правових норм і не перетворювати кримінальне законодавство із охоронної галузі в нагородну” [210, с. 159]. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що наша відповідь на перше питання полягає в тому, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності доцільно регламентувати й в нормах Особливої частини КК України. При цьому в контексті нашого дослідження слід згадати й здійснене опитування 270 слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ. Так, на питання відносно оцінки пропозиції щодо передбачення в ст. 293 КК України підстав для звільнення від відповідальності тих учасників групових дій, які на заклики органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події, більшість респондентів (154 особи, 57,1 відсотка з усіх опитаних осіб) вказали, що така законодавча пропозиція може мати місце (Див. Додаток А).

Відповідь на друге питання полягає у редакції компромісної норми, яка повинна передбачати підстави звільнення від кримінальної відповідальності осіб,

що вчиняють групове порушення громадського порядку. Також зазначимо, що в кримінально-правовій літературі така норма має різні назви: компромісна чи заохочувальна. Ми підтримуємо думку Г. О. Усатого, який справедливо вказує на те, що компромісні норми (“норми, що гарантують особі, яка вчинила злочин, звільнення від кримінальної відповідальності або пом’якшення покарання за умови виконання нею визначених законом позитивних посткримінальних вчинків, які сприяють реалізації основних заходів кримінально-правової боротьби зі злочинністю”) слід відмежовувати від заохочувальних [297, с. 110, 114-115]. Тому в межах нашого дослідження буде використовуватися термін “компромісна норма”.

Спочатку з’ясуємо, чи потрібна дана норма в ст. 293 КК України. Пригадаємо думку Г. О. Усатого, що компромісна норма – достатньо ефективний спосіб розкриття тяжкого злочину і запобігання нових злочинів, які становлять більшу небезпеку для суспільства, ніж виявлені [297, с. 26]. Таку ж позицію займають В. А. Єлеонський та А. М. Конаровський, які стверджують, що практика протидії злочинності свідчить, що підкріплення норм, передбачаючих кримінальну відповідальність за злочинне діяння, правовими приписами заохочувального характеру суттєво підвищує значення кримінального закону в справі профілактики злочинності [58, с. 80; 97, с. 30].

Дослідження відповідних матеріалів судової та слідчої практики засвідчило певну проблему у розкритті інших злочинів (злочинів у сфері господарської діяльності, злочинів проти громадської безпеки тощо), які вчиняються учасниками групових порушень громадського порядку. Тому поява такої компромісної норми дозволить використати її потенціал у розкритті інших, як правило, більш тяжких злочинів. Не можна не звернути увагу й на певний профілактичний зміст такого компромісу, оскільки зупинення злочинної поведінки винних осіб на можливому першому (підготовчому) етапі не дозволить їй трансформуватися у більш небезпечні прояви порушення громадського порядку (масові заворушення). Також не можна забувати й про соціально-правову обумовленість такого виду звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які

вчиняють групове порушення громадського порядку. Аналіз відповідних матеріалів судової та слідчої практики дозволив виявити випадки, коли така формально злочинна поведінка мала всі ознаки крайньої необхідності. Різні соціальні чинники (невиплата заробітної платні, проблеми з отриманням земельних ділянок, виселення із гуртожитків, порушення волевиявлення громадян, незаконні рішення правоохоронних органів та суду тощо) іноді штовхають людей на групове порушення громадського порядку. Тобто цілком можливі ситуації, коли слід застосувати не інститут звільнення від кримінальної відповідальності, а інститут обставин, що виключають злочинність діяння.

Аналіз норм Особливої частини КК України, які передбачають підстави звільнення від кримінальної відповідальності, дозволив визначити такі важливі умови їх реалізації: певна категорія суб'єктів злочину; ознаки, що характерні для злочинної поведінки; ознаки, які характерні для постзлочинної поведінки; часові характеристики.

Спробуємо визначити, які умови слід передбачити в компромісній нормі, що стосується складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

По-перше, хто може бути звільненим від кримінальної відповідальності? На нашу думку, це тільки безпосередній учасник групового порушення громадського порядку. Аналіз інших норм Особливої частини КК України (ч.2 ст. 255, ч.2 ст. 258³), які передбачають підстави звільнення від кримінальної відповідальності, дозволив встановити обмеження щодо керівників та організаторів. Чому законодавець не дозволив звільняти таких осіб на підставі відповідних норм Особливої частини КК України? В юридичній літературі це пояснюється тим, що організатор посідає особливе місце серед співучасників; він – головний серед них і, як правило, ініціює, регулює і спрямовує всю їхню злочинну діяльність [132, с. 89]; організатор є найбільш небезпечним членом групи, який вносить у злочинні дії співучасників стійкість й організованість [312, с. 406]; організатор злочину відрізняється від інших співучасників підвищеним ступенем і різноманітним характером участі у вчиненому злочині [86, с. 328]. Судова практика також визнала таке положення. Зокрема у п.2 постанови ПВСУ “Про

практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчиненні стійкими злочинними об'єднаннями” № 13 від 23 грудня 2005 р. зазначено, що суди мають ретельно з'ясувати характер дій тих осіб, котрих органи досудового слідства визнали організаторами злочинної діяльності стійких об'єднань чи вчинення конкретних злочинів у простих формах співучасті, оскільки, як правило, такі особи є найбільш небезпечними суб'єктами організованої злочинної діяльності [190, с. 195].

По-друге, хто з суб'єктів органів державної влади повинен звертатися до учасників групового порушення громадського порядку щодо припинення їх злочинної поведінки? Аналіз ст. 431-4 КК Франції дозволяє зробити висновок, що такими особами можуть бути представники поліції та органів державної влади. На нашу думку, такими компетентними особами повинні бути уповноважені службові особи органів місцевого самоврядування чи правоохоронних органів.

Відповідно до ч.1 ст. 5 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення [71]. Однак до уповноважених органів місцевого самоврядування, які відповідають за громадський порядок на певній адміністративно-територіальній одиниці, слід віднести лише представницькі органи місцевого самоврядування (виборний орган (рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення) та виконавчі органи рад (органи, які відповідно до Конституції України та Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у разі їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у межах, визначених цим та іншими законами). При цьому такі службові особи повинні виконувати функції представника влади. Пригадаємо, що судова практика до представників влади

відносить працівників державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [190, с. 127]. Безпосередньо це може бути громадянин України, який працює в центральних чи місцевих державних органах влади, виконує керівні функції держави в масштабах всієї країни чи окремої адміністративно-територіальної одиниці або особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, вимоги яких в рамках наданих повноважень є обов'язковими для виконання всіма розташованими на відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, службовими особами, а також громадянами, які постійно або тимчасово проживають (перебувають) на відповідній території [204, с. 96].

До правоохоронних органів, згідно ч.1 ст. 2 Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р., відносяться органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [69, с. 195]. Безумовно, серед таких органів слід виділяти такі установи, які відповідають саме за дотримання громадського порядку. В основному це стосується міліції, яка відповідно до ст. 2 Закону України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р., має одним із завдань охорону і забезпечення громадського порядку [70].

Також виникає питання: в чому полягає зміст звернення уповноваженої службової особи органів місцевого самоврядування чи правоохоронних органів до учасників групових дій?

На нашу думку, звернення може полягати в усній формі з такою структурою змісту: роз'яснення норм законів, які порушили вказані учасники; вказівка на альтернативні засоби вирішення конфлікту; попередження про відповідальність за

вчинені дії та можливу наступну злочинну поведінку; роз'яснення положень компромісної норми, яка дозволяє звільнити вказаних учасників групового порушення громадського порядку; вимога допомогти правоохоронним органам в розслідуванні цього та інших, пов'язаних з ним, злочинів.

Яка поведінка повинна бути винного до висунення вимоги щодо такої особи? Вважаємо, що учасник групових дій повинен вчинити лише дії, передбачені ст. 293 КК України, при умові невчинення іншої злочинної поведінки. Немає значення: особа вчиняла такі дії вперше чи ні. Головне, щоб вона припинила свою реальну злочинну поведінку. При цьому на місці події практично неможливо встановити чи вона раніше вчиняла такі дії.

Якою повинна бути постзлочинна поведінка особи? Пригадаємо, що термін “постзлочинна” означає, що мова йде про передбачене кримінальним законом діяння особи після вчинення нею злочину. На нашу думку, винний спочатку повинен припинити дії, передбачені ст. 293 КК України, а потім активно сприяти розкриттю такого та інших, відомих йому, злочинів.

У свою чергу, в теорії кримінального права активне сприяння розкриттю злочину визначається по-різному. Так, Ю. В. Баулін визначає “сприяння розкриттю злочинів” як надання особою допомоги в отриманні доказів щодо тих злочинів, які були вчинені іншими особами [7, с. 248].

А. А. Стрижевська та І. К. Туркевич вважають, що активне сприяння розкриттю злочину виражається в тому, що винний добровільно в будь-якій формі допомагає правоохоронним органам розкрити злочин. Наприклад, повідомляє про обставини, які мають суттєве значення для розслідування справи, і не були відомі правоохоронним органам, викриває інших співучасників і їх роль у вчиненому, передає речові докази, або повідомляє про їх місце знаходження та надає інші важливі дані стосовно вчиненого злочину [183, с. 69]. Досить лаконічне визначення запропоноване у п. 3 постанови ПВСУ “Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності” від 23 грудня 2005 року № 12: активне сприяння розкриттю

злочину – це надання особою органам дізнання або досудового слідства будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи [190, с. 96].

У російській кримінально-правовій науці активне сприяння розкриттю злочину визначається як надання істотної допомоги зі сторони винного у встановленні обставин скоєного ним особисто, викритті співучасників і припиненні їх антигромадської діяльності, виявленні знарядь і засобів вчинення посягання, а також майна, грошей, інших цінностей і предметів, що підлягають поверненню потерпілим, відшкодування заподіяної шкоди [314, с. 13].

Таким чином, активне сприяння розкриттю злочину може проявлятися в таких діяннях: видачі або виявленні знарядь чи засобів вчинення злочину; викритті інших учасників злочину; відшкодуванні заподіяної шкоди; даванні правдивих показань, які полегшують встановлення обставин, що входять в предмет доказування у справі; участі в проведенні слідчих дій по виявленню та фіксації доказів про групове порушення громадського порядку та інші, пов'язані з ним, злочини.

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо наступну модель компромісної норми, яка може бути передбачена в ст. 293 КК України: *“Звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті, особа, крім організатора групового порушення громадського порядку, яка на вимогу уповноваженої службової особи органа місцевого самоврядування чи правоохоронного органа припинила злочинні дії та активно сприяла розкриттю злочину (злочинів)”*.

У контексті нашого дослідження досить важливим питанням є встановлення видів та розмірів покарань за групове порушення громадського порядку.

Слід пригадати, що покарання людини загалом (не лише у правовому аспекті) – це застосування будь-яких неприємних або небажаних для неї заходів у відповідь на її неправильну поведінку, або, іншими словами, система методів і дій, спрямована на формування в індивідуума соціально прийнятної моделі поведінки [307, с. 405].

Покарання за групове порушення громадського порядку визначено санкцією ст. 293 КК України і є наслідком кримінальної відповідальності осіб, які вчинили цей злочин.

У цілому, воно відповідає міжнародній практиці встановлення покарання за аналогічний злочин. Проведений аналіз свідчить про те, що санкція кримінально-правової норми, передбаченої в ст. 293 КК України, є більш м'яка у порівнянні з іншими санкціями відповідних норм зарубіжного законодавства країн колишнього СРСР. Проведений аналіз кримінального законодавства інших зарубіжних країн свідчить про те, що санкції правових норм за кримінальними кодексами Франції та Ізраїлю, які передбачають відповідальність за групове порушення громадського порядку, є більш суворими у порівнянні з санкцією ст. 293 КК України.

Аналіз відповідних санкцій за групове порушення громадського порядку дозволяє відмітити більш альтернативний характер окремих санкцій норм зарубіжного кримінального законодавства. Цілком логічним є передбачення у відповідних санкціях таких альтернативних основних видів покарання, як штраф, арешт і позбавлення волі [138, 55]. Тому, на нашу думку, вказані положення зарубіжного законодавства можуть бути враховані у чинному кримінальному законодавстві.

Слід пригадати, що ефективність покарання залежить від якості побудови кримінально-правової санкції, визначення меж якої має теоретичне та практичне значення. Тому А. Д. Чернов, піддаючи аналізу динаміку розвитку кримінально-правових санкцій, відмітив, що в сучасному кримінальному законодавстві частина санкцій піддалась деформації, з'явилися їх позитивні та негативні сторони, що, в свою чергу, впливає на ефективність правосуддя [313, с. 15]. На наш погляд, законодавець при конструюванні кримінально-правових норм повинен чітко передбачити конкретні кримінально-правові санкції, щоб, з однієї сторони, створити базу для законного закріплення покарання, а з іншої – дотриматися вимог принципів індивідуалізації та справедливості покарання.

Одним із законодавчих заходів, направлених на реалізацію принципу справедливості кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку, є використання альтернативної санкції в ст. 293 КК України.

Для визначення найбільш оптимальних видів покарання, які необхідно передбачити в санкції ст. 293 КК України, вважаємо доцільним порівняти санкції окремих злочинів, суміжних з груповим порушенням громадського порядку. При цьому слід керуватися такими правилами: 1) порівняти максимальну та мінімальну межу санкцій, які передбачені в загальній та спеціальній нормах; 2) вирішити питання щодо регламентації додаткового покарання у санкції спеціальної норми, якщо таке покарання передбачене у санкції загальної норми чи у іншій нормі, що встановлює відповідальність за суміжний злочин; 3) визначитися щодо виду та конструкції санкцій норм [322, с. 427].

Аналіз санкцій ст.ст. 294, 295, ст. 296, 279, 341, 356 КК України та ст.ст. 185, 185¹ КУпАП дозволяє визначити певні схожі види та розміри покарання (стягнення), але також свідчить про певні недоліки при формуванні відповідних санкцій (Див. Додаток Д).

Спочатку з'ясуємо, які подібні положення притаманні вказаним санкціям кримінально-правових норм.

По-перше, слід зазначити, що злочини, передбачені ст. 293, ст. 295, ч.1 ст. 296, ч.1 ст. 279 КК України, за ступенем суспільної небезпеки відносяться до протиправних діянь невеликої тяжкості; дії, передбачені ч.2 ст. 296 КК України (групове хуліганство), є злочином середньої тяжкості; масові заворушення (ч.1 ст. 294 КК України) – тяжким злочином, а дії, передбачені ч.2 ст. 294 КК України, – особливо тяжким злочином.

По-друге, типовими покараннями за вказаними злочини є: штраф, арешт, обмеження волі. Менш поширені такі покарання, як виправні роботи та позбавлення волі. Далі ми повинні встановити, які є розбіжності між санкціями вказаних норм та відповісти на питання про адекватність відповідних покарань.

Як вже зазначалося, ст. 295 КК України передбачає відповідальність за заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, які, на нашу думку, є певним проявом замаху на організацію масових заворушень (ст. 294 КК України).

Якщо керуватися ч.3 ст. 68 КК України, то за вчинення замаху на масові заворушення строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією ч. 1 ст. 294 КК України. Тобто покарання у виді позбавлення волі за замах на вказаний злочин не може перевищувати 5 років 4 місяців. Однак ст. 295 КК України передбачає максимальне покарання обмеження волі на строк лише до 3 років. Тобто очевидна невідповідність між конструкцією санкції за ст. 295 КК України та ч.1 ст. 294 КК України. Ця ситуація, очевидно, впливає на розмежування злочинів та руйнує принцип справедливості [324, с. 379].

Слід пригадати, що така проблема існує й в російському кримінальному законодавстві, в якому встановлена відповідальність за організацію масових заворушень і закликів до них у різних частинах ст. 212 КК РФ, при цьому за заклики в ч. 3 ст. 212 КК РФ передбачене покарання значно менш суворе, чим за організацію масових заворушень за ч. 1 ст. 212 КК РФ. Тому цілком справедливим є висновок П. В. Помазкова, що це не відповідає об'єктивній суспільній небезпеці закликів до масових заворушень [213, с. 72]. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є виключення самостійної відповідальності за заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку. Інший варіант – це передбачення відповідальності за такі дії в ч. 1 ст. 294 КК України, яка б передувала безпосередній реалізації масових заворушень (при цьому чинна ч.1 ст. 294 стає ч.2, а чинна ч.2 стає ч.3). У такому разі слід узгодити санкції майбутніх частин 1 та 2 ст. 294 КК України. На нашу думку, такий шлях, хоча й знаходить реалізацію в сучасних змінах до кримінального законодавства, однак не відповідає загальній концепції побудови кримінально-правових норм, тому що формування диспозицій кримінально-правових норм, як правило, пов'язано з

закінченими складами злочинів. Встановлення самостійної відповідальності за готування чи замах на злочин, за який вже передбачено кримінальну відповідальність, нівелює загальні норми про незакінчений злочин (ст.ст. 14 та 15 КК України).

Порівняння санкцій за ст. 293 КК України та частинами 1 та 2 ст. 296 КК України дозволяє зробити висновок про відсутність логіки у законодавця щодо визначення відповідних видів та розмірів покарання. Так, вчинення хуліганських дій однією особою карається більш суворо (штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років), ніж групове порушення громадського порядку (штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців). У свою чергу, групове хуліганство є значно небезпечнішим злочином (злочином середньої тяжкості), ніж злочин, передбачений ст. 293 КК України (невеликої тяжкості). Тобто законодавець, конструюючи санкції закону про кримінальну відповідальність, не враховував в якості основоположних показників суспільної небезпечності об'єктивні ознаки злочину: характер діяння, характер та тяжкість його наслідків [95, с. 75].

Тому цілком справедливою є позиція А. В. Савченко, що у більшості випадків встановлення в КК України санкцій здійснюється без належної аргументації та вагомих обґрунтувань, зокрема: а) досить широкою є відстань між мінімальною та максимальною межами при позбавленні волі на певний строк, що іноді фактично становить половину максимального строку покарання; б) максимальний штраф, як основний вид покарання, встановлюється на рівні, що в десятки разів менший заподіяних злочином збитків, і при цьому відсутня вказівка на конфіскацію майна тощо [230, с. 230]. Така ситуація виникла у законотворчій діяльності тому, що відсутній комплексний науковий підхід до регламентації покарання [320, с. 97]. Можна погодитися з М. І. Ковальовим, який зазначив, що у світовій практиці поки що не створено теорії санкцій, яка могла б дати конкретні рекомендації законодавцям [92, с. 29].

На нашу думку, є два можливих варіанта вирішення вказаного питання. Перший шлях полягає в посиленні відповідальності за групове порушення громадського порядку через внесення нового виду покарання у виді позбавлення волі до санкції ст. 293 КК України. Орієнтиром такої нової моделі санкції може стати санкція ч. 2 ст. 296 КК України. Такий шлях відповідає Концепції забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р., № 1244), в якій пропонується посилити відповідальність за правопорушення, вчинені під час та у зв'язку з проведенням футбольного матчу [99]. Очевидно, що такими правопорушеннями можуть стати групові порушення громадського порядку.

Інший шлях полягає, навпаки, у зниженні розмірів покарання та виключення окремих видів покарання (обмеження волі, позбавлення волі) з санкцій частин 1 та 2 ст. 296 КК України. На нашу думку, відповідь на це питання може дати тільки комплексний порівняльний аналіз всіх вказаних санкцій статей. При цьому важливе значення має порівняння санкцій ст. 279 та ст. 293 КК України, оскільки одним з проявів порушення громадського порядку є блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства.

Санкція, яка передбачена в ч.1 ст. 279 КК України, є більш суворою, ніж відповідна санкція ст. 293 КК України. Значнішу ступінь суспільної небезпеки обумовлює таке покарання, як обмеження волі. Як вже зазначалося, це пояснюється ширшим колом можливих форм вчинення злочину та певних наслідків при блокуванні транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства. Однак судова практика не має чітких орієнтирів як кваліфікувати такі дії, якщо вони вчиняються одночасно. Не дають нам відповідь на це питання й постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті” № 14 від 23 грудня 2005 р. та “Про судову практику у справах про хуліганство” № 10 від 22 грудня 2006 р. [190, с. 201-214].

На думку В. Т. Дзюби, такі дії слід кваліфікувати лише за ст. 279 КК України, оскільки слід враховувати характер та ступінь тяжкості вчиненого діяння [185, с. 174].

Ми не погоджуємося з такою тезою та, пригадуючи попередній висновок про відсутність конкуренції між вказаними нормами, стверджуємо, що цілком можлива сукупність відповідних складів злочинів.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що вихідною моделлю санкції ст. 293 КК України повинна стати санкція ч.2 ст. 296 КК України. Однак при цьому слід пригадати проведений аналіз відповідних санкцій норм зарубіжного кримінального законодавства, який дозволив запропонувати такий висновок: у санкції ст. 293 КК України варто передбачити більше видів покарання, альтернативних позбавленню волі, зокрема таких, як обмеження волі та виправні роботи, тому що “обличчя” кожної санкції повинне визначатись досить чітко та відповідати прогнозованим індивідуальним властивостям вчиненого й особі винного [326, с. 192].

Як ми бачимо, кількість можливих варіантів розширення санкції ст. 293 КК України достатньо велика. Також слід враховувати попередній висновок про доцільність об'єднання ст.ст. 293 та 294 КК України. Тому в цілях однозначної законодавчої оцінки протиправних діянь зберігають своє значення правила, які використовуються для конструювання верхніх та нижніх меж покарання в санкції статті: в злочинах однієї категорії тяжкості нижня та верхня межа встановлюється в одних рамках; нижня та верхня межа штрафів та виправних робіт для злочинів однієї категорії тяжкості встановлюється в однаковому діапазоні; вища межа санкції за простий склад злочину встановлюється одночасно з нижчою межею за кваліфікований склад злочину [91, с. 17].

Тому, на нашу думку, однією з моделей санкції, запропонованої ч.1 ст. 293 КК України, буде наступна її редакція: “караються або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк”.

Підсумовуючи викладене у розділі 4 дисертації, можна зробити такі висновки:

1. Визначені наступні відмінності складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 294 КК України: 1) в ознаках об'єкта (в додатковому обов'язковому об'єкті, предметі, потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в характері типових злочинних дій, в способі вчинення злочину, в причинному зв'язку, в наслідках, знаряддях вчинення злочину); 3) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ч.1 ст. 294 КК України – формальний); 4) в ознаках суб'єктивної сторони складів злочинів (за ст. 293 КК України можливий як прямий, так і непрямий умисел, а за ч.1 ст. 294 КК України – умисел, за ч. 2 ст. 294 КК України – як умисел, так і необережність щодо наслідків).

2. Відмінності складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 295 КК України, полягають в наступному: 1) в ознаках об'єктивної сторони (у змісті злочинних дій, у причинному зв'язку, в наслідках, знаряддях вчинення злочину); 2) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 295 КК України – формальний); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (ст. 293 КК України передбачає як прямий, так і непрямий умисел, а ст. 295 КК України – тільки прямий; в меті злочину).

3. Розмежування складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 296 КК України, можна провести за такими ознаками: 1) за ознаками об'єктивної сторони (за характером та змістом злочинних дій, місцем та обстановкою вчинення злочину); 2) за конструкцією складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 295 КК України – формальний); 3) за кількістю учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при хуліганстві – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб); 4) за ознаками суб'єкта злочину (суб'єктом хуліганства можуть бути особи, які досягли 14-річного віку, а групового порушення громадського порядку – 16-річного віку); 5) за ознаками суб'єктивної сторони (ст. 293 КК України передбачає як прямий, так і непрямий умисел, а ст. 296 КК України – тільки прямий; та в хуліганському мотиві злочину, який характерний для хуліганства).

4. Відмінності складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 279 КК України, можна визначити в таких положеннях: 1) в ознаках об'єкта злочинів (в родовому об'єкті та предметі злочину); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в формах та характері злочинної поведінки, в способі, місці та обстановці вчинення злочину, в змісті та ступені суспільної небезпеки наслідків); 3) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при блокуванні транспортних комунікацій – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

5. Розмежування складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 341 КК України, можна провести в таких моментах: 1) в ознаках об'єкта (в предметі); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в характері типових злочинних дій, в причинному зв'язку, в наслідках, у місці та обстановці вчинення злочину); 3) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 341 КК України – формальний); 4) в ознаках суб'єктивної сторони складів злочинів (за ст. 293 КК України можливий як прямий, так і непрямої умисел, а за ст. 341 КК України – прямий умисел і мета); 5) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при захопленні будівель чи споруд – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

6. Відмінності складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 356 КК України, полягають в наступному: 1) в родовому об'єкті злочину; 2) в ознаках об'єктивної сторони (у місці та обстановці вчинення злочину); 3) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при самоправстві – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

7. Відмежування складів правопорушень, які передбачені ст. 293 КК України та ст.ст. 185, 185¹ КУпАП, слід проводити за такими критеріями: 1) за родовим об'єктом правопорушень; 2) за ознаками об'єктивної сторони (за характером типових злочинних дій, за наявністю (відсутністю) причинного зв'язку, наслідків, місця та обстановки вчинення правопорушення); 3) за конструкцією складів правопорушень (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за

ст.ст. 185, 185¹ КУпАП – формальний); 4) за кількістю учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при вказаних адміністративних правопорушень – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

8. Встановлено, що ст. 293 та ст. 279 КК України не знаходяться у конкуренції, а є суміжними між собою.

9. Запропоновано виключити ст. 294 та ст. 295 з КК України.

10. Є доцільною наступна модель компромісної норми, яка може бути передбачена в ст. 293 КК України: “Звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті, особа, крім організатора групового порушення громадського порядку, яка на вимогу уповноваженої службової особи органа місцевого самоврядування чи правоохоронного органа припинила злочинні дії та активно сприяла розкриттю злочину (злочинів)”.

11. Вивчення зарубіжного досвіду, а також співвідношення санкції ст. 293 КК України із санкціями суміжних злочинів свідчить, що віднесення злочину, передбаченого ст. 293 КК України, до злочинів невеликої тяжкості є не виправданим. Обґрунтовано зміну санкції групового порушення громадського порядку. Збільшення верхніх меж санкції злочину, передбаченого ст. 293 КК України, а також її розширення за рахунок інших видів покарання є перспективним напрямом удосконалення кримінального законодавства України в цій сфері. Тому запропонована така редакція санкції ст. 293 КК України: “караються або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п’яти років, або позбавленням волі на той самий строк”.

12. Порівняння норм, що передбачають відповідальність за масові заворушення та групове порушення громадського порядку, та раніше здійснений історичний аналіз відповідальності за групове порушення громадського порядку дозволяє запропонувати висновок про доцільність об’єднання ст.ст. 293 та 294 КК України.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження кримінально-правової характеристики групового порушення громадського порядку дозволило сформулювати наступні висновки, пропозиції й рекомендації:

1.1. Вивчення сучасної кримінально-правової літератури свідчить про те, що в Україні відсутні ґрунтовні наукові дослідження кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 293 КК України. Положення переважної більшості публікацій, присвячених зазначеним питанням, характеризуються недостатнім рівнем обґрунтованості з позицій кримінально-правової доктрини.

Встановлено, що кримінально-правові дослідження щодо відповідальності за злочини проти громадського порядку та моральності (за КК УРСР 1960 р. – злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та здоров'я населення), особливо радянського періоду, відрізняються значними декларативними положеннями. Це пояснюється, очевидно, гострою соціально-політичною спрямованістю цих злочинів, а також відомою заідеологізованістю науковців, що досліджували вказану проблематику.

1.2. Проведене дослідження розвитку кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку дозволило виділити певні етапи її генезису:

1) за періодами розвитку вітчизняного кримінального законодавства виділені такі етапи генезису кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку: а) виникнення кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); б) розвиток відповідальності та її диференціація (друга половина XVII – початок XX ст.ст.); в) уточнення ознак відповідного складу злочину (1922-1961 рр.) (1966-2001 рр.); г) остаточне закріплення та виникнення потенційних

моделей удосконалення відповідальності за групове порушення громадського порядку (з 2001 р. й дотепер);

2) за об'єктом посягання: а) посягання на різні суспільні відносини, зокрема, на основи правопорядку (XV ст. – 1715 р.); б) посягання на державну владу (1715 р. – 1845 р.); в) посягання на порядок управління (1845 р. – 1961 р.) (1966-2001 рр.); г) посягання на громадський порядок (2001 р. й дотепер).

2.1. У більшості проаналізованих кримінальних законодавствах зарубіжних країн відсутні будь-які подібні склади злочину, і тільки за кримінальним законодавством Азербайджану, Білорусі, Грузії, Латвії, Молдови, України, Франції та Ізраїлю передбачена відповідальність за різні форми групового порушення громадського порядку.

2.2. Родовим об'єктом складів групового порушення громадського порядку визначений громадський спокій (КК Франції), громадський порядок (КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Грузії, КК Латвії, КК Молдови, КК України) та державні й суспільні основи (КК Ізраїлю).

В окремих кримінальних кодексах зарубіжних країн у відповідних складах злочину передбачена й інша обов'язкова ознака об'єкта злочину: потерпілий від злочину (представник влади – КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Грузії, КК Молдови).

2.3. Відповідні склади групового порушення громадського порядку за конструкцією можна поділити на таких чотири види: формальний (ст. 431-4 КК Франції, ст. 152 КК Ізраїлю), усічений (ст. 151 КК Ізраїлю), матеріальний (КК Білорусі, КК Латвії) та формально-матеріальний (КК Азербайджану, КК Грузії, КК Молдови).

2.4. Об'єктивна сторона окремих складів злочину передбачає таку обов'язкову ознаку: спосіб вчинення злочину (явна непокора законним вимогам представника влади – КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Грузії, КК Молдови). Виділення способу вчинення злочину, фактично, перетворює матеріальний склад злочину у формально-матеріальний. Відповідні склади групового порушення

громадського порядку за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн не передбачають кваліфікуючі обставини.

2.5. Суб'єктом групового порушення громадського порядку визнається фізична осудна особа, яка досягла 12-річного (ст. 34 вав КК Ізраїлю) або 13-річного віку (ст. 122-8 КК Франції) або 14-річного віку (ст. 226 КК Грузії; ст. 226 КК Латвії; ч.1 ст. 258 КК Молдови) або 16-річного віку (ст. 233 КК Азербайджану, ст. 342 КК Білорусі). Враховуючи зарубіжний досвід, видається перспективним законодавча конкретизація в ст. 293 КК України групи осіб, що порушують громадський порядок.

2.6. Суб'єктивна сторона групового порушення громадського порядку за кримінальним законодавством окремих зарубіжних країн характеризується прямим умислом. Так, у ст. 431-4 КК Франції безпосередньо вказано на умисну форму вини, а в ст.ст. 151, 152 КК Ізраїлю зазначена мета, що свідчить про прямий умисел.

2.7. Санкції правових норм за кримінальними кодексами Франції, Ізраїлю, Молдови, Латвії, які передбачають відповідальність за групове порушення громадського порядку, є більш суворими у порівнянні з санкцією ст. 293 КК України. Відносно найменш м'які санкції за групове порушення громадського порядку передбачено за кримінальним законодавством: Грузії, Азербайджану, Білорусі. Проведений аналіз свідчить про те, що санкція кримінально-правової норми, передбаченої в ст. 293 КК України, є більш м'яка у порівнянні з іншими санкціями відповідних норм зарубіжного законодавства країн колишнього СРСР.

Аналіз відповідних санкцій за групове порушення громадського порядку дозволяє відмітити більш альтернативний характер окремих санкцій норм зарубіжного кримінального законодавства.

3.1. Громадський порядок як родовий об'єкт злочину – це урегульована нормами права та поставлена під охорону закону про кримінальну відповідальність сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення нормальних умов праці, відпочинку, побуту і спокою людей.

3.2. Основний безпосередній об'єкт групового порушення громадського порядку – це суспільні відносини, які регламентують порядок поведінки групи людей в громадських місцях, чим забезпечують спокійні умови життєдіяльності як окремих громадян, так і в цілому суспільства.

3.3. Обов'язковими додатковими безпосередніми об'єктами злочину, передбаченого ст. 293 КК України, є суспільні відносини, які регламентують порядок роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій. Під додатковим факультативним безпосереднім об'єктом групового порушення громадського порядку слід розуміти життя, здоров'я, честь та гідність людей, відносини власності, громадську безпеку, відносини у сфері господарської діяльності тощо.

4.1. Доведено, що групове порушення громадського порядку вчиняється тільки через дію. Групове порушення громадського порядку реалізується через певні злочинні дії (форми):

1) організацію групових дій (організація вчинення групового порушення громадського порядку або керівництво його підготовкою чи вчиненням, а також створення організованої групи (злочинної організації) для порушення громадського порядку чи керівництво нею, або забезпечення фінансування чи організація приховування злочинної діяльності такої групи (організації);

2) активна участь у групових діях (полягає у інтенсивному виконанні особою разом з іншими учасниками групових дій вказівок організатора щодо грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи підприємств, установ чи організацій).

Дослідження матеріалів судової практики дозволило нам класифікувати типові активні групові дії: 1) заклики до громадян не виконувати вимоги представників влади; 2) непокоря розпорядженням представників влади; 3) створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, установ чи організацій; 4) блокування роботи транспорту; 5) незаконне пікетування; 6) обмеження доступу громадян до громадських місць.

4.2. Обґрунтовано, що групове порушення громадського порядку є злочином з матеріальним складом.

4.3. Доведено, що виділення з першого загального наслідку (грубого порушення громадського порядку) одного з його проявів (суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації) є недоцільним. Тому запропоновано останній наслідок виключити з диспозиції вказаної норми.

4.4. Обґрунтовано, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку є також місце вчинення злочину (громадське місце – певна територія, до якої наявний вільний доступ та яка дозволяє реалізувати право людей на працю, відпочинок та побут) та обстановка вчинення злочину (публічно – обстановка, при якій активні учасники групових дій з прямим умислом спрямовують свою поведінку у громадських місцях на порушення громадського порядку (зокрема, суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи або організації) таким чином, щоб все це стало зрозумілим для невизначеного кола фізичних або юридичних осіб, й спрямоване на привернення уваги громадськості чи держави до певних проблем винних осіб).

5.1. Суб'єктом групового порушення громадського порядку є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт).

6.1. Встановлено, що злочин, передбачений ст. 293 КК України, вчиняється тільки з умисною формою вини.

Визначення змісту умислу при груповому порушенні громадського порядку залежить від видів умислу та співучасників. Якщо винна особа вчиняє злочин, передбачений ст. 293 КК України, з визначеним (конкретизованим) умислом, то слід вести мову про прямий умисел, а якщо з невизначеним (неконкретизованим) – про непрямий. Обґрунтовано, що непрямий умисел може мати місце в поведінці саме пособника.

6.2. Зміст умислу співучасників полягає в наступному:

1) організатора: особа усвідомлює, що організовує групові дії, передбачає грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає їх настання;

2) виконавця (співвиконавця): особа усвідомлює, що бере активну участь у групових діях, передбачає грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає їх настання;

3) підбурювача: особа усвідомлює, що викликає рішучість у інших співучасників організувати чи вчинити групове порушення громадського порядку, передбачає, що такі дії призведуть до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає настання вказаних наслідків;

4) пособника: особа усвідомлює, що фізично або інтелектуально допомагає іншим співучасникам організувати чи вчинити групове порушення громадського порядку, передбачає, що такі дії призведуть до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, і бажає або свідомо припускає настання вказаних наслідків.

6.3. Мотив, мета та емоційний стан є факультативними ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 293 КК України.

Мотивом групових порушень громадського порядку є таке антигромадське спонукання, яке викликає в особі рішучість організувати чи приймати участь в групових діях. Мотиви вчинення групових порушень громадського порядку можуть бути різними, наприклад, корисливими, релігійними, національними, політичними тощо. Метою вказаного злочину є той бажаний результат, якого прагне досягнути організатор та активні учасники. Цілі відповідного злочину можуть бути різні: грубо порушити громадський порядок; суттєво порушити роботу транспорту, підприємства, установи чи організації; отримати матеріальну вигоду; вирішити соціальні проблеми тощо. Встановлено, що в деяких випадках емоції сильної інтенсивності можуть виступати в якості мотивів вчинення групового порушення громадського порядку.

Для кваліфікації групового порушення громадського порядку слід виключити мотиви та цілі, за якими вчиняються групові порушення громадського порядку, але які кваліфікуються як інші злочини.

7.1. Розмежування суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень зумовлена чіткістю встановлення розмежувальних ознак, які присутні або відсутні у відповідному діянні. Суміжними злочинами щодо групового порушення громадського порядку (ст. 293 КК України) є злочини, передбачені ст.ст. 294, 295, ст. 296, 279, 341, 356 КК України, та адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 185, 185¹ КУпАП.

Визначені наступні відмінності складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 294 КК України: 1) в ознаках об'єкта (в додатковому обов'язковому об'єкті, предметі, потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в характері типових злочинних дій, в способі вчинення злочину, в причинному зв'язку, в наслідках, знаряддях вчинення злочину); 3) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ч.1 ст. 294 КК України – формальний); 4) в ознаках суб'єктивної сторони складів злочинів (за ст. 293 КК України можливий як прямий, так і непрямий умисел, а за ч.1 ст. 294 КК України – умисел, за ч.2 ст. 294 КК України – як умисел, так і необережність щодо наслідків).

Відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 295 КК України, полягає в наступному: 1) в ознаках об'єктивної сторони (у змісті злочинних дій, у причинному зв'язку, в наслідках, знаряддях вчинення злочину); 2) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 295 КК України – формальний); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (ст. 293 КК України передбачає як прямий, так і непрямий умисел, а ст. 295 КК України – тільки прямий; в меті злочину).

Розмежування складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 296 КК України, можна провести за такими ознаками: 1) за ознаками об'єктивної сторони (за характером та змістом злочинних дій, місцем та обстановкою вчинення злочину); 2) за конструкцією складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 296 КК України – формальний); 3) за кількістю учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при хуліганстві – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб); 4) за ознаками суб'єкта злочину (суб'єктом хуліганства можуть бути особи, які досягли

14-річного віку, а групового порушення громадського порядку – 16-річного віку); 5) за ознаками суб'єктивної сторони (ст. 293 КК України передбачає як прямий, так і непрямий умисел, а ст. 296 КК України – тільки прямий; та в хуліганському мотиві злочину, який характерний для хуліганства).

Відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 279 КК України можна визначити в таких положеннях: 1) в ознаках об'єкта злочинів (в родовому об'єкті та предметі злочину); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в формах та характері злочинної поведінки, в способі, місці та обстановці вчинення злочину, в змісті та ступені суспільної небезпеки наслідків); 3) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при блокуванні транспортних комунікацій – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

Розмежування складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 341 КК України, можна провести в таких моментах: 1) в ознаках об'єкта (в предметі); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в характері типових злочинних дій, в причинному зв'язку, в наслідках, у місці та обстановці вчинення злочину); 3) у конструкції складів злочинів (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст. 341 КК України – формальний); 4) в ознаках суб'єктивної сторони складів злочинів (за ст. 293 КК України можливий як прямий, так і непрямий умисел, а за ст. 341 КК України – прямий умисел і мета); 5) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при захопленні будівель чи споруд – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

Відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 293 та 356 КК України, в наступному: 1) в родовому об'єкті злочину; 2) в ознаках об'єктивної сторони (у місці та обстановці вчинення злочину); 3) у кількості учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при самоправстві – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

Відмежування складів правопорушень, які передбачені ст. 293 КК України та ст.ст. 185, 185¹ КУпАП, слід проводити за такими критеріями: 1) за родовим об'єктом правопорушень; 2) за ознаками об'єктивної сторони (за характером

типових злочинних дій, за наявності (відсутності) причинного зв'язку, наслідків, місця та обстановки вчинення правопорушення); 3) за конструкцією складів правопорушень (за ст. 293 КК України – матеріальний, а за ст.ст. 185, 185¹ КУпАП – формальний); 4) за кількістю учасників (при групових порушеннях громадського порядку дії вчиняються групою осіб, а при вказаних адміністративних правопорушеннях – дії можуть вчинятися як одноособово, так і групою осіб).

7.2. Встановлено, що ст. 293 та ст. 279 КК України не знаходяться у конкуренції, а є суміжними між собою.

7.3. Порівняння норм, що передбачають відповідальність за масові заворушення та групове порушення громадського порядку, та раніше здійснений історичний аналіз відповідальності за групове порушення громадського порядку дозволяє запропонувати висновок про доцільність об'єднання ст.ст. 293 та 294 КК України.

8. Вивчення зарубіжного досвіду, а також співвідношення санкції ст. 293 КК України із санкціями суміжних злочинів свідчить, що віднесення злочину, передбаченого ст. 293 КК України, до злочинів невеликої тяжкості є не виправданим. Обґрунтовано зміну санкції групового порушення громадського порядку. Збільшення верхніх меж санкції злочину, передбаченого ст. 293 КК України, а також її розширення за рахунок інших видів покарання є перспективним напрямом удосконалення кримінального законодавства України в цій сфері.

9. Підсумовуючи викладене, вважаємо, що доцільно врахувати такі законодавчі пропозиції:

- 1) запропоновано виключити ст.ст. 294 та 295 з КК України;
- 2) ст. 293 КК України необхідно викласти у такій редакції:

“Стаття 293. Групове порушення громадського порядку

1. Організація групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку, а також участь у таких діях, –

караються виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, що супроводжувалися насильством над особою, погрозами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

3. Ті самі дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

4. Звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті, особа, крім організатора групового порушення громадського порядку, яка на вимогу уповноваженої службової особи органу місцевого самоврядування чи правоохоронного органу припинила злочинні дії та активно сприяла розкриттю злочину (злочинів)".

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані соціологічного опитування 270 слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ “Ваша думка щодо проблеми реалізації відповідальності за групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК України)”

Запитання	Відповіді
1. Чи відомі Вам випадки групового порушення громадського порядку (ст. 293 КК України)?	1–Так (110 осіб, 40,7 % з усіх опитаних осіб). 2–Ні (160 осіб, 59,3 % з усіх опитаних осіб).
2. Чи вважаєте Ви, що ст. 293 КК потребує змін та доповнень?	1–Так (151 особа, 55,9 % з усіх опитаних осіб). 2–Ні (119 осіб, 44,1 % з усіх опитаних осіб).
3. Які, на Вашу думку, є типові дії при груповому порушенні громадського порядку?	1–Заклики до громадян не виконувати вимоги представників влади (115 осіб, 42,59 % з усіх опитаних осіб). 2–Непокоря розпорядженням представників влади (196 осіб, 72,59 % з усіх опитаних осіб). 3–Створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, установ чи організацій (258 осіб, 95,55 % з усіх опитаних осіб). 4–Блокування роботи транспорту (246 осіб, 91,11 % з усіх опитаних осіб). 5–Незаконне пікетування (157 осіб, 58,14 % з усіх опитаних осіб). 6–Обмеження доступу громадян до громадських місць (121 особа, 44,81 % з усіх опитаних осіб).
4. Чи вважаєте Ви, що обов’язковими ознаками об’єктивної сторони групового порушення громадського порядку є місце вчинення злочину (громадське місце) та обстановка вчинення злочину (публічність)?	1–Так (249 осіб, 92,2 % з усіх опитаних осіб). 2–Ні (21 особа, 7,8 % з усіх опитаних осіб).

Продовження додатка А

<p>5. Злочин, передбачений ст. 293 КК України, треба вважати закінченим?</p>	<p>1–3 моменту настання наслідків (матеріальний склад злочину) (177 осіб, 65,5 % з усіх опитаних осіб). 2– 3 моменту вчинення злочинних дій (формальний склад злочину) (25 осіб, 9,2 % з усіх опитаних осіб). 3–Організація групового порушення – з моменту настання наслідків, а активна участь в таких діях – з моменту їх вчинення (матеріально-формальний склад злочину) (68 осіб, 25,3 % з усіх опитаних осіб).</p>
<p>6. Чи охоплюються грубим порушенням громадського порядку суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації?</p>	<p>1–Так (233 особи, 86,2 % з усіх опитаних осіб). 2–Ні (37 осіб, 13,8 % з усіх опитаних осіб).</p>
<p>7. Хто, на Вашу думку, є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 293 КК?</p>	<p>1– Загальний суб'єкт (125 осіб, 46,2 % з усіх опитаних осіб). 2– Спеціальний суб'єкт (145 осіб, 53,8 % з усіх опитаних осіб).</p>
<p>8. Чи вважаєте Ви, що слід передбачити в Загальній частині КК України підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб, зокрема й за вчинення окремих злочинів проти громадського порядку (ст.ст. 293, 294 КК України)?</p>	<p>1–Так (120 осіб, 46,3 % з усіх опитаних осіб). 2– Ні (150 осіб, 53,7 % з усіх опитаних осіб).</p>
<p>9. У чому полягає основна відмінність між груповим порушенням громадського порядку (ст. 293 КК України) та масовими заворушеннями (ст. 294 КК України)?</p>	<p>1–У кількості суб'єктів злочинів (20 осіб, 7,4 % з усіх опитаних осіб). 2–У змісті злочинної поведінки (49 осіб, 18,1 % з усіх опитаних осіб). 3–У суспільно небезпечних наслідках (120 осіб, 44,4 % з усіх опитаних осіб). 2–Відмінність відсутня (81 особа, 30,1 % з усіх опитаних осіб).</p>
<p>10. Чи вважаєте Ви, що слід передбачити в ст. 293 КК України підстави для звільнення від відповідальності тих учасників групових дій, які на заклики органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події?</p>	<p>1–Так (154 особи, 57,1 % з усіх опитаних осіб). 2–Ні (116 осіб, 42,9 % з усіх опитаних осіб).</p>
<p>11. Чи підтримуєте Ви об'єднання ст.ст. 293 та 294 КК України?</p>	<p>1–Так (201 особа, 74,4 % з усіх опитаних осіб). 2–Ні (69 осіб, 25,6 % з усіх опитаних осіб).</p>
<p>12. Які, на Вашу думку, фактори обумовлюють латентність злочину, передбаченого ст. 293 КК України?</p>	<p>1–складнощі про доказуванні саме групового характеру злочину (56 осіб, 20,7 % з усіх опитаних осіб). 2– неправильна кваліфікацією таких дій як групове хуліганство (167 осіб, 61,9 % з усіх опитаних осіб). 3–відсутність реальних потерпілих від злочину (49 осіб, 18,1 % з усіх опитаних осіб). 4 – соціально-політичні чинники (194 особи, 71,9 % з усіх опитаних осіб).</p>

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

щодо анкетування слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з метою з'ясування їх думки щодо проблеми реалізації відповідальності за групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК України)

Анкетування проводилося з січня 2007 р. по вересень 2009 р. у м. Києві, м. Тернопіль, Вінницькій, Івано–Франківській, Житомирській, Закарпатській, Київській, Львівській, Полтавській, Тернопільській, Чернігівській, Черкаській і Чернівецькій областях.

Мета анкетування: з'ясувати думку респондентів щодо проблеми реалізації відповідальності за групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК), тим самим підтвердити або спростувати результати нашого дисертаційного дослідження, а також використати отримані дані при формулюванні висновків і розробці пропозицій щодо удосконалення положень теорії та практики застосування кримінально-правових норм.

Категорія респондентів: 270 працівників слідчих та працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з м. Києва, м. Тернопіль та одинадцяти областей України, що охоплюють північні, західні, східні та центральні регіони України.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення/давання відповідей респондентами.

Час для відповіді на одну анкету респондентом: приблизно 24–36 хв.

Структура анкети: 1) вступна частина (роз'яснює мету та умови заповнення анкети); 2) основна частина (містить дванадцять питань з пропонованими відповідями, котрі різняться за характером та кількістю).

Зміст пропонованих питань: базується на отриманих в результаті дисертаційного дослідження персональних результатах і науково обґрунтованих даних, що мають бути спростовані чи підтверджені респондентами, а також позиціях, які мають бути визначені чи уточнені.

Особливості пропонуванних варіантів відповідей: 1) застосовувався спрощений підхід, який полягав у тому, що респондент обирав тільки одну з двох вже сформульованих відповідей (“так”, “ні”); 2) застосовувався ускладнений підхід, який полягав у тому, що респондент обирав відповіді різноманітного змісту чи писав власну думку з конкретного питання.

Аналіз відповідей респондентів:

Послідовність і специфіка формулювання питань в анкеті була спрямована на отримання максимально точної, обґрунтованої та логічної відповіді респондентів. При цьому головна ідея анкетування полягала в об'єктивному з'ясуванні позиції респондентів як досвідчених фахівців у сфері правоохоронної діяльності та застосування закону про кримінальну відповідальність.

Відповідь на питання № 1 демонструє, що фактично 110 особам, тобто 40,7 відсотків з усіх опитаних респондентів, відомі випадки групового порушення громадського порядку (ст. 293 КК). Це свідчить, що більшості опитаних респондентів не відомі такі факти (59,3 відсотка з усіх опитаних респондентів).

Питання № 2 стосувалося оцінки ефективності норми кримінального законодавства України про відповідальність за групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК), при цьому 151 особа, тобто 55,9 відсотків з усіх опитаних осіб, зазначили, що така норма потребує змін (фактично, ефективною її визнали всього 119 осіб, тобто 44,1 відсотка респондентів).

Відповідаючи на питання № 3, респонденти обирали декілька варіантів відповідей. На думку більшості респондентів типовими діями при груповому порушенні громадського порядку – є створення значних перешкод для нормальної роботи підприємств, установ чи організацій (258 осіб, 95,55 відсотка з усіх опитаних осіб) та блокування роботи транспорту (246 осіб, 91,11 відсотка з усіх опитаних осіб). Іншими типовими діями були визначені такі форми поведінки: непокоря розпорядженням представників влади (196 осіб, 72,59 відсотка з усіх опитаних осіб); незаконне пікетування (157 осіб, 58,14 відсотка з усіх опитаних осіб); обмеження доступу громадян до громадських місць (121 особа, 44,81

відсотка з усіх опитаних осіб); заклики до громадян не виконувати вимоги представників влади (115 осіб, 42,59 відсотків з усіх опитаних осіб).

249 осіб (92,2 відсотка з усіх опитаних респондентів) згодні з тим, що обов'язковими ознаками об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку є місце вчинення злочину (громадське місце) та обстановка вчинення злочину (публічність) (питання № 4).

Цікавою для нас є позиція правоохоронців щодо питання № 5 про те, коли злочин, передбачений ст. 293 КК, треба вважати закінченим. Більшість респондентів вказали на момент настання наслідків (177 осіб, 65,5 відсотків усіх опитаних осіб) і лише 25 осіб (9,2 відсотка з усіх опитаних осіб) визнали склад злочину як формальний.

Переважаюча більшість осіб – 233 респондента (86,2 відсотка з усіх опитаних), відповідаючи на питання № 6, вважають, що грубим порушенням громадського порядку охоплюються суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації.

Щодо визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 293 КК (питання № 7), то 145 респондентів (53,8 відсотка з усіх опитаних осіб) вважають, що ним є спеціальний суб'єкт, а 125 осіб (46,2 відсотка з усіх опитаних осіб) – загальний.

Про зміну пріоритетів практичних працівників щодо концепції суб'єкта злочину як фізичної особи, свідчить позиція 120 респондентів (46,3 відсотка з усіх опитаних осіб), які відповідаючи на питання № 8, підтримали пропозицію щодо передбачення в Загальній частині КК України підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб, зокрема й за вчинення окремих злочинів проти громадського порядку (ст.ст. 293, 294 КК України).

У чому полягає основна відмінність між груповим порушенням громадського порядку (ст. 293 КК України) та масовими заворушеннями (ст. 294 КК України)?

Переважна більшість респондентів (120 осіб, 44,4 відсотка з усіх опитаних осіб) вважають, що основна відмінність між груповим порушенням громадського порядку (ст. 293 КК України) та масовими заворушеннями (ст. 294 КК України)

полягає саме в суспільно небезпечних наслідках, при цьому 81 особа (30,1 відсотка з усіх опитаних) не розділяють чітко вказані злочини (питання № 9).

Питання № 10 стосувалося прохання дати оцінку пропозиції щодо передбачення в ст. 293 КК підстав для звільнення від відповідальності тих учасників групових дій, які на заклики органів влади відмовилися від своїх намірів й залишили місце події. Більшість респондентів (154 особи, 57,1 відсотка з усіх опитаних осіб) вважають, що така законодавча пропозиція може мати місце.

Ключовим питанням анкети стало одинадцятьте питання. Пропозицію об'єднати ст.ст. 293 та 294 КК підтримали переважна більшість респондентів – 201 (74,4 відсотка з усіх опитаних осіб).

На заключне питання № 12 про знання даних кримінальної статистики щодо групового порушення громадського порядку, 194 особи (71,9 відсотка з усіх опитаних осіб) відповіли, що переконані, що саме соціально-політичні чинники обумовлюють латентність цього злочину, а 167 осіб (61,9 відсотка з усіх опитаних осіб) вважають, що це залежить від неправильної кваліфікації таких дій як групового хуліганства. Дещо менші показники були отримані щодо таких факторів: складнощі про доказуванні саме групового характеру злочину (56 осіб, 20,7 відсотка з усіх опитаних осіб) та відсутність реальних потерпілих від злочину (49 осіб, 18,1 відсотка з усіх опитаних осіб).

Отже, проведене анкетування засвідчило про інтерес респондентів до проблеми реалізації відповідальності за групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК), а також дозволило з'ясувати позитивне їх ставлення до запропонованих у дослідженні законодавчих пропозицій.

Додаток Б

Узагальнені дані щодо вивчення 220 кримінальних справ за ст. 296 КК України

За спеціально розробленою анкетною були вивчені та узагальнені відомості за 220 кримінальними справами, розглянутих вітчизняними судами за ст. 296 КК України протягом 2001 – 2008 рр. За вказаними кримінальними справами було засуджено 514 осіб. Всього було вивчено та узагальнено 35 кримінальних справ (далі – крим. справ) (15,9 %) за ч.1 ст. 296 КК України, 46 (20,9 %) – за ч.2 ст. 296 КК України, 105 (47,7 %) – за ч. 3 ст. 296 КК України, 34 (15,5 %) – за ч. 4 ст. 296 КК України.

Запитання	Відповіді
Відомості про вчинений злочин	
1. Які типові форми були характерні для хуліганства?	1-застосування насильства до громадян (134 крим. справи – 60,9 % від усіх справ); 2-погроза застосування насильства (38 крим. справ – 17,2 % від усіх справ); 3-знищення або пошкодження чужого майна (48 крим. справ – 21, 9 % від усіх справ).
2. Якщо скоєне було кваліфіковане за ч.2 ст. 296 КК (46 крим. справ), то хуліганство вчинене:	1-групою осіб в 32 крим. справах (69,6 % від кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК); 2-групою осіб за попередньою змовою в 14 крим. справах (30,4 % від кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК).
3. Чи було наслідком групового хуліганства грубе порушення громадського порядку чи суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації?	1–так (46 крим. справ – 100 % з усіх крим. справ кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК); 2–ні (0 крим. справ – 0 % з усіх крим. справ кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК).
4. Чи були особи, які брали участь у груповому хуліганстві та керувалися не мотивами явної неповаги до суспільства?	1–так (в 4 крим. справах – 8,7 % з усіх крим. справ кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК); 2–ні (в 42 крим. справах – 91,3 % з усіх крим. справ кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК).
5. Яка кількість осіб приймала участь у груповому хуліганстві?	1– 2-3 особи (в 36 крим. справах – 78,2 % з усіх крим. справ кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК); 2– 4-6 осіб (в 7 крим. справах – 15,2 % з усіх крим. справ кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК); 2– 8-18 осіб (в 3 крим. справах – 6,6 % з усіх крим. справ кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК);

Продовження додатка Б

<p>6. Якщо скоєне було кваліфіковане за ч.3 ст. 296 КК (всього 105 крим. справ), то хуліганство вчинене:</p>	<p>1-особою раніше судимою за хуліганство в 22 крим. справах (20,9 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК); 2-пов'язане з опором представників влади в 58 крим. справах (55,2% від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК); 3-пов'язане з опором представників громадськості який виконує обов'язки з охорони громадського порядку в 4 крим. справах (3,8 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК); 4-пов'язане з опором іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії в 21 крим. справах (20,1 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК).</p>
<p>7. Якщо скоєне було кваліфіковане за ч.4 ст. 296 КК (всього 34 крим. справ) хуліганство вчинене із застосуванням:</p>	<p>1-із застосуванням зброї в 7 крим. справах (20,5 % від кваліфікованих за ч.4 ст. 296 КК); 2-із застосуванням предметів спеціально пристосованих або заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень в 27 крим. справах (79,5 % від кваліфікованих за ч.4 ст. 296 КК).</p>
<p>8. Місцем скоєння злочину було:</p>	<p>1-вулиця в 68 крим. справах (30,9 %) 2-район біля зупинок громадського транспорту, станції метро в 15 крим. справах (6,8 %); 3-місце проведення дозвілля (дискотека, бар, зал ігрових автоматів тощо) в 104 крим. справах (47,2 %); 4-гуртожиток, квартира, будинок, будинковолодіння в 23 крим. справах (10,4 %); 5-під'їзд житлового будинку в 7 крим. справах (3,1 %); 6-інше в 3 крим. справах (1,6 %).</p>
<p>Відомості про покарання</p>	
<p>9. Якщо особа засуджена за ч.1 ст. 296 КК (35 крим. справ), то їй було призначене покарання у вигляді:</p>	<p>1-штраф в 3 крим. справах (8,5 % від кваліфікованих за ч.1 ст. 296 КК); 2-арешту в 7 крим. справах (20 % від кваліфікованих за ч.1 ст. 296 КК); 3-обмеження волі в 25 крим. справах (71,5 % від кваліфікованих за ч.1 ст. 296 КК).</p>
<p>10. Якщо особа була засуджена за ч.2 ст. 296 КК (46 крим. справ), то їй було призначене покарання у вигляді позбавлення волі строком:</p>	<p>1-від 1 до 2 років в 33 крим. справах (94 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК); 2-від 3 до 4 років в 13 крим. справах (6 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК).</p>
<p>11. Якщо особа була засуджена за ч.3 ст. 296 КК (105 крим. справ), то їй було призначене покарання у вигляді позбавлення волі строком:</p>	<p>1-від 2 до 3 років в 89 крим. справах (84,7 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК); 2-від 4 до 5 років в 16 крим. справах (15,3 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК).</p>

Продовження додатка Б

<p>12. Якщо особа була засуджена за ч.4 ст. 296 КК (34 крим. справи), то їй було призначене покарання у вигляді позбавлення волі строком:</p>	<p>1-від 3 до 4 років в 15 крим. справах (44,1 % від кваліфікованих за ч.4 ст. 296 КК); 2-від 4 до 5 років в 8 крим. справах (23,5 % від кваліфікованих за ч.4 ст. 296 КК); 3-від 5 до 6 років в 11 крим. справах (32,4 % від кваліфікованих за ч.4 ст. 296 КК).</p>
<p>13. Обставини, які пом'якшують покарання, вказані у вирокі суду (201 крим. справа):</p>	<p>1-вчинення злочину вперше в 26 крим. справах (12,9 %); 2-неповноліття винного в 17 крим. справ (8,4 %); 3-наявність на утриманні неповнолітніх дітей в 34 крим. справах (16,9 %); 4-з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину в 88 крим. справах (40 %); 5-інші обставини в 36 крим. справах (21,8 %).</p>
<p>14. Обставини, які обтяжують покарання, вказані у вирокі суду (165 крим. справа):</p>	<p>1-вчинення злочину повторно, рецидив в 39 крим. справах (23,6 %); 2-вчинення злочину в стані сп'яніння в 99 крим. справах (60 %); 3-інші обставини в 27 крим. справах (16,4 %).</p>
<p>15. При призначенні покарання судами застосовувалося звільнення від покарання з випробуванням (ст. 75 КК):</p>	<p>1- за ч.1 ст. 296 КК в 10 крим. справ (28,5 % від кваліфікованих за ч.1 ст. 296 КК); 2-за ч.2 ст. 296 КК в 26 крим. справах (56,5 % від кваліфікованих за ч.2 ст. 296 КК); 3-за ч.3 ст. 296 КК в 56 крим. справах (53,3 % від кваліфікованих за ч.3 ст. 296 КК); 4-за ч.4 ст. 296 КК в 18 крим. справах (52,9 % від кваліфікованих за ч.4 ст. 296 КК).</p>

Додаток В

Таблиця 1

**Кількість злочинів, передбачених ст. 293 КК України,
які були зареєстровані (знаходились у провадженні)
органами внутрішніх справ України
за 2001– 2009 роки**

Роки	Зареєстровано злочинів у звітному періоді	Виявлено осіб, які вчинили злочини	Кількість злочинів, вчинених групою осіб
2001	2	1	–
2002	4	3	1
2003	6	–	-
2004	10	–	–
2005	14	–	4
2006	11	–	–
2007	6	1	–
2008	9	–	–
2009	5	–	2

**Кількість судових вироків за злочин, передбачений ст. 293 КК України,
за даними Державної судової адміністрації України
за 2001– 2009 рр.**

Роки	Засуджено осіб
2001	
2002	
2003	
2004	
2005	2
2006	–
2007	–
2008	1
2009	–

Додаток Д

Таблиця 1

**Покарання за групове порушення громадського порядку
та окремі злочини проти громадського порядку**

Частина	Стаття			
	ст. 293 КК України	ст. 294 КК України	ст. 295 КК України	ст. 296 КК України
1	штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців	позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років	штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років	штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років
2		позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.		обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до чотирьох років

Покарання (стягнення) за групове порушення громадського порядку та окремі суміжні злочини й адміністративні правопорушення

Частина	Стаття					
	ст. 293 КК України	ст. 279 КК України	ст. 341 КК України	ст. 356 КК України	ст. 185 КУпАП	ст. 185 ¹ КУпАП
1	штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців	штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років	арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк	штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до трьох місяців	штраф від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, а в разі, якщо за обставинами справи, з рахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, - адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб	попередження або штраф від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян
2		позбавлення волі на строк від двох до п'яти років				штраф від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб
3		позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років				

Додаток Е

Джужі
25.01.2010 р.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 64-19/14 -29

"15" січня 2010 р.

**Проректору Київського
національного університету
внутрішніх справ з наукової роботи
Джужі О.М.**

03035, Київ,
пл. Солом'янська, 1

Шановний Олександр Миколайовичу!

Повідомляємо, що підготовлені здобувачем кафедри кримінального права Київського національного університету внутрішніх справ Олійничуком Романом Петровичем пропозиції до чинного кримінального законодавства в частині вдосконалення редакції статті 293 КК України (вих. №14/2 від 12.01.2010 р.) Комітетом отримані і будуть враховані у законодавчій роботі Комітету.

З повагою

Голова Комітету

В.Швець

ВДЗР КНУВС		
Вх. №	3 ВР	
21	01	2010 р.
Кількість аркушів:		
осн. док.	1	додаток —

38/21.01.10.

Додаток Ж

**МІНІСТЕРСТВО
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ**

Головне слідче управління

вул. Богомольця, 10, м. Київ, 01024,
тел. (044) 256-0333, факс 256-1633,
E-mail: mail @ centrmiia.gov.ua

08 грудня 2009 року № 13/11-3684

А К Т

впровадження в практику

Комісія у складі: заступника начальника управління ГСУ МВС України капітана міліції Колесника Є.В., начальника відділу ГСУ МВС України кандидата юридичних наук майора міліції Керевича О.В. та начальника відділення ГСУ МВС України підполковника міліції Коржа М.М. склала цей акт з приводу того, що комісією вивчено окремі положення дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права Київського національного університету внутрішніх справ Олійничука Романа Петровича на тему: „Кримінально-правова характеристика групового порушення громадського порядку”.

У результаті вивчення комісією зроблено висновок щодо доцільності використання окремих пропозицій в системі службової підготовки та практичній діяльності органів досудового слідства МВС України.

Заступник начальника управління
ГСУ МВС України
капітан міліції

Є.В. Колесник

Начальник відділу
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук
майор міліції

О.В. Керевич

Начальник відділення
ГСУ МВС України
підполковник міліції

М.М. Корж

Додаток 3

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

01024, м.Київ-24, вул. П. Орлика, 4

Олійничуку Р.П.

Шановний Романе Петровичу!

Ваші пропозиції до постанови Пленуму Верховного Суду України у вигляді проекту постанови Пленуму Верховного Суду України "Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 10 "Про судову практику у справах про хуліганство" є актуальними і цікавими, а їх внесення цілком обґрунтоване. Виходячи із зазначеного вони направлені до Судової палати Верховного Суду України у кримінальних справах для можливого врахування в роботі.

**Заступник керівника апарату –
начальник правового управління
Верховного Суду України,
вчений секретар
Науково-консультативної ради
при Верховному Суді України**

М.І. Хавронюк

Додаток К

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

**Проректор
Київського національного
університету внутрішніх справ
з кадрового забезпечення**

полковник міліції

Галаган О.І.

2010 р.

АКТ

**про впровадження наукових розробок
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук
здобувача кафедри кримінального права
Київського національного університету внутрішніх справ,
Олійничука Романа Петровича
у навчальний процес
Київського національного університету внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника навчально-методичного центру Київського національного університету внутрішніх справ, кандидата філософських наук, полковника міліції Андреева О.О., начальника кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, доцента, підполковника міліції Савченка А.В., начальника кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента, полковника міліції Василевича В.В., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального права Олійничука Р.П. по темі: “Кримінально-правова характеристика групового порушення громадського порядку” дійсно використовуються у навчальному процесі Київського національного університету внутрішніх справ при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами, курсантами та студентами під час викладання і вивчення навчальних дисциплін “Особлива частина кримінального права України”, “Порівняльне кримінальне право” “Особливості кваліфікації окремих злочинів”, “Кримінологія та профілактика злочинів”, “Кваліфікація злочинів, підслідних ОВС”.

В якості джерел рекомендовано низку наукових публікацій автора, зокрема:

1. Олійничук Р. П. Соціально-нормативне розуміння та характерні ознаки громадського порядку / Р. П. Олійничук // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць / Голов. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Фенікс, 2007. – Вип. 32. – С. 103–111.

2. Олійничук Р. П. Основи попередження групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць / Голов. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 33. – С. 201–207.

3. Олійничук Р. П. Специфічні особливості визначення суб'єкта групового злочину проти громадського порядку (ст. 293 КК України) / Р. П. Олійничук // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць. – Випуск 75. – [Частина II (в двох частинах)]. – К. : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка ; Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 270–278.

4. Олійничук Р. П. Відмежування групового порушення громадського порядку від суміжних злочинів / Р. П. Олійничук // Форум права. Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 2. – С. 301-308 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09orpvcz.pdf>.

5. Олійничук Р. П. Кримінально-правова характеристика групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Часопис Академії адвокатури України. Електронне наукове фахове видання. – 2009. – №2 (3). – С. 1-6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2009-2/content.html>

6. Олійничук Р. П. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Вісник Донецького національного університету. – Серія В : Економіка і право. – 2009. – № 2. – С. 369–373.

7. Олійничук Р. П. Визначення окремих ознак об'єктивної сторони групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Митна справа. – 2010. – № 1 (67). – Ч. 2. – С. 239–243.

8. Олійничук Р. П. Наукові підходи до дефініції “громадський порядок” як соціально-правового явища / Р. П. Олійничук // Всеукраїнська науково-практична конференція “Формування правової держави в Україні. Проблеми і перспективи” : Збірник тез допов. на наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 11 квітня 2008 р.) / Міністерство освіти і науки України, ТНЕУ, Юридичний факультет, Рада молодих вчених. – Тернопіль : Тернограф, 2008. – С. 559–567.

9. Олійничук Р. П. Проблемні аспекти кримінально-правової охорони громадського порядку / Р. П. Олійничук // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми та узагальнення національного та світового наукового досвіду в напрямку бачення шляхів реформування правової системи України”. Перші юридичні читання : Збірник наукових статей за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк, 2008. – С. 168–172.

10. Олійничук Р. П. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми : Збірник тез доп. V міжнарод. науково-практичної інтернет-конф. (Тернопіль 30 жовтня 2009 р.) ; [секція 5–8]. – Тернопіль : СПД Созанський А.М., 2009. – С. 188–190.

11. Олійничук Р. П. Перспективи звільнення від кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Проблеми кримінально-правових наук: історія, сучасність, міжнародний досвід (пам'яті професора П. П. Михайленка) : Тези доп. наук.-теорет. конф. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 105 – 107.

12. Олійничук Р. П. Порівняльний аналіз кримінального законодавства пострадянських країн щодо групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Правова політика Української держави». – [Т. 2 ; 19-20 лютого 2010 р., м. Івано-Франківськ]. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С. 266–268.

Члени комісії:

Начальник навчально-методичного центру,
кандидат філософських наук, доцент,
полковник міліції

 О.О. Андрєєв

Начальник кафедри кримінального права,
доктор юридичних наук, доцент,
підполковник міліції

 А.В. Савченко

Начальник кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права,
кандидат юридичних наук, доцент
полковник міліції

 В.В. Василевич

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 256 с.
2. Алексеев И. Н. Уголовное осуждение в уголовном праве : Научно-практическое руководство / Алексеев И. Н. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 256 с.
3. Алихаджиева И. С. Уголовное право: история и современность. Вопросы Общей части : [учебное пособие для вузов] / И. С. Алихаджиева, Т. Г. Даурова, О. А. Лиценбергер ; Под ред. Т. Г. Даурова. – Саратов : ПАГС, 2001. – 224 с. — (Российское право).
4. Анісімов Г. М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Анісімов Герман Миколайович. – Х., 2003. – 233 с.
5. Афиногенов С. В. Соучастие в преступлении: понятия, виды и формы : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / С. В. Афиногенов. – М., 1991. – 29 с.
6. Бажанов М. И. Уголовное право Украины / Бажанов М. И. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 167 с.
7. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / Баулін Ю. В. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
8. Беленький В. А. О сущности нарушений общественного порядка / В. А. Беленький // Вестник МГУ. – Сер. XII. Право. – 1970. – № 6. – С. 64–69.
9. Берестовой Н. П. Уголовная ответственность за организацию или активное участие в групповых действиях, нарушающих общественный порядок : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / Н. П. Берестовой. – М., 1975. – 20 с.

10. Бернер А. Ф. Учебник уголовного права. Части общая и особенная / Бернер А. Ф. ; с прим., прил. и доп. по истории русского права и законодательству положительному магистра уголовного права Н. Неклюдова. – Том. I. Часть общая. – СПб. : Тип. Н. Тиблена и комп., 1865. – 915 (VII) с.

11. Бондаренко Н. А. Квалификация преступлений против общественного порядка и общественной безопасности : [Учебное пособие] / Н. А. Бондаренко, В. Т. Дзюба. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1990. – 72 с.

12. Борисов В. І. Основні тенденції розвитку Особливої частини кримінального законодавства України / В. І. Борисов // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7-8 квітня 2006 р. – [У 2-х ч.]. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 24–27.

13. Борисов В. І. Родовий об`єкт злочинів проти безпеки виробництва / В. І. Борисов // Вісник Академії правових наук. – 1995. – № 3. – С. 144–152.

14. Бородин С. В. К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних / С. В. Бородин, Н. А. Носкова // Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. – М. : Институт государства и права Академии наук СССР, 1994. – С. 57–61.

15. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2-х т. / [авт. очерка и сост. сб. проф. П. П. Михайленко]. – МООП УССР. – К. : Высшая школа, 1966 – 1967.

Т. 1. – 1917–1925. – 1966. – 831 с.

16. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2-х т. / [авт. очерка и сост. сб. проф. П. П. Михайленко]. – МООП УССР. – К. : Высшая школа, 1966 – 1967.

Т. 2. – 1926–1967. – 1967. – 952 с.

17. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Брайнин Я. М. – М. : Юрид. лит., 1963. – 275 с.

- 18.Васильев В. Л. Юридическая психология / Васильев В. Л. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 656 с.
- 19.Ведерникова О. Н. Современные уголовно-правовые системы: типы, модели, характеристика / О. Н. Ведерникова // Государство и право. – 2004. – № 1. – С. 68–76.
- 20.Векленко С. В. Уголовная ответственность за нарушения общественного порядка из хулиганских побуждений : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / С.В. Векленко. – М., 1996. – 27 с.
- 21.Вельмезева-Марахтанова Е. Проблемы освобождения от уголовной ответственности за преступления против свободы личности / Е. Вельмезева-Марахтанова // Уголовное право. – 2008. – № 3. – С. 31–35.
- 22.Веремеенко И. И. Сущность и понятие общественного порядка / И. И. Веремеенко // Советское государство и право. – 1982. – № 3. – С. 27–29.
- 23.Вереша Р. В. Питання вини в нормативній кримінально-правовій теорії / Р. В. Вереша // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2003. – № 54. – С. 144–146.
- 24.Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально–виконавче право” / Р. В. Вереша. – К., 2004. – 18 с.
- 25.Владимиров В. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву / В. А. Владимиров, Г. А. Левицкий. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
- 26.Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. – [Изд-е 5-е с доп.]. – СПб–Киев : Изд-во Н. Я. Оглоблина, 1907. – 696 с.
- 27.Власов В. П. Мотивы, цели и умысел при совершении хулиганских действий / В. П. Власов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 23. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 120–137.
- 28.Вознюк А. А. Концептуальні засади звільнення від кримінальної відповідальності / А. А. Вознюк // Філософські, методологічні та психологічні

проблеми права : матер. II Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 31 січня 2009 р.) / Ред. кол. : Є.М. Моїсеєв, О.М. Джужа, М.В. Костицький [та ін.] ; передмова О. М.Джужі. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 235–236.

29.Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Вознюк Андрій Андрійович. – К., 2009. – 266 с.

30.Волков Б. С. Мотивы преступлений. (Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) / Волков Б. С. – Казань : Казанский ун-т, 1982. – 151 с.

31.Воробей П. А. Кримінально-правове ставлення в вину : [монографія] / Воробей П. А. – К. : Атіка, 2009. – 176 с.

32.Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля України: Проблеми теорії і розвитку кримінального законодавства / Гавриш С. Б. – Харьков : Основа, 1994. – 634 с.

33.Гаухман Л. Д. Насилие как средство совершения преступления / Гаухман Л. Д. – М. : Юрид. лит., 1974. – 168 с.

34.Герцензон А. А. Квалификация преступлений / Герцензон А. А. – М. : Юрид. изд., 1947. – 96 с.

35.Головкін О. В. Групова злочинність та її попердження: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Головкін Олександр Васильович. – К., 2005. – 208 с.

36.Горбунова О. Н. К вопросу об определении понятия общественного порядка в советской науке административного права / О. Н. Горбунова // Вопросы государственного и административного права. – Т. XIX. ; Сер. Юридическая. – Вып. 8. ; Ч. 2. – Иркутск, 1967. – С. 17–18.

37.Гришаев П. И. Преступления против порядка управления, общественной безопасности и общественного порядка / Гришаев П. И. – М. : Всесоюзный юридический заочный институт, 1957. – 162 с.

38.Гришаев П. И. Соучастие по советскому уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М. : Госюриздат, 1959. – 255 с.

39. Гришаев П. И. Преступления против общественной безопасности / Гришаев П. И. – М. : ВЮЗИ, 1959. – 124 с.

40. Гришанин П.Ф. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / П. Ф. Гришанин, В. А. Владимиров. – М. : МООП РСФСР, 1962. – 71 с.

41. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії методології / Грищук В. К. – Львів : Світ, 1992. – 294 с.

42. Грищук В. Юридичний аналіз основного складу вбивства за Кримінальним кодексом 2001 року / В. Грищук // Юридичний вісник. – 2002. – № 4. – С. 104–106.

43. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : [Монографія] / Гуторова Н. О. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. – 384 с.

44. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 400 с.

45. Дагель П. С. Проблемы вины в советском уголовном праве / П. С. Дагель. – Владивосток : Учен. зап. ДВГУ, 1968. – Вып. 21 ; Ч. 1. – 187 с.

46. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1974. – 214 с.

47. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Электронный ресурс] / Даль В. И. – Режим доступа до словника :

http://slovari.299.ru/index.php?find_word=%F2%EE%EB%EF%E0&slovar=0

48. Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / Даньшин И. Н. – М. : Юрид. лит., 1973. – 200 с.

49. Даньшин И. Н. Основные вопросы уголовно-правовой охраны общественного порядка : автореф. дис. ... на соискание научн. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / И. Н. Даньшин. – К., 1975. – 37 с.

50.Даньшин И. Н. Характеристика, общее понятие и система преступлений против общественного порядка / Даньшин И. Н. – Х. : Харьк. юрид. ин-т , 1973. – 66 с.

51.Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 7 июня 1926 г. // СУ РСФСР. – 1926. – № 33. – Ст. 269.

52. Демидов Ю. Н. Массовые беспорядки: уголовно-правовой и криминологический аспекты / Демидов Ю. Н. – М. : Академия МВД СССР, 1994. – 84 с.

53.Денисов С. Ф. Кримінально-правова охорона громадської моралі / Денисов С. Ф. – Запоріжжя : Юридичний інститут МВС України, 1998. – 42 с.

54.Дзюба В. Т. Уголовно-правовая защита личности и деятельности работников милиции и народных дружинников : Учебное пособие / Дзюба В. Т. – К. : НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1989. – 92 с.

55.Дубинин Т. Т. Ответственность и освобождение от нее по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... на соискание научн. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / Т. Т. Дубинин. – Москва, 1985. – 18 с.

56.Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / Дудоров О. О. ; [Передне слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького] / МВС України ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

57.Дурманов Н. Д. Уголовная ответственность за преступления против общности, общественного порядка и здоровья населения / Дурманов Н. Д. – М. : Госполитиздат, 1962. – 62 с.

58.Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел : [Учебное пособие] / Елеонский В. А. – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1984. – 108 с.

59.Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С.7–11.

60.Еропкин М. И. Управление в области охраны общественного порядка / Еропкин М. И. – М. : Юрид. лит., 1965. – 216 с.

61.Ефимов М. А. Борьба с преступлениями против общественного порядка, общественной безопасности и здоровья населения / Ефимов М. А. – Минск : Высшейш. шк., 1971. – 236 с.

62.Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – 211 с.

63.За фактом порушення громадського порядку в порту Феодосії порушили справу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті :

<http://ua.proua.com/news/2006/06/07/135401.html>

64.Загородников Н. И. Общественный порядок и пути его укрепления / Н. И. Загородников // Советское государство и право. – 1971. – № 10. – С. 3–9.

65.Закалюк А. П. Допреступное поведение и механизм совершения преступления при нарушении критичности пограничного характера / А. П. Закалюк, А. И. Коротченко, Л. И. Москалюк // Проблемы изучения личности правонарушителя. – М. : Мысль, 1984. – С. 149–153.

66.Закон об уголовном праве Израиля / Науч. ред. Н. И. Мацнев ; пер. с иврита и предисл. М. Дорфмана ; Ассоциация Юридический центр. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 412 с.

67.Закон України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” від 11 червня 2009 р. // Офіційний вісник України від 24 липня 2009 р. – № 53. – Стор. 25. – Ст. 1823.

68.Закон України “Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів” від 19 грудня 1995 р. // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 46. – Ст. 345.

69.Закон України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

70. Закон України “Про міліцію” від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

71. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

72. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення” від 11 червня 2009 р. // Офіційний вісник України від 17 липня 2009 р. – № 51. – Стор. 39. – Ст. 1727.

73. Закон України “Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров’я населення” від 22 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України від 30 грудня 2005 р. – 2005 р. – № 52. – Стор. 2707. – Ст. 565.

74. Зарубин В. И. Уголовная ответственность за хулиганство: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Зарубин Владимир Иванович. – М., 2001. – 193 с.

75. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / Зелинский А. Ф. – К. : Юринком Интер, 1999. – 240 с.

76. Зінченко О. І. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : Монографія / О. І. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Харків : “Фінн”, 2010. – 256 с.

77. Иванников В. А. О сущности волевого поведения / Иванников В. А. // Психологический журнал. – 1985. – № 3. – Т. 6. – С. 47–55.

78. Ильясов А. З. Уголовно-правовые и криминологические проблемы массовых беспорядков: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Ильясов Арзулум Зиявдинович. – Махачкала, 1999. – 222 с.

79. История советского уголовного права / А. А. Герцензон, Ш. С. Грингауз, Н. Д. Дурманов, М. М. Исаев, Б. С. Утевский. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 466 с.

80. Иванов В. М. Історія держави і права України : [навчальний посібник] / Иванов В. М. – К. : Атіка, 2003. – 416 с.

81. Історія українського права : навч. посібник : матеріали до курсу лекцій з історії української державності / О. О. Шевченко, О. Й. Вовк, В. П. Капелюшний та ін. ; За ред. О. О. Шевченко. – К. : Олан, 2001. – 214 с.

82. Кадников Н. Г. Квалификация преступлений и вопросы судебного толкования: теория и практика : [Учебн. пособие] / Кадников Н. Г. – М. : Норма, 2003. – 144 с.

83. Каиржанов Е. И. Объект преступлений – интересы социальных субъектов : [Монография]. – Алма-Ата : Экономика, 2008. – 160 с.

84. Karistusseadustik : [Vastu võetud 6.06.2001. a seadusega (RT I 2001, 61, 364), jõustunud 1.09.2002. (vaata võrdle)] [Электронный ресурс] / [Пенитенциарный кодекс Эстонской республики]. – Режим доступа до кодексу :

<http://wlex.lc.ee/log/KARISTUSSEADUSTIK>

85. Кафаров Т. М. Борьба с посягательством на общественный порядок : (уголовно-правовой и криминологический аспекты) / Т. М. Кафаров, Ч. Т. Мусаев. – [АН АзССР ; Ин-т философии и права]. – Баку : Элм, 1983. – 226 с.

86. Кваша О. О. Відповідальність за злочинну організаторську діяльність за новим Кримінальним кодексом України / О. О. Кваша // Правова держава : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 13. – К., 2002. – С. 325–334.

87. Кириченко О. В. Кримінально-правові та криминологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Кириченко Олег Вікторович. – Запоріжжя, 2005. – 234 с.

88. Киричко В. М. Практичний посібник з кримінального права України / Киричко В. М. – Харків : Видавництво “Фінн”, 2010. – 720 с.

89. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства / Кистяковский А. Ф. – К. : [б.в.], 1882. – 930 с. – [15] с.

90.Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Кісілюк Едуард Миколайович. – К., 2003. – 208 с.

91.Книженко О. О. Вплив кваліфікуючих ознак на межі кримінально-правової санкції / О. О. Книженко // Право і безпека. – 2005. – 4'4. – С. 73–75.

92.Ковалев М. И. Понятие преступления в советском уголовном праве / Ковалев М. И. – Свердловск : Урал. ун-т, 1987. – 206 с.

93.Кодекс України про кримінальні проступки. Проект. – К. : Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2008. – 61 с.

94.Козак О. С. Звільнення від кримінальної відповідальності: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Козак Олександра Сергіївна. – Дніпропетровськ, 2008. – 228 с.

95.Козлов А. П. Проблемы определения пределов уголовно-правовых санкций / А. П. Козлов // Вопросы уголовной ответственности и наказания : Межвуз. сб. – Красноярск : Красноярск. ун-т, 1986. – 176 с.

96.Коляда П. В. Окремі аспекти практичного застосування Кримінального кодексу України / П. В. Коляда // Новий Кримінальний кодекс України : Питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25–26 жовт. 2001 р. / Редкол. : Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.–Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 15–19.

97.Конаровский А. М. Категории преступлений и вопросы освобождения от уголовной ответственности / А. М. Конаровский // Российский следователь. – 2003. – № 2. – С. 30–31.

98.Концепція державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні та відповідні законопроекти. – К. : [б.в.], 2007. – 240 с.

99.Концепція забезпечення безпеки та правопорядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу [схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р., № 1244] [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Концепції :

http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/145913

100. Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части Российского уголовного права / Коняхин В. П. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 348 с.

101. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / І. М. Копотун. – К., 2008. – 20 с.

102. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Копотун Ігор Миколайович. – К., 2008. – 213 с.

103. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н. И. – М. : Акад МВД СССР, 1980 – 248 с.

104. Коржанський М. Група осіб як суб'єкт злочину / М. Коржанський // Право України. – 2005. – № 11. – С. 80–81.

105. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : Навч. посіб. / Коржанський М. Й. – [Вид. 3-тє доповн. та переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 592 с.

106. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : Монографія / Коржанський М. Й. – Д. : Юрид.акад. МВС ; Ліра ЛТД, 2007. – 252 с.

107. Корниенко М. В. Деятельность ОВД по обеспечению правопорядка при осложнении оперативной обстановки / Корниенко М. В. – М. : Моск. ин-т МВД России, 2002. – 291 с.

108. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія / Костенко О. М. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

109. Костенко О. М. Розвиток кримінально-правових ідей в Україні з кінця XVIII до початку XX століття / О. М. Костенко, О. О. Кваша // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 7 : Кримінальне право. Кримінальний процес / Упорядники : О. М. Костенко, О. О. Кваша ; відп. ред. О. М. Костенко. – К. : Юридична книга, 2004. – С. 8–45.

110. Котюк В. О. Теорія права: Курс лекцій : [навчальний посібник для юрид. фак. вузів] / Котюк В. О. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.

111. Красовский К. Вопросы и ответы в связи с вступлением в силу 1 июля 2006 года некоторых положений законодательства о контроле над табаком в Украине [Електронний ресурс] / К. Красовский // Бюллетень КОНТАКТ. – Тематический выпуск № 20. – [июнь 2006 года]. – Режим доступа до статті :

<http://adic.org.ua/nosmoking/contact/tem/20.htm>

112. Кримінальна справа № 1–1/2009 р. Архів Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області.

113. Кримінальна справа № 11–а–855/08 // Архів Апеляційного суду м. Києва.

114. Кримінальна справа № 4–518/08 // Архів Апеляційного суду м. Києва.

115. Кримінальна справа № 48–550 / Архів СВ ГУ СБ України в Автономній Республіці Крим.

116. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / [за ред. М. Й. Коржанського]. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

117. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [вид. 3-тє, переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.

118. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський [та ін.] / [за ред. П. С. Матишевського та ін.] – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 512 с.

119. Кримінальне право України: Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.

120. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.] ; За ред.

М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [вид. 3-тє, переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2009. – 744 с.

121. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [вид. 3-тє, переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2004. – 656 с.

122. Кримінальне право України: Бібліографія. 1991–2005 / [укл. М. В. Галабала, В. О. Навроцький, С. В. Хилюк]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.

123. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / За ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.

124. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [4-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

125. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

126. Кримінальне право України: Особлива частина : Підручник / Бабій А. П., Доброход І. С., Кармазин Ю. А., Корнієнко В. О. та ін. ; За заг. ред. Стрельцова Є. Л. – [4-е вид.] – Х. : Одиссей, 2009. – 496 с.

127. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

128. Кримінальний кодекс України : проект / [Вноситься комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю]. – К. : [б. в.], 1993. – 181 с.

129. Кримінальний кодекс України : проект / [Підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України ; Українська правнича фундація]. – К. : Право, 1994. – 152 с.

130. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та

доповн. станом на 1 лютого 2009 р. [відповідає офіц. текстові]. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2009. – 188 с. – (Кодекси України).

131. Кримінальний Кодекс України від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР від 12 січня 1961 р. – № 2. – Ст. 14.

132. Кримінальний кодекс України: [науково-практичний коментар] / [Ю. В. Баулін, В. І Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [3-те вид., перероб. та доповн.]. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре“, 2006. – 1184 с.

133. Кримінальний кодекс України: [науково-практичний коментар] / Відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – [5-те вид., перероб. та доповн.]. – Х. : ТОВ “Одісей“, 2008. – 800 с.

134. Кримінальний кодекс УСРР : в ред. 1927 р. – [2-е оф. изд.]. – Харків : Юридвидав., 1927. – 110 с.

135. Куделич А. В. Уголовно-правовая охрана общественного порядка в современной России: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Куделич Александр Вячеславович. – Москва, 2000. – 378 с.

136. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / Кудрявцев В. Н. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрист, 1999. – 304 с. – (Res cottidiana).

137. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / Кудрявцев В. Н. – М. : Юрид. лит., 1972. – 352 с.

138. Кузнецов В. В. Визначення покарання за групове порушення громадського порядку: порівняльно-правовий аспект / В. В. Кузнецов // Современные проблемы и пути их решения науке, транспорте, производстве и образовании 2008 : Сб. научн. трудов по материалам междунар. научно-практической конф. (Одесса, 15-25 декабря 2008 г.) ; Т. 14 : Юридические и политические науки. – Одесса : Черноморье, 2008. – С. 53–55.

139. Кузнецов В. В. Визначення суб'єкта групового порушення громадського порядку / В. В. Кузнецов // Вісник Харківського національного

університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія : Право. – 2009. – № 841. – Вип. 1 (5). – С. 116–119.

140. Кузнецов В. В. Визначення суб'єктивної сторони групового порушення громадського порядку / В. В. Кузнецов // Сучасна юридична наукова думка : Зб. тез міжнарод. науково-практичної інтернет-конф. (Тернопіль, 9 грудня 2008 р.) ; [частина 2]. – Тернопіль : ФО-П Шпак В. Б., 2008. – С. 22–24.

141. Кузнецов В. В. Злочини проти громадського порядку та моральності : [практ посіб.] / В. В. Кузнецов; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Паливода А. В., 2007. – 160 с. – (Практика та право).

142. Кузнецов В. В. Об'єктивна сторона групового порушення громадського порядку за кримінальним законодавством країн колишнього СРСР / В. В. Кузнецов // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 107–115.

143. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : [підручник] / [В. В. Кузнецов, А. В. Савченко]; за заг. ред. проф. Є. М. Моїсєєва, О. М. Джужі; наук. ред. І. А. Вартилицька. – [2-е вид., перероб.]. – К. : КНТ. – 2007. – 300 с.

144. Кузнецова Н. Ф. Уголовная ответственность за нарушения общественного порядка / Кузнецова Н. Ф. – М. : Госюриздат, 1963. – 68 с.

145. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений / Куринов Б. А. – М. : Московский ун-т, 1984. – 184 с.

146. Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / [М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком-Інтер, 2001. – 480 с.

147. Курс уголовного права. Общая часть. – [в 2-х т.] / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. Т. Тяжковой. – М. : ЗЕРЦАЛО-М, 1999. – Т. 1 : Учение о преступлении. – 592 с.

148. Курс уголовного права : [учебник для вузов] : в 5 т. / [Под ред. Г. Н. Борзенкова и В. С. Комиссарова]. – М. : ИКД Зерцало-М, 2002. – Т. 1. : Учение о преступлении. – 2002. – 624 с.

149. Курс советского уголовного права. – [в 5-ти т.] / [отв. ред. : Н. А. Беляев (т. 1– 5), М. Д. Шаргородский (т. 1– 3)]. – Л. : Ленинградский ун-т им. А. А. Жданова. – 1968—1971. –

Т.1 : Часть общая. – 1968. – 646 с.

150. Курс советского уголовного права. – [в 6-ти т.] / [Ред. кол. : А. А. Пионтковский и др.]. – М. : Наука. – 1970—1971. –

Т.2 : Часть общая. Преступление. – 1970. – 516 с.

151. Куц Н. Т. Преступления против общественного порядка и общественной безопасности / Куц Н. Т. – К. : КВШ МВД СССР, 1974. – 66 с.

152. Куц Н. Т. Уголовно-правовая борьба с хулиганством (по материалам Украинской ССР) : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / Н. Т. Куц. – К., 1965. – 18 с.

153. Кучанська А. Кримінальне законодавство про злочини проти моральності: порівняльно правовий аспект / А. Кучанська // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 124–127.

154. Лазарев А. М. Субъект преступлений / Лазарев А. М. – М. : Всесоюзный юридический заочный институт, 1981. – 63 с.

155. Ландіна А. Охорона моральності в кримінальному праві (порівняльне дослідження) / А. Ландіна // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 138–141.

156. Левчук В. В. Проблеми визначення об’єкта хуліганства та його значення при кваліфікації злочинів / В. В. Левчук // Держава і право. – 2008. – № 40. – С. 468–474.

157. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / Ленин В. И. – Т. 35. — М. : Политиздат, 1974. – 599 с.

158. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : Монографія / Лень В. В. ; Передм. Ю. М. Антоняна. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2008. – 180 с.

159. Лобанів О. Село востало против милиции [Електронний ресурс] / О. Лобанів. – Режим доступу до статті :

<http://www.yagazeta.com/news.php?extend.4561>

160. Лошицький М. В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку. автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 “Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право” / М. В. Лошицький. – К., 2002. – 18 с.

161. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения / Лунеев В. В. – М. : Наука, 1991. – 383 с.

162. Луценко Ю. Необходимо притягати до відповідальності не лише виконавців, а й перш за все замовників рейдерських атак [Електронний ресурс] / Ю. Луценко. – Режим доступу до статті :

<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/mai%20n/uk/publish/article/152254>

163. Ляпунов Ю. И. Общественная опасность деяния как универсальная категория советского уголовного права / Ляпунов Ю. И. – М. : Юрид. литература, 1989. – 216 с.

164. Магарин Н. С. Субъект преступления по новому уголовному законодательству Украины : [монография] / Н. С. Магарин, Д. В. Бараненко ; Под ред. Е. Л. Стрельцова. – О. : Астропринт, 2001. – 104 с.

165. Маландин И. Г. Происшествия и правонарушения на автомототранспорте и городском электротранспорте в СССР (причины дорожно-транспортных происшествий и ответственность за автотранспортные правонарушения) / Маландин И. Г. – Саратов : Саратовский ун-т, 1968. – 237 с.

166. Марцев А. И. Уголовная ответственность и общее предупреждение преступлений : [лекция] / Марцев А. И. – Омск. : Омская высшая школа милиции МВД СССР, 1980. – 39 с.

167. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : [Учебник для юрид. вузов] / Марченко М. Н. – М. : Зерцало, 2001. – 560 с.

168. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : [Підручник] / Матишевський П. С. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.

169. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ним преступления / Матышевский П. С. – К. : Юринком, 1996. – 240 с.
170. Матышевский П. С. Ответственность за преступление против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / Матышевский П. С. – М. : Юрид. лит., 1964. – 158 с.
171. Мельников А. Визначення групи осіб як суб'єкта злочину / А. Мельников // Право України. – 2004. – № 2. – С. 86–89.
172. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность : [учеб. пособ.] / В. С. Прохоров, Н. М. Кропачев, А. Н. Тарбагаев. – Красноярск : Краснояр. ун-т, 1989. – 203 с.
173. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Мисливий Володимир Андрійович. – К., 2005. – 543 с.
174. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. О. Михайлов. – К., 2008. – 16 с.
175. Морозова В. О. Адміністративно-деліктні проблеми відповідальності за порушення громадської моралі : [монографія] / В. О. Морозова, М. В. Корнієнко. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС, 2005. – 164 с.
176. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / Навроцький В. О. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
177. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В. О. Навроцький. – Харків, 2000. – 36 с.
178. Наклович М. Л. Кримінально-правова боротьба з хуліганством / Наклович М. Л. – Львів : Вища шк., 1974. – 83 с.

179. Налуцишин В. Проблеми відмежування хуліганства від суміжних злочинів / В. Налуцишин // Вісник прокуратури. – № 5 (59). – травень 2006. – С. 46–53.

180. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Налуцишин Віктор Володимирович. – К., 2008. – 210 с.

181. Нарбутаев Э. Х. Квалификация преступлений против общественного порядка : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / Э. Х. Нарбутаев. – Ташкент, 1983. – 28 с.

182. Нарбутаев Э. Х. Квалификация преступлений против общественного порядка / Нарбутаев Э. Х. – Нукус : Каракалпакстан, 1986. – 133 с.

183. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т. 1 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [3-те вид., перероб. та доповн.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

184. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Відпов. ред. С. С. Яценко. – [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с. – (Нормативні документи та коментарі).

185. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [3-те вид., перероб. та доповн.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.

186. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / [Під ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка]. – К. : Форум, 2001. – 760 с.

187. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук, О. О. Дудоров та ін. ; За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [6-те вид., перероб. та доповн.] – К. : Юридична думка, 2009. – 1236 с.

188. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : [за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р.] / За ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. – К. : Юрінком, 1997. – 960 с.

189. Никифоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления / А. С. Никифоров // Государство и право. – 2000. – № 8. – С. 20–24.

190. Нове кримінальне законодавство та постанови Пленуму Верховного Суду України (2001–2007 р.р.) / [авт. наук. ст. та упоряд. В. В. Кузнецов]. – К. : Паливода А. В., 2007. – 220 с.

191. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г. П. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.

192. Олійничук Р. П. Відмежування групового порушення громадського порядку від суміжних злочинів [Електронний ресурс] / Р. П. Олійничук // Форум права. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 301–308. – Режим доступу до журналу :

<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09orpvcz.pdf>

193. Олійничук Р. П. Кримінально-правова характеристика групового порушення громадського порядку [Електронний ресурс] / Р. П. Олійничук // Часопис Академії адвокатури України. – К., 2009. – № 3. – Режим доступу до журналу :

<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2009-2/09orppgp.pdf>

194. Олійничук Р. П. Соціально-нормативне розуміння та характерні ознаки громадського порядку / Р. П. Олійничук // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць / Голов. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Фенікс, 2007. – Вип. 32. – С. 103–111.

195. Олійничук Р. П. Основи попередження групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць / Голов. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Фенікс, 2008. – Вип. 33. – С. 201–207.

196. Олійничук Р. П. Наукові підходи до дефініції “громадський порядок” як соціально-правового явища / Р. П. Олійничук // Всеукраїнська науково-практична конференція “Формування правової держави в Україні. Проблеми і перспективи” : Збірник тез допов. на наук.-практ. конф. (Тернопіль, 11 квітня 2008 р.) / Міністерство освіти і науки України, ТНЕУ, Юридичний факультет, Рада молодих вчених. – Тернопіль : Тернограф, 2008. – С. 559–567.

197. Олійничук Р. П. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за групове порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми : Збірник тез доп. V міжнарод. науково-практичної інтернет-конф. (Тернопіль 30 жовтня 2009 р.) ; [секція 5–8]. – Тернопіль : СПД Созанський А. М., 2009. – С.188–190.

198. Олійничук Р. П. Специфічні особливості визначення суб’єкта групового злочину проти громадського порядку (ст. 293 КК України) / Р. П. Олійничук // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць. – Випуск 75. – [Частина II (в двох частинах)]. – К. : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка ; Інститут міжнародних відносин, 2008. – С. 270–278.

199. Олійничук Р. П. Визначення окремих ознак об’єктивної сторони групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Митна справа. – 2010. – № 1 (67). – Ч. 2. – С. 239–243.

200. Олійничук Р. П. Порівняльний аналіз кримінального законодавства пострадянських країн щодо групового порушення громадського порядку / Р. П. Олійничук // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника “Правова політика Української держави”. – [Т. 2 ; 19-20 лютого 2010 р., м. Івано-Франківськ]. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2010. – С. 266–268.

201. Орлов В. С. Суб’єкт преступлення по советскому уголовному праву / Орлов В. С. – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.

202. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления / Орымбаев Р. – Алма-Ата, 1977. – 153 с.
203. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Осадчий Володимир Іванович. – К., 2004. – 469 с.
204. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія / Осадчий В. І. – К. : Атіка, 2004. – 336 с.
205. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В. І. Осадчий. – К., 2004. – 36 с.
206. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Остапенко Людмила Анатоліївна. – К., 2003. – 214 с.
207. Павлов В. Г. Субъект преступления / Павлов В. Г. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 318 с. – (Теория и практика уголовного права и уголовного процесса).
208. Панов Н. И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Панов Николай Иванович. – Харьков, 1987. – 514 с.
209. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Панов Н. И. – Харьков : Вища школа, 1982. – 160 с.
210. Піщенко Г. І. Попередження хуліганства (кримінально-правовий і кримінологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Г. І. Піщенко. – К., 1999. – 19 с.
211. План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від

27 серпня 2008 р., № 1153-р) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу :

<http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1153-2008-%F0>

212. Полный курс уголовного права : в 5 т. / [Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуж. деятеля науки РФ А. И. Коробеева]. – СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2008–2008. – (Ученики и учебные пособия).

Т. IV : Преступления против общественной безопасности. – 2008. – 674 с.

213. Помазков П. В. Борьба с преступлениями против общественного порядка: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Помазков Петр Васильевич. – Ростов на Дону, 2004. – 222 с.

214. Пономарева Н. П. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / Н. П. Пономарева. – М., 1970. – 20 с.

215. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Кримінальний кодекс України (Особлива частина)”. Підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (2 читання) // Верховна Рада України. – Сектор реєстрації законопроектів. – № 1029. – К. : [б.в.], 2000. – 306 с.

216. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Кримінальний кодекс України (Особлива частина)”. Підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (3 читання) // Верховна Рада України. – Сектор реєстрації законопроектів. – № 1029. – К. : [б.в.], 2001. – 251 с.

217. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Кримінальний кодекс України” (редакція, у зв’язку із запровадженням кримінальних проступків). – К. : Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2008. – 103 с.

218. Постановление ЦИК и СНК СССР от 29 марта 1935 г. “О мерах борьбы с хулиганством” // СЗ СССР. – 1935. – № 18. – Ст. 141.

219. Постатейный комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. А. И. Чучаева. – М. : ИНФРА-М ; КОНТРАКТ, 2004. – 819 с.

220. Право. Еженедельная юридическая газета. – 1898–1917 г.г. – 1906. – № 16. – С. 1481–1483.

221. Про Правила благоустрою міста Києва // Рішення Київської міської ради від 25 грудня 2008 р., № 1051/1051. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Правил :

http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/1EC945CF22CC4FD7C225756E006DE238?

222. Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / [Под ред. В. А. Владимирова, В. Ф. Кириченко и др.]. – М. : ВШ МВД СССР, 1970. – 170 с.

223. Рашковская Ш. С. Субъект преступления / Рашковская Ш. С. – М. : Всесоюзный юридический заочный институт, 1960. – Вып. 6. – 24 с.

224. Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых Государств : принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств : [постановление № 7–5 от 17 февраля 1996 г.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу :

<http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241285&subID=100094318,100094329#text>

225. Розенберг Д. М. О понятии имущественных преступлений в советском уголовном праве (объект и предмет посягательства) / Д. М. Розенберг // Учен. зап. Харьковського юридического інститута, 1948. – Вып. 3. – С. 55–75.

226. Розслідування по справі силового захвату “Чернігівобленерго” може тривати вічно [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті :

http://chernigivoblenergo.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=150&Itemid=26

227. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / [под общей ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1984. – 1994. –

Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. – 1986. – 512 с.

228. Российское законодательство X – XX вв. : в 9 т. / [отв. ред. тома В. А. Янин ; под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1984.–1988. –

Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 1984. – 432 с.

229. Румунське “золото” черкашан не привабило [Електронний ресурс] / ВЗГ ГУ МВС України в Черкаській області. – Режим доступу до статті :

<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/mai%20n/uk/publish/article/253213>

230. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне порівняльно–правове дослідження : [монографія] / Савченко А. В. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

231. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – К., 2007. – 616 с.

232. Савченко А. В. Звільнення від кримінальної відповідальності в Україні та США (на рівні федерації): порівняльний аналіз / А. В. Савченко // Механізм правового регулювання у правоохоронній та правозахисній діяльності в умовах формування громадянського суспільства (Осінні юридичні читання) : всеукраїнська курсантсько-студентська наукова конференція, 10 листопада 2006 р. : тези доповідей та повідомлень. – Львів, 2006. – С. 121–123.

233. Савченко А. Злочини проти громадського порядку та моральності у США / А. Савченко // Міліція України. – 2005. – № 9. – С. 20–21.

234. Савчин М. В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : [навчальний посібник] / Савчин М. В. – К. : Центр навч. літ., 2005. – 288 с.

235. Сверчков В. Пределы допустимого компромисса в институте освобождения от уголовной ответственности / В. Сверчков // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С.57–58.

236. Селіванов В. М. Право і влада суверенної держави: методологічні аспекти : [монографія] / Селіванов В. М. – К. : Ін Юре, 2002. – 724 с.

237. Семенов С. А. Специальный субъект преступления в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / С. А. Семенов. – М., 1999. – 23 с.

238. Серегин А. В. Внеколлективное поведение и общественный порядок / Серегин А. В. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – 246 с.

239. Серегин А. В. Советский общественный порядок и административно-правовые средства его укрепления / Серегин А. В. – М. : Юридическая литература, 1975. – 590 с.

240. Ситуація в Бахчисарайському районі Криму під контролем / [Електронний ресурс] / ВЗГ ГУМВС України в АР Крим. – Режим доступу до статті :

<http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/mai%20n/uk/publish/article/152254>

241. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / Скибицкий В. В. – К. : Наукова думка, 1987. – 183 с.

242. Соловьев А. Массовые беспорядки: организация, участие, призывы к неподчинению / А. Соловьев // Российская юстиция. – 2000. – № 7. – С. 47–48.

243. Справа “Стіл та інші проти Сполученого Королівства” (Case of Steel and Others v. the United Kingdom) / Рішення Європейського суду з прав людини від 23 вересня 1998 р. – Страсбург / [Електронний ресурс] // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 3. – Режим доступу до статті :

<http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp?AIdx=511>

244. Сташис В. В. Загальна характеристика Нового Кримінального кодексу України / В. В. Сташис // Новий Кримінальний кодекс України : Питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків, 25-26 жовтня 2001 р.] / Редкол. : Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. – К.–Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 5–10.

245. Суд ухвалив вирок сімом учасникам безпорядків у Судаку [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті :

<http://www.unian.net/ukr/news/news-286961.html>.

246. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступление толпы / Тард Г. ; Сост. и пред. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2004. – (VIII) 391 с. – (Библиотека криминолога).

247. Тацій В. Новий Кримінальний кодекс України / В. Тацій, В. Сташис // Право України. – 2001. – № 7. – С. 3–11.

248. Тацій В. Я. Новий Кримінальний кодекс України в контексті сучасної кримінально-правової думки / В. Я. Тацій, В. В. Сташис, Ю. В. Баулін // Антологія Української юридичної думки. – Т. 10. – К. : Юридична книга. – 2005. – С. 591–626.

249. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : [навч. посібник] / Тацій В. Я. – Х. : УКРЮА, 1994. – 76 с.

250. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении / Тельнов П. Ф. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.

251. Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: дис. ... кандидата. юрид. наук : 12.00.08 / Терентьев Виктор Иванович. – Одеса. – 2003. – 195 с.

252. Тимчук О. Л. Причинний зв'язок при бездіяльності / О. Л. Тимчук // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 4. – С. 208–213.

253. Тимчук О. Л. Проблема причинного зв'язку та інститут співучасті / О. Л. Тимчук // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 2. – С. 279–286.

254. Ткаченко В. И. Квалификация преступлений против общественного порядка : [учебное пособие] / Ткаченко В. И. – М. : Всесоюзный юридический заочный институт, 1982. – 148 с.

255. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / Трайнин А. Н. – М. : Госюриздат, 1957. – 361 с.

256. Трикоз Е. Н. Библиография по уголовному праву России / Трикоз Е. Н. – М. : СПС Гарант, 2003. – 863 с.

257. Тузов А. П. Борьба с хулиганством несовершеннолетних (уголовно-правовое и криминологическое исследование на материалах Украинской ССР) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / А. П. Тузов. – К., 1969. – 25 с.

258. Уголовное законодательство Норвегии / [науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика] ; перев. с норвежского А. В. Жмени. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.

259. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : [Учебник] / Под ред. Р. Р. Галиакбарова. – Саратов : Саратовская государственная академия права ; Саратовская высшая школа МВД РФ, 1997. – 432 с.

260. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : [учебник] / Под ред. А. И. Рарога. – М. : Юристъ, 2001. – 511 с.

261. Уголовное право Российской Федерации: [учебник] / Под ред. В. П. Кашепова. – М. : Былина, 2001. – 560 с.

262. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : Учебник для юрид. вузов : [По направлению и специальности “Юриспруденция”] / С. В. Афиногенов, Л. Д. Ермакова, Б. В. Здравомыслов и др. ; Отв. ред. Б. В. Здравомыслов. – М. : Юристъ, 1996. – 508 с.

263. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная / [А. Я. Светлов, М. И. Бажанов, В. В. Сташис и др.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 455 с.

264. Уголовное право. Общая часть : [учебник для вузов] / И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – М. : Инфра-М, 1997. – 516 с.

265. Уголовное уложение 1903 года. Неофициальное издание. – СПб. : [б.в.], 1903. – CLXXII – 340 с.

266. Уголовный кодекс Австрии / [научн. ред. Н. Е. Крылова ; перев. с нем. и предисл. А. В. Серебренникова]. – М. : Зерцало–М., 2001. – 144 с.

267. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / [научн. ред., предисл. докт. юрид. наук, проф. И. М. Рагимова] ; пер. с азербайджанского Б. Э. Аббасова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 325 с.

268. Уголовный кодекс Аргентины / [науч. ред. и вступ. стат. докт. юрид. наук, профессора Ю. В. Голика] ; перев. с испанского Л. Д. Ройзенгурта. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 240 с.

269. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. стат. к.ю.н., доц. В. И. Михайлова] ; обзорн. стат. д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе ; перев. с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.

270. Уголовный кодекс Дании / [научн. ред. и предисл. С. С. Беляева, канд. юрид. наук ; МГУ им. М. В. Ломоносова] ; перев. с датского и английского канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001.– 230 с.

271. Уголовный кодекс Испании / [под ред. и с предисл. докт. юрид. наук, профес. Н. Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук, профес. Ф. М. Решетникова]. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.

272. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / [под ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева] ; пер. с китайского Д. В. Вичикова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 303 с.

273. Уголовный кодекс Кыргызской Республики : принят Законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 18 сентября 1997 г. – [в редакции Законов Кыргызской Республики от 21 сентября 1998 г № 124, 9 декабря 1999 г. № 141, 23 июля 2001 г. № 77, 19 ноября 2001 г. № 92, 12 марта 2002 г. № 36] / [предисл. канд. юрид. наук А. П. Стуканова, канд. юрид. наук П. Ю. Константинова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 352 с.

274. Уголовный кодекс Латвийской Республики / [науч. ред. и вступ. стат. канд. юрид. наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э. А. Саркисовой] ; пер. с латышского канд. юрид. наук А. И. Лукашов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.

275. Уголовный кодекс Республики Армения : [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу : <http://www.crime.vl.ru>.
276. Уголовный кодекс Республики Беларусь / [вступ. ст. Л. И. Лукашова, Э. Л. Саркисовой]. – [2–е изд., испр., и доп.]. – Минск : Тесей, 2001. – 312 с.
277. Уголовный кодекс Республики Болгария / [науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова] ; перев. с болгарского Д. В. Милушева, А. И. Лукашова ; вступ. стат. Й. И. Айдарова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001 – 298 с.
278. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 (Ведомости Парламента РК, 1997 г., № 15–16, ст. 211) / [предисл. докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.
279. Уголовный кодекс Республики Корея / [науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, профес. А. И. Коробеева] ; перев. с корейского канд. филол. наук В. В. Верхоляка. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 240 с.
280. Уголовный кодекс Республики Молдова / [науч. ред. А. И. Лукашов]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
281. Уголовный кодекс Республики Польша / [пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.] ; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. – Минск : Тесей, 1998. – 128 с.
282. Уголовный кодекс Республики Таджикистан : принят Законом Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. “О принятии Уголовного кодекса Республики Таджикистан”. – [введен в действие 1 сентября 1998 г. постановлением Парламента Таджикистана] / [предисл. А. В. Федорова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.
283. Уголовный кодекс Республики Узбекистан : [с измен. и дополн. на 15 июля 2001 г.] / [вступ. стат. М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.
284. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : Велби, 2004. – 176 с.

285. Уголовный кодекс Туркменистана [Электронный ресурс] / Законы Туркменистана. – [Ч. 1]. – Режим доступа до закону :

<http://natata.hn3.net/ebook1.php>

286. Уголовный кодекс Турции / [предисл. канд. юрид. наук, доц. Н. Сафарова и докт. права Х. Аджара] ; науч. ред. и перев. с турецкого Н. Сафарова и Х. Бабаева. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 374 с.

287. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Е. Н. Алиева, А. П. Бабий, Л. К. Гаврильченко и др.] ; Отв. ред. Е. Л. Стрельцов – 7-е изд. перераб и дополн. – Х. : Одиссей, 2010. – 904 с.

288. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Д. А. Шестакова] ; предисл. доктора права Г.–Г. Йешека ; перев. с немецкого Н. С. Рачковой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с.

289. Уголовный кодекс Франции / [науч. ред. канд. юрид. наук, доц. Л. В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой] ; перев. с французского и предисл. канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.

290. Уголовный кодекс Японии / [науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук проф. А. И. Коробеева]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002 – 226 с.

291. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. “Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів” № 311/2008 від 8 квітня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 18 квітня 2008. – № 27. – С. 20. – Ст. 838.

292. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 26 июля 1966 г. “Об усилении ответственности за хулиганство” // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1966. – № 21. – Ст. 369.

293. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – [У 2-х т.]. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 592 с.

294. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. – [6-е изд., пересмотр. и доп.]. – СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1889. – 775 с.

295. Умуров Т. У. Борьба с преступлениями против общественного порядка / Умуров Т. У. – Самарканд : Самарк. ун-т, 1985. – 49 с.
296. Ус О. В. Відповідальність за підбурювання до злочину : [навч. посіб.] / Ус О. В. – Х. : Право, 2008. – 60 с.
297. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс : [монографія] / Усатий Г. О. – К. : Атіка, 2001. – 128 с.
298. Устименко В. В. Специальный субъект преступления: [монография] / Устименко В. В. – Х. : Выща школа, 1989. – 104 с.
299. Фейербах П. И. Уголовное право / Фейербах П. И. – [Перевод с немецкого]. – 1810–1827. – Кн. 1–3. – СПб. : Медицинская тип. ; Тип. Гос. Комерц-коллегии ; Тип. Имп. Воспит. Дома. – Кн. 2 : Содержащая положительную или особенную часть уголовного права. – 1810. – 616 с.
300. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину / Є. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75–78.
301. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : Монографія / Фесенко Є. В. – К. : Атіка, 2004. – 280 с.
302. Фесенко Є. В. Проблеми структури об'єкта як елемента складу злочину / Є. В. Фесенко // Вісник Академії адвокатури України. – К. : Видавничий центр Академії адвокатури України, 2009. – число 1 (14). – С. 234–236.
303. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / Фріс П. Л. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.
304. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – 440 с.
305. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / Фріс П. Л. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
306. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : Монографія / Хавронюк М. І. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
307. Хавронюк М. І. Нові види покарання: чи потрібно їх передбачити у Кримінальному кодексі України? / М. І. Хавронюк // Альманах кримінального

права : Збірник статей. – Випуск перший / Відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 401–414.

308. Харитонова О. І. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов. – Х. : Одісей. – 2002. – 592 с.

309. Хрестоматія по истории русского права / Сост. М. Ф. Владимирский-Буданов. – [Изд. 4-е]. – Вып. 1. – СПб-Киев : Изд. Н. Я. Оглоблина, 1899. – 266 с.

310. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : Навч. посіб / Хряпінський П. В. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 192 с.

311. Циркуляр НКЮ РСФСР № 203 от 9 ноября 1926 г. // СУ РСФСР. – 1926. – № 77. – Ст. 581.

312. Чаплинський К. О. Поняття і класифікація організаторів злочинної діяльності та їх місце в структурі кримінального формування / К. О. Чаплинський // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 17. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 406–411.

313. Чернов А. Д. Тенденции развития уголовно-правовых санкций на современном этапе / А. Д. Чернов // Юрист. – 1999. – № 1. – С. 15–16.

314. Шакиров Х. С. Общий и специальные виды освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / Х. С. Шакиров. – Казань, 2005. – 24 с.

315. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Шалдирван Павло Валерійович. – К., 2005. – 210 с.

316. Шалдирван П. В. Питання кваліфікації масових заворушень / П. В. Шалдирван // Законодавство України. Науково-практичний коментар. – 2003. – № 4. – С. 42–47.

317. Шемшученко В. С. Гармонізація законодавства України з міжнародним Європейським правом / В. С. Шемшученко // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем : матеріали міжнародної наукової конференції, 17-20 жовтня 2000 р. – К., 2000. – С. 9–17.

318. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи як факультативна ознака суб'єктивної сторони складу злочину: постановка проблеми / Л. І. Шеховцова // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 25. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2004. – С. 497–502.

319. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Б. В. Малинин, В. Н. Кудрявцев, Н. И. Коржанский и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005– .–

Т. 4 : Состав преступления. – СПб. – 2005. – 798 с.

320. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Г. Ю. Лесников, Н. А. Лопашенко, Ю. Е. Пудовочкин, В. В. Мальцев и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – [2-е изд.]. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2005– .–

Т. 1 : Понятие уголовного права. – СПб. – 2008. – 736 с.

321. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [З. А. Астемиров, В. Н. Орлов, О. В. Старков и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; СПб ГКА, 2005– .–

Т. 8 : Уголовная ответственность и наказание. – СПб. – 2007. – 800 с.

322. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [И. Я. Гонтарь, Н. Ф. Кузнецова, А. П. Козлов и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005– .–

Т. 3 : Понятие преступления. – СПб. – 2005. – 524 с.

323. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Л. Д. Ермакова, С. И. Никулин, Р. Р. Галиакбаров и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; СПб ГКА, 2005– .–

Т. 6 : Соучастие в преступлении. – СПб. – 2007. – 564 с.

324. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [М. А. Кауфман, Е. М. Журавлева, Л. В. Иногамова–Хегай и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005– .–

Т. 2 : Уголовный закон. – СПб. – 2005. – 848 с.

325. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [М. В. Гринь, В. Д. Иванов, М. П. Редин, А. А. Ключев] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005– .–

Т. 5 : Неоконченное преступление. – СПб. – 2006. – 464 с.

326. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [С. А. Велиев, Л. Н. Кругликов, А. В. Савенков, М. Н. Становский и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; СПб ГКА, 2005– .–

Т. 9 : Назначение наказания. – СПб. – 2008. – 912 с.

327. Якименко Ю. Громадянська активність в Україні: чи приречені ми мати те, що маємо? / Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – № 41 (416). – 26 жовтня — 1 листопада 2002. – С.5.

328. Ярмиш Н. М. Використання методу лінгвістичної інтуїції для встановлення причинного зв'язку в кримінальному праві / Н. М. Ярмиш // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 2. – С. 253–260.

329. Ярмыш Н. Н. О месте причинной связи в системе признаков объективной стороны состава преступления / Н. Н. Ярмыш // Проблемы законности : Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. академія України, 2001. – Вип. 48. – С. 105–114.

330. Яценко С. С. Ответственность за преступления против общественного порядка / Яценко С. С. – К. : Вища шк., 1976. – 190 с.

331. Яценко С. С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. (Сравнительно-правовое исследование) : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право” / С. С. Яценко. – К., 1988. – 46 с.

332. Яценко С. С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка (Сравнительно-правовой аспект) / Яценко С. С. – К. : Вища шк., 1986. – 126 с.